

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2024

9

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Stasys EIDRIGEVIČIUS prie „Liūdesėlių“

Dailininko esė skaitykite p. 34

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 31 04
Ramunė MARCINKAVIČIUTĖ
(teatras) 2 62 31 04
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris)
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterinė) 2 62 31 04
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Virgilijus ČEPAITIS. Baltijos kelias po 35 metų / 2
Levas KOVARSKIS. Ar esi savo identiteto vergas? / 4

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Karolis PAULAVIČIUS. Žalioji politika: meilė gamtai ar tik reitingų medžioklė? / 13
Robert POLCZ. Kvailių laivo plukdymas / 14
Ian GILES. Piratų dirbtinis intelektas / 19

Nuomonės apie nuomones

Augis GUČAS. Andrių Užkalnį pasiskaičius / 25

Kūryba ir kūrėjai

Rugilė DANILEVIČIUTĖ. Ką byloja amžinai gyva gamta Mikalojaus Konstantino
Čiurlionio paveiksluose / 27
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Juodos ir baltos spalvos visuomet greta / 34
Rita REPŠIENĖ. Išlikti savimi, arba Pirmapradžio moteriškumo pasaulėvaizdis / 38
Michał SZYMAŃSKI. „Miłoszas. Sugrįžimas“. Kuratoriaus svarstymai apie parodą / 42
Vidas POŠKUS. Kentauras, arba Dar vienas bandymas pa(si)aiškinti. Antano Gudaičio
paroda „Kompozicijos“ Vilniaus dailės akademijos parodų salėse Titanikas / 46
Viktorija SINICYN. Socialinės problematikos refleksija teatre: tragizmo atspindys / 52
Ingrida RAGELSKIENĖ. Trys siaubingai laimingos dienos Valmieroje / 57
Marija DAUTARTAITĖ. Apie reformas / 60
Kęstutis MEŠKYS. Vardai, faktai, likimai. Kino „Žvaigždžių“ iš Klaipėdos krašto CV / 62

Paveldas ir paminklai

Almantas SAMALAVIČIUS. Apulijos akmenys. Esė apie paveldą ir estetiką / 70

Praeities dabartis

Aleksander GOGUN. Stalinizmo balinimas / 76

Apie knygas

Giedrius SUBAČIUS. Milkai XVIII amžiuje / 80
Astrida PETRAITYTĖ. Vokiškoji Rėzos poezija, prabilusi lietuviškai / 84
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ. Netikėti ir įtraukiantys „Žaidimai“ / 88
Rasa PRANINSKIENĖ. Vytauto Kirkučio fenomenas – atrasti žodžių tylą / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Grybų karas / 94

Viršelio 1 p.: Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Pasaka (PILIES PASAKA), 1909.

Kartonas, tempera; 49,6 x 67,1

4 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. Dubų kaime. 2024 m. liepos 24-oji

BALTIJOS KELIAS PO 35 METŲ

Sąjūdžio Seimo taryba 1989-ųjų balandį svarstė, kaip rugpjūtį paminėti tą liūdną dieną, kai prieš pusę amžiaus buvo panaikintas trijų Baltijos šalių valstybingumas. 1988-aisiais ta proga Sąjūdis sukvietė žmones į mitingą Vingio parke, o latviai su estais organizavo mokslines konferencijas. Dabar norėjome surengti demonstraciją, kurioje dalyvautų kuo daugiau Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonių. Tada kilo Gyvosios sienos – žmonių grandinės, išrikiuotos palei sieną su Rusija, – idėja. Ją apsvarsčiusi Sąjūdžio Seimo taryba sumanymui pritarė. Buvau įsitikinęs, kad pritaris ir gegužę susirinkianti Baltijos Asamblėja, todėl norėjau pakviesti ir Lenkiją, taip pat nukentėjusią nuo SSRS ir Vokietijos sandėrio. Nuvykęs į Varšuvą dar prieš Asamblėją, pasiūliau prie tokios grandinės prisijungti ir *Solidarność*. Tačiau pasikalbėję su vienu iš jos vadovybės narių Januszu Onyszkiewiczium nutarėme, kad būtų per daug pavojinga žmonėms kirsti stropiai saugomą sieną. Net ir po metų, kai Lietuva jau buvo paskelbusi nepriklausomybę, vos pabandėme užmegzti glaudesnę ryšį su kaimynais, SSRS dar labiau sustiprino sieną su Lenkija.

Gyvasis kelias, net jei bus nutiestas vien per SSRS, ne iškart buvo sutiktas su entuziazmu. Kai atvykęs į Taliną dar prieš Asamblėją, papasakojau apie jį Estijos Liaudies fronto vadovybės nariui Martui Tarmakui, atsimenu jo žodžius: „*Tipiškai lietuviška, barokinė idėja!*“ Tačiau Baltijos Asamblėjos pasitarime Estijos, Latvijos ir Lietuvos sąjūdžių vadovybė

tokiai demonstracijai pritarė ir pavedė estams parengti gyvosios grandinės scenarijų. Pirmajame trišalės komisijos (Baltijos tarybos) posėdyje 1989-ųjų liepą estai į Pernu atvežė ne tik kruopščiai parengtą scenarijų, bet ir pasiūlė tą demonstraciją pavadinti „Baltijos keliu į laisvę ir nepriklausomybę“. Tiesa, buvo pasirinktas trumpesnis „Baltijos kelio“ pavadinimas, juk estai, latviai, lietuviai ir taip žino, kokių tikslų ta gyvoji grandinė bus nutiesta. Baltijos tarybos pirmojo posėdžio komunikato baigiamojoje dalyje įrašyta: „*Baltijos taryba siūlo ELF įgaliotinių tarybai, LLF dūmai ir Sąjūdžio Seimui rugpjūčio 23 d., pakto tarp SSRS ir Vokietijos penkiasdešimtmečio dieną, surengti respublikų teritorijoje gyvąją grandinę „Baltijos kelias“.*“ Atsakingais už šį renginį atskirose šalyse Baltijos taryba paskyrė Heinzą Valką (ELF), Arnoldą Klotinšą (LLF) ir mane. Nebeatsimenu, kaip buvo Estijoje, bet Latvijoje gyvosios grandinės parengimui vadovavo *Tautas fronte* atsakingoji sekretorė Sandra Kalnietė.

Kodėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos sąjūdžių vadovybė iškart pritarė šiai idėjai? Tai buvo galimybė parodyti pasauliui ir Maskvai, kad okupuotų šalių žmonės tebesiekia laisvės ir Nepriklausomybės. Per Baltijos Asamblėją ELF valdybos narys Matis Hintas suformulavo bendrą politinę kryptį: „*Estijos, Latvijos, Lietuvos tautos pasiruošusios atsakomybę už savo likimą paimti į savo rankas. [...] Baltijos kelias yra Rytų ir Vakarų garbingų sandorių paieškų kelias, tautų apsisprendimo teisės realizavimo kelias. Žings-*

1989 m. rugpjūčio 23-ioji, Baltijos kelio diena

ELTA / LLP archyvo nuotrauka

nis juo būtų nauja viltis Baltijos šalims ir visai Europai. Baltijos tautos pasirengusios žengti šiuo keliu. Tepadeda mums Dievas!“

Dabar dažnai kartojama: „Baltijos kelyje“ Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje dalyvavo du milijonai žmonių, pabrėžiamas jo kilometražas. Tačiau nepasakoma, dėl ko tas buvo daroma. Lyg šalių Nepriklausomybė būtų atėjusi savaime ar kas nors būtų ją davęs. „Baltijos kelias“ parodė, kad šio tikslo siekia ne tik sąjūdžiai, ne tik aktyvioji tautos dalis, bet visi trijų šalių žmonės. Negalima tvirtinti, kaip nuolat sakoma, kad žmonės buvo vieningi – juk jie labai įvairūs, laikosi skirtingų nuomonių, bet susitelkė bendram, gyvybiškai svarbiu tikslui. Tas tikslas buvo vienas visiems.

Estija, Latvija ir Lietuva tuo metu buvo SSRS „respublikos“. Kodėl Kremliaus valdžia, galėjusi paskandinti Gyvąją grandinę kraujyje, to nepadarė? Greičiausiai netikėjo jos realumu. Sutelkti šitiek

žmonių ne jėga, ne per prievartą tiesiog neįmanoma. Komunistai žinojo tik prievartinės savo santvarkos galimybes. Algirdas Brazauskas dažnuose tų dienų susitikimuose su Sąjūdžio vadovybe vis kartojė: niekas nei Maskvoje, nei Vilniuje netiki, kad prie „Baltijos kelio“ prisijungs daug žmonių. LKP CK draudė jame dalyvauti komunistams, bet jų Lietuvoje buvo ne tiek daug, o kai kurie to draudimo nepaisė. Po pavykusios akcijos (vien Lietuvoje dalyvavo milijonas žmonių) pasipylė Maskvos reikalavimai, kad Baltijos šalys pasmerktų „Baltijos kelią“, grasinta sunaikinti tautas, išdrįsusias siekti laisvės.

Ar toks tautos vieningumas įmanomas dabar? Po „Baltijos kelio“ žmonės ne kartą buvo susijungę į gyvąją grandinę. Bet paprastai ji neduodavo rezultatų. O „Baltijos kelias“ davė.

Nejaugi nebeturime tikslo, kuris visus vienytų? Pagalvokime. ■

AR ESI SAVO IDENTITETO VERGAS?

Kad rašyčiau publicistinį straipsnį, visada reikia Emocinio postūmio. Juo gali tapti koks nors įvykis, tiesiog pokalbis arba ginčas, bet dažniausiai rašyti nuteikia perskaityta knyga. Šįkart mane paskatino Mato Maldeikio „Pasaulio pabaigos istorija“, kurios trumpą ištrauką pateikiu žemiau, ir amerikiečių psichologo Gustavo Gilberto „Niurnbergo dienoraštis“, kurį čia irgi cituoju. Jame, be kitų dalykų, paskelbtas interviu su buvusiu nacių Vokietijos aviacijos maršalu Hermannu Göringu. Tikiuosi, ši įžanga paaiškins skaitytojams mano užmojų viešai apsvarstyti kiek pailną sąvoką.

Matas Maldeikis 2022 m. rašo: „*Emocinio saugumo paieškos verčia žmogų jungtis į didesnes grupes. Susitapatinęs su šalies, klano, religinės bendruomenės, ideologijos, partijos, istorinės patirties ar kokia kita grupe, žmogus priima jų skiepijamas mąstymo normas. Už grupės kuriamą saugumo pojūtį žmonės sumoka prarastu kritiniu mąstymu ir laisvės siekiu. Pasiremdami gentiniu mąstymu, savo jausmus keldami aukščiau logikos ir argumentų, jie trokšta pasaulio, kuriame jų genties tiesa yra ne tik svarbiausia, bet ir vienintelė. Taip paveikti žmonės gali be didesnio pasipriešinimo priimti net ir šlykščiausią propagandą. Taip visuomenė poliarizuojasi, didėja populistinės gentinės politikos poreikis.*“

Gustavas Gilbertas „Niurnbergo dienoraštyje“ (1947) tarp daugybės interviu pateikė ir pokalbį su Hermannu Göringu: „*Žinoma, žmonės nenori karo, – Göringas gūžtelėjo pečiais. – Kodėl koks nors vargšas valstietis turėtų rizikuoti gyvybe kare, kai geriausia, ką jis gali iš to gauti, tai grįžti į savo ūkį nenukentėjęs. Aišku, paprasti žmonės nei Rusijoje, nei Anglijoje, nei Amerikoje, juo labiau Vokietijoje nenori karo. Tai suprantama. Bet juk politiką lemia šalies vadovai, o žmonės visada lengva nutempti paskui save, nesvarbu, ar tai būtų demokratija, parlamentas, ar fašistinė, juo labiau komunistinė diktatūra.*“

„Yra vienas skirtumas, – paprieštaravau. – Demokratijoje žmonės turi balsą per savo išrinktus atstovus, pavyzdžiui, Jungtinėse Valstijose paskelbti karą gali tik tai Kongresas.“

„O, visa tai gerai, bet nesvarbu, ar yra balsas, ar jo nėra, žmonės visada galima priversti, kad paklustų valdžiai. Tą lengva padaryti. Užtenka pasakyti, kad juos puola, o pacifistus apkaltinti patriotizmo stoka, keliančia pavojų valstybei. Panašiai tas veikia bet kurioje šalyje.“

Psichoanalitinis mikroskopas

Identiteto sąvoką trumpai apžvelgsiu psichoanalitiniu požiūriu, kuris ypatingas tuo, kad jo atspirties taškas yra asmeninė žmogaus patirtis. Suprantama, šios patirties neįmanoma tiesiogiai perteikti kam nors kitam – niekas

* Autorius yra Suomijos psichoanalitikų asociacijos narys, psichoterapijos dėstytojas

negali jausti ir suvokti pasaulio taip, kaip jį jaučiu ir suvokiu aš pats. Tačiau pasiryžęs asmeninei psichoanalizei, žmogus unikaliu savo patyrimu kartais daug metų dalijasi su psichoanalitiku. Negana to, analizei vos prasidėjus, abiem – „pacientui“ ir psichoanalitikui – paaiškėja, kad pasakojime trūksta dalykų, kurių analizuojamasis pats nesuvokia, neįstengia suteikti jiems komunikacinės formos arba tiesiog vengia apie tai kalbėti dėl gėdos, kaltės ar kokio nors kito jausmo. Trumpiau tariant, analizuodami paciento pasakojimą, abu stengiasi įsivaizduoti ir suprasti ne tik sąmoningą, bet ir pasąmoninį jo nusiteikimą tiek savęs, tiek pasaulio atžvilgiu. Be to, psichoanalizės sąsaita pora tiria ir tarpusavio santykį, kuris padeda arba trukdo įsisąmoninimo procesui.

Toks yra psichoanalitinis mikroskopas. Anaip tol netobulas, tačiau subjektyvią patirtį jis bent šiek tiek objektyvizuoja, leidžia apibendrinti, tam tikrus potyrius derinant su racionalių mąstymu ir logika. Šį procesą tūkstančiai psichoanalitikų jau apie porą šimtų metų kartoja, taikydami savo „pacientams“ daugelyje šalių skirtingose situacijose. Jis užrašomas, pristatomas straipsniuose, konferencijose, apibendrinamas, tada ir vėl lyginamas, todėl galima tikėtis, kad bent šiek tiek atspindi „objektyvią“ tiesą apie žmogaus psichiką, joje vykstančius procesus. Tai, kad psichoanalizės atradimuose glūdi nemažai vertingų įžvalgų, netiesiogiai įrodo ir platus specifinių jos terminų paplitimas. Psichinė savigny, narcisizmas, pasąmonė, *Ego*, *Superego*, projekcija, kitos sąvokos augtę įaugusios į Vakarų visuomenės mąstyseną, taikomos buitinėje kalboje. Tarp jų ir sąvoka *identitetas*. Šį terminą pritaikė ir išpopuliarino Erikas Eriksonas, apibrėžęs kaip fundamentalų, asmenybės organizuojantį principą, kuris vystosi per visą žmogaus gyvenimą.

(„Erikas Eriksonas gimė 1902 m. birželio 15 d. Frankfurtėje, Vokietijoje. Jo motina, jauna žydė Karla Abrahamson augino Eriką viena, kol ištekėjo už gydytojo Teodoro Hombergerio. Nuo sūnaus daug metų slėpė, kad Hombergeris nėra biologinis jo tėvas. Pagaliau sužinojęs tiesą, Erikas jautėsi gerokai sutrikęs. Kalbėta, kad tėvai išsiskyrė prieš jam gimstant, tačiau iš tikrųjų jis buvo nesantuokinis vaikas, niekada nematė nei savo biologinio tėvo,

nei pirmojo motinos vyro“, – rašyta Eriksono nekrologe *The New York Times* 1994 m. gegužės 13 d. Žydų mokykloje iš Eriko tyčiojosi, kad buvo aukštas, mėlynakis, šviesiaplaukis, šiaurietiškos išvaizdos berniukas, išsiskiriantis iš kitų vaikų, o gimnazijoje jautėsi atstumtas dėl savo žydiškos kilmės. Ši ankstyvoji patirtis paskatino jį domėtis tapatumo klausimais. Įdomu, kad Eriksonas negavo oficialaus nei medicininio, nei psichologinio išsilavinimo. Patėvis gydytojas norėjo, kad posūnis studijuotų mediciną, tačiau Eriksonas trumpai mokėsi tik meno mokykloje. Netrukus metė mokslus ir su draugais leidosi klajoti po Europą.)

Pereito amžiaus 8-ajame dešimtmetyje terminas *identitetas* peržengė socialinės psichologijos ribas – pradėta jį taikyti bendruomenėms, tautoms, religijoms bei grupėms apibrėžti. Pastaraisiais dešimtmečiais ši sąvoka dar labiau išpopuliarėjo ir tapo svarbia visuomeninio bei asmeninio mentaliteto dalimi. Vertėtų pabrėžti, kad Sigmundas Freudas žodžio *identitetas* nevariojo, tik terminą *identifikacija*. Tokiu būdu tam, ką dabar vadiname identitetu, jis taikė kur kas plastiškesnę ir dinamiškesnę sąvoką. Priežasčių, kodėl vis labiau rūpi asmeninis ir kolektyvinis identitetas, toli ieškoti nereikia – postmodernizmas skelbė, kad visuomenė prievartauja individą, primesdama jam vienokią ar kitokią saviraišką, mąstyseną, savęs suvokimą, o globalizacija visus privertė kaktomuša susidurti ir pripažinti lygiateisiais jiems nesuvokiamai kitokius žmones – kitaip atrodančius, kalbančius, besielgiančius, besirengiančius, kitokią seksą praktikuojančius, kitaip suprantančius tarpusavio santykius, net save pačius. Negana to, paplito nuomonė, kad privaloma juos gerbti, į jų poreikius atsižvelgti ne mažiau negu į tų žmonių, tarp kurių augta ir gyvenama, kaip ištisus amžius gyveno protėviai.

Psichoanalitinė filosofija

Žmogaus gyvenimą, kaip tvirtina psichoanalizės filosofai, valdo trys svarbiausi instinktai, tarsi įkūnijantys poetinę senovės graikų mitologijos įžvalgą, kad likimo kilimą iš žmonių gyvenimo siūlų audžia erinijos, trys aklos senės. Tiems instinktams priskiriamas gyvybės

palaikymas (alkio, troškulio ir pan. malšinimas), libido (lytinio potraukio) tenkinimas, mirties, tiksliau ramybės siekimas. (Šis instinktas kartais vadinamas *Thanatos* – tai pagal senovės graikų mitologiją Mirties dievas.) Kad ir kaip įvardysime tai, kas sukūrė mus pačius ir visą mūsų rūšį, – Dievu, Apvaizda, Gamta, Evoliucija ar Gyvybe, neginčytina, kad gyvename, dauginamės ir mirštame, užleisdami vietą ateinančioms kartoms. Kūnas, dvasia, potyriai nusakomi vediniais iš trijų minėtų instinktų – tai norai, jausmai ir siekiai. Asmens norai persipina su jo aplinkos žmonių norais. Neretai jie prieštarauja vienas kitam, įgyvendinant vieną, neretai griaunamas kitas. Ilgametę šeimos santarvę gali išardyti netikėtas lytinis impulsas, pasiturimą gyvenimą – ūmus gobšumo priepuolis arba rizikos azartas, taikų bendruomenių sambūvį – staiga apėmusi tautinė neapykanta. Trys minėti instinktai, o ypač būdai, kokiais juos tenkiname, gali supriešinti ne tik pavienius asmenis, sugriauti jų likimus, bet ir nuteikti vieną prieš kitą visuomenes, tautas, kultūras.

Evoliucija sukūrė daug mechanizmų, kaip suderinti instinktus, tarkime, išugdė poreikį burtis į grupes, konkuruojančias tarpusavyje. Sociologijos pradininkas Ėmilis Durkheimas tvirtino: „*Kiekviena ilgalaikė žmonių bendruomenė individų patirčiai fiksuoti ir išreikšti susikuria savus būdus – kultūrą, skirtą grupės sanglaudai palaikyti.*“ Pridursiu, kad vaikai dažniausiai nesąmoningai, pasirinktinai įsisavina aplinką, kurioje gimsta, ir su ja identifikuoja. Durkheimas aiškino, kad grupinė sanglauda padeda sutelkti jėgas bei protą, įveikti pavieniui neįveikiamus sunkumus, kurti stebuklingus dalykus, beveik Rojų žemėje. Tačiau kartu skatina skirstyti žmones į „mes“ ir „jie“, nuteikia elgtis žiauriai, žudyti vieniems kitus. Grupinių procesų dinamika kol kas pernelyg mažai ištirta, ypač ne daug žinoma, koks jos poveikis paviniams žmonėms.

Kultūra ir epistema

Pasak Durkheimo, didelės žmonių grupės bendra istorija, gyvenimo aplinkybės nulemia jausenos, mąstysenos, elgsenos stereotipų visumą, kuri ir vadinama

kultūra. Ji apima viską: motinos elgesį su kūdikiu, šeimos tarpusavio ryšius, santykį su dievais ar Dievu, bendrabūvį su kitais žmonėmis, moralę ir etiką, skonį ir jausmų išraiškos būdus, gyvenimo ir mirties prasmę, pasaulėžiūrą, religiją, menus, filosofiją, papročius, nuostatas, gimtąją kalbą. Nusako ir tai, kaip vertiname žmones apskritai ir save asmeniškai. Kiekvienam reiškiniui kultūra stengiasi rasti vietą ir tinkamą formą, kad paverstų jį suprantamu ir naudingą konkrečios grupės žmonėms.

Svarstant apie kultūros poveikį identitetui, svarbi epistemos sąvoka. Vartoju ją ta prasme, kokią šiam žodžiui XX a. suteikė Michelis Foucault. Savo tyrimais ir samprotavimais prancūzų filosofas įrodė, kad didžioji dalis to, ką Durkheimas vadina kultūra, yra žmogui *a priori* įdiegta mąstysena, suvokimo sistema, **verčianti** visus tai kultūrai priklausančius žmones mąstyti ir jausti panašiai. Šis išankstinis **žinojimas**, įdiegta jausena, filosofo manymu, ir yra epistema.

Žodžius „verčianti“ ir „žinojimas“ išskyrčiau todėl, kad epistema, anot Foucault, priešingai negu kultūra, nėra savaime besiformuojantis ir besiplėtojantis procesas. Ji susiklosto tokia, kokia padeda valdantiejiems išlaikyti valdžią. Visuomeninės institucijos, visa individo aplinka tiesiogiai ar netiesiogiai smerkia asmenis, mąstančius ne epistemiškai, išstumia juos už bendruomenės ribų, grasina ostrakizmu ir ekskomunikacija. Net laisviausia demokratinė visuomenė laikosi episteminų nuostatų, naudingų ją valdančiam elitui. Taip buvo visais laikais, bet šiuolaikinė Vakarų visuomenė ypač akivaizdžiai tą patyrė pastaruoju dešimtmečiu, kai kilo kairiųjų intelektualų aktyvizmas. Beno Shapiro (kad ir kaip vertintume šio autoriaus asmenybę ir pažiūras) knyga „Autoritarinis momentas: kaip Amerikos kairieji apginklavo institucijas prieš kitaminius“ puikiai atskleidė epistemos veikimą net demokratiname, laisvajame pasaulyje, ką jau kalbėti apie totalitarines santvarkas – nacizmą ar komunizmą. Itin svarbus epistemos bruožas tas, kad vienokią ar kitokią nuomonę, požiūrį ji skelbia vieninteliu teisingu žinojimu, objektyvia, todėl neginčytina tiesa: „*Juk visi žino, kad tai tiesa, kitaip galvoti kvaila ir amoralu.*“

Epistema kanonizuoja kultūros apraiškas, skelbia tik jas absoliučiai teisingomis, dažnai supriešindama savo kultūrą su kitomis. Jos kanonas atsiranda ne spontaniškai, jį formuoja žmonės, kuriems grupės kohezija ypač naudinga,¹ todėl kanonizuojamos formos, labiausiai palaikančios esamą tvarką ir grupės sanglaudą. O kas iš to gauna daugiausia naudos? Būtent valdantieji arba, kaip dabar priimta sakyti, elitas.

Kultūra, jos epistema formuoja ir vertybių visumą, glaudžiai susietą su požiūriu į žmones apskritai ir į savąjį Aš konkrečiai.

Tikrasis ir netikrasis Aš

Prieš 15 metų, dirbdamas studentų poliklinikoje, kartu su kolege taikiau psichoterapiją studentams, sergantiems depresija, turintiems kitų psichikos sutrikimų. „Identiteto grupės“ tikslas buvo „išjudinti“ jaunų žmonių sąstingį, rigidiškas nuotaikas, sustabarėjusius požiūrius į vertybes ir žmogaus idealą – juk depresijos priežastimi dažniausiai būna pasąmoninis nusivylimas savimi, pasiklydimas „atšiauriame“ pasaulyje. Dauguma buvo atvykę mokytis į Helsinkį iš provincijos, kitus tiesiog pribloškė faktas, kad pasaulis nėra toks, kokį jie įsivaizdavo ar koks jis turėtų būti. Siūliau apsvarstyti kelis Aš-idealo aspektus: idealus žmogus, idealus vyras / moteris, darbuotojas, draugas, partneris, šeimos narys, tėvas / mama, pilietis.

Nors buvau gana patyręs psichiatras, psichoterapeutas ir psichoanalitikas, tos grupės laikysena, studentų reakcijos mane smarkiai nustebino. Iš pradžių jie stačiai nesuprato, ko iš jų noriu, o supratę bijojo tuos klausimus svarstyti viešai. Prieštaringos nuomonės vienus priversdavo nutilti, kitus išsirekti, per pirmąją seanso valandą dažniausiai skambėjo banalūs, stereotipiniai (episteminiai) pasisakymai, tik pamažu, mudviem su kolege pateikiant konkrečius problemiško situacijų pavyzdžius, studentai pradėjo svarstyti ir mąstyti. Kiek dramatizuojant galima sakyti, kad stereotipinės episteminės kaukės pamažu nukrito, pagaliau pamatėme gyvus mąstančių žmonių veidus.

Augdamas tam tikroje kultūroje, atsižvelgdamas į jos epistemą, asmuo identifikuoja su tai kultūrai priklausančiais žmonėmis ir nuomonėmis, kurias epistema palaiko ir kuriomis dauguma jai pritariančiųjų nė nemano abejoti. Kultūra ir epistema nustato būdus trijų minėtų instinktų sužadinamiems norams realizuoti. Asmuo pusiau sąmoningai tais būdais naudojausi, jų visumą pritaikydamas privačiam gyvenimui. Tos visumos nulemtas reakcijas kiti ir jis pats vadina savo charakteriu.

Teigiamas ar neigiamas susitapatinimas su aplinkiniais žmonėmis, su kultūra, kurios apsuptyje gyvename, su jos epistema tampa neatsiejama mūsų Aš dalimi, lemiančia sąmoningą ir nesąmoningą santykį su savuoju Aš (nesąmoningą santykį vadiname *Superego*). Geras aš ar blogas, pagarbos ar paniekos vertas, nemaža dalimi priklauso nuo to, kaip mane vertina epistema, „žinanti“ (kartais ir be kabučių), kas yra gerai, o kas blogai. Jei mano požiūris episteminis (vadinasi, vienintelis teisingas), tai nulems ne vien mano elgesį, bet ir savęs vertinimą.

Kitaip gyventi, kitaip save vertinti reikia, atsižvelgiant į tai, ar epistema tiki pomirtiniu (ir koku būtent) gyvenimu. Ar tas gyvenimas priklausys nuo man patatytos piramidės dydžio, su manimi palaidotų turtų kiekio, ar nuo to, kad miriau su kalaviju rankoje (tad pateksiu į *Valhalą*), ar nuo to, kad tikėjau Jėzų Kristų ir, vykdydamas popiežiaus priesaką, ėjau vaduoti Jeruzalės? Ar kad gyvenau askezeje, ar kad dalyvavau šventajame džihade ir sprogdinau kitatikius? Vienu žodžiu, požiūrį į save didžiąja dalimi nulemia kultūra, o „teisingu“ jį paverčia konkreti epistema.

Tačiau kiekvieno iš mūsų patyrimo bent jau kartais atsiranda kažkas, ką suvokiame kaip itin artimą, intymų, neatsiejamą, vien mums būdingą ir itin brangų, ko kiti neturi, nepažįsta, negali net nusakyti. Šią šerdį paprastai vadiname savo tikruoju Aš. Abrahamas Kardinieris knygoje „Mano analizė su Freudu“ pasakoja, kaip kartą Vienoje, eidamas su kitu Freudu „pacientu“ ir mokiniu, pamatė Freudą. Jo kolega, kuris kaip tik svarstė, ar jam verta tapti mediku, sušukęs „*Tuoj tą sužinosiu*“, pribėgo prie Freudą ir paklausė: „*Ar man*

studijuoti mediciną?“ Valandėlę patylėjęs Freudas tarė: „Negaliu tiesiai atsakyti į šį klausimą, galiu tik papasakoti, kaip aš pats elgiuosi. Jei klausimas susijęs su kasdieniniais dalykais, gana ilgai svarstau visus „už“ ir „prieš“, bet jeigu liečia tokius svarbius sprendimus, kaip būsimoji profesija ar meilė, toks svarstymas netinka, atsakymas turi ateiti iš giliau.“ Šio straipsnio terminais galėtume pasakyti: atsakymas turi ateiti iš visų asmenybės sluoksnių – iš tikrojo ir socialinio Aš, iš sąmonės ir pasąmonės.

Kaip Aš suskyla į tikrąjį ir netikrąjį, suformulavo ir aprašė psichoanalitikas Donaldas Winnickotas. Pasak jo, kiekvienas vaikas, psichiškai atsiskirdamas nuo motinos, kurį laiką yra linkęs slėpti savo glaudų ryšį su ja ir to ryšio nulemtus pojūčius, tikrąjį savo Aš pridengdamas netikruoju – *False Self*, kaip vadino Winnickotas. Kartais netikrasis Aš išlieka pagrindinis per visą žmogaus gyvenimą, tačiau, jei vaikas vystosi normaliai, tikrasis ir netikrasis Aš dažniausiai susilieja į vieną Aš-sistemą.

Iš tikrųjų niekas nelaukia, kad per oficialų pokylį žmonės imtų pasakoti intymaus gyvenimo detales arba atskleistų visus politinius, religinius savo požiūrius. Pasitenkinama mandagiu bendravimu, o taip bendraujantys asmenys nelaikomi apsimetėliais, melagiais. Tačiau, jei šitaip bendraujama ir su artimais draugais, mylima moterimi / vyru, jie pagrįstai laikys tokį asmenį suktu, uždaru, neatsiskleidžiančiu, nepasitikinčiu kitais. O tas, kuris remiasi tik banaliais stereotipais, daugeliui atrods ribotas, gal net kvailas.

Tai svarbu, nes ši nuostata yra palyginti nauja ir būdinga tik Vakarų kultūrai – nūdienė vakarietiška visuomenė vis labiau vertina pasiryžimą atverti kitiems asmeninį savo pasaulį. Iš menininkų tikimės, kad jie peržengs pripažinto kanono ribas ir savo menu atskleis tokius asmeninius bruožus, kokius atpažinsime ir savyje, ir kituose, tada vadinsime tą menininką „tikru“. Iš kitų asmenų tikimės „autentiškumo“ – nuoširdaus, mumyse rezonuojančio atvirumo. Mes, saugiai gyvenantys gana pasiturinčioje teisinėje valstybėje, net nesuvokiame, kokia prabanga yra nesilaikyti epistemos diktuojamo kodekso, etiketo, tiesiog klausytis kito

žmogaus ir ieškoti savo tikrojo Aš tarsi per psichoanalizės seansą.

Ypatingos psichoanalitiko ir analizuojamo asmens bendravimo sąlygos vadinamos psichoanalitiniu *settingu*, apibrėžiančiu veiksmo vietą, aplinkybes ir laiką, užtikrinančiu „paciento“ saugumą, visišką žodinės saviraiškos laisvę, pasitelkiant dalinę sensorinę depriaciją, kai atsiribojama nuo išorės dirgiklių. Įžymioji psichoanalitinė kušetė, psichoanalitiko sėdėjimas už paciento regos lauko, retai kada konfrontuojantis elgesys ir susitikimų dažnis skatina, kad asmuo netrikdomai atvertų intymiausias, net jam pačiam naujas savo mintis, nuostatas, jausmus. Maža to, šis *settingas* provokuoja vadinamąjį regresą – nugrimzdimą į vaikystę, kuri niekur nedingsta, mums užaugus, glūdi pasąmonėje, kai kurios vaikiškumo apraiškos neretai įsiveržia ir į suaugusiųjų kasdienybę.

Grupė ir Aš

Kitu kampu žvelgiant, psichoanalizės *settingas*, atrodytų, sukurtas tam, kad siekdamas pažinti save individas galėtų nepaisyti grupės, kuriai priklauso, užmirštų jos diktatą, nebijotų prarasti jos paramą. Kad „jo grupė“ iš pradžių taptų tik psichoanalitikas, o galiausiai jis pats. Šis ypatingas santykis suteikia individui teisę jaustis lygiam ne tik su kitais, bet ir su grupe, tad nebereikia „tarnauti“ jos epistemai. Nors tokiame požiūriui dar nesukako nė šimtas metų (jis pamažu įsigalėjo po Antrojo pasaulinio karo kartu su postmodernizmu), mums, vakariečiams, individualizmas, laisvė ir lygybė yra itin svarbios vertybės, mūsų epistemos dalis. Nors kartais atrodo, kad kai kurios tarp mūsų gyvenančios subgrupės šiomis vertybėmis naudojasi nesąžiningai, supriešindamos individo ir grupės teises, ardydamos socialinę sanglaudą, dauguma žmonių vis dėlto vertina galimybę patiems rinktis, kaip austi savo gyvenimo kilimą, užuot patikėjus tą kultūrai ir epistemai, neatsižvelgiančiai į tikrąjį kiekvieno Aš ir jo poreikius.

Pritariame ir požiūriui, kad įstatymo nepažeidęs žmogus turi teisę pats spręsti, kas teisinga, gražu,

kas jam tinka – būti storam ar plonam, dažytis plaukus mėlynai ar nusiskusti, tatuiruoti kūną ar ne, su kuo ir koku seksu užsiimti, ką galvoti apie klimatą, NSO, vakcinas ir t. t.

Nepaisant šių vertybių ir įsitikinimų, kurių nemėna dalis vos prieš 40 metų būtų buvusi priskirta kliesiems psichiatrine šito žodžio prasme, nemėgstame likti su jais vieni, ieškome sąjungininkų – panašios nuomonės žmonių, „savo grupės“. Šiais laikais tokią grupę lengviausia susirasti internete.

Nors Aristotelis veikalą „Politika“ parašė prieš gerus 2000 metų, pavadinęs žmogų politiniu gyvūnu, dauguma tik palyginti neseniai suvokė, kad poreikis priklausyti grupei yra labai svarbi, biologiškai ir psichiškai determinuota mūsų prigimties dalis. Dar svarbiau, kad šį poreikį retai kada jaučiame, juo labiau suvokiame. Šio straipsnio pagrindinis tikslas – įtikinti skaitytojus, kad neverta stebėtis, jei netikėtai savyje aptiks to poreikio jėgą ir besąlygiškumą, įsitikins, kad taurius, gražius jausmus – meilę artimiesiems, Tėvynei, tautai, teisybei, „realybei“, Dievui ir pan. – sustiprina ir suabsoliutina nusiteikimas galvoti taip, kaip galvoja grupė, nuo kurios esi priklausomas, baimė likti vienam, be grupės paramos.

Kol kas šį poreikį daugiau tyrė socialinė psichologija ir neuropsichologija, o psichoanalizė, galima sakyti, dar tik imasi šito darbo. Pateiksiu porą pavyzdžių.

Neuropsichologija aptiko ir įrodė, kad pasaulio skirstymas į „mus“ ir „juos“ yra įgimta žmonių savybė, glūdinti smegenų sandaroje. Tačiau kaip konkrečiai skirstoma, lemia konkreti visuomenė, kuriai priklauso individas. Didžia dalimi šis veiksmas nesąmoningas, svyruojama nuo paprasto diskriminavimo iki visiško „kitos“ grupės dehumanizavimo. Tam tikromis sąlygomis teikiama pirmenybė, simpatizuojama „savo“ grupės žmonėms, nuvertinant tuos, kurie jai nepriklauso. Tai gali pasireikšti bendraujant, mezgant socialinius ryšius, skirstant išteklius ir pan.²

Šališkumas savo grupės atžvilgiu trukdo suvokti kitų žmonių veiksmus. Toks pats veiksmas gali

būti vertinamas skirtingai – priklauso nuo to, ar jį atlieka savos, ar svetimos grupės narys. Grupė ar komanda palankiau vertina savo bendraminčių, o ne kitos grupės narių elgesį. Tą patvirtino Molenbergo ir kolegų 2013 m. atliktas tyrimas – dalyviai buvo atsitiktinai suskirstyti į dvi komandas ir žiūrėjo vaizdo įrašus, kaip „saviškai“ ir priešininkai atlieka įvairius rankų judesius. Tada paprašyta įvertinti tų judesių greitį. Beveik visi savo komandos narius įvertino kaip greitesnius, nors abi grupės tą darė panašiu greičiu.³ Hastorfas ir Kantrilis 1954 m. atliko unikalų tyrimą su Prinstonio ir Dartmuto universitetų studentais, kurie turėjo stebėti sporto rungtynes tarp savo komandų. Nors buvo rodomos tos pačios rungtynės, vieni ir kiti jas interpretavo taip skirtingai, tarsi būtų žiūrėję dvi skirtingas rungtynes.⁴

Neaišku, kodėl šališkumas savo grupės naudai pasireiškia, net jeigu jos suburtos atsitiktinai, jų nariai neturi jokio kito bendrumo, išskyrus jiems pasiūlytą ar įteigtą priklausymą tam tikrai grupei.

Šiuolaikiniai tyrimai atskleidžia paslėptus sprendimų priėmimo motyvus, labai anksti įsitvirtinančius nervų sistemoje, tad nuo mažens pirmenybę teikiame savo grupės nariams, jausdami išankstinį nusistatymą prieš svetimas grupes. Viskas prasideda nuo veidų atpažinimo. Mokslininkai įrodė, kad žmonės daug tiksliau ir greičiau, vos per kelias dešimtąsias sekundes, vadinasi, visiškai nesąmoningai atpažįsta savo grupės atstovų veidus.⁵

Šias išvadas patvirtina ir garsusis Mustafos Sherifo eksperimentas „Plėšiko ola“. Skautų stovykloje vienuolikmečiai, vieni kitų nepažįstantys berniukai buvo atsitiktinai suskirstyti į dvi grupes. Beveik iš karto abi suformavo grupinius identitetus. Visi buvo labai lojalūs savo grupei. Iš pradžių jos turėjo varžytis tarpusavyje, tai sukėlė abipusį priešiškumą. Vėliau grupės buvo sujungtos į vieną didesnę, suteikta galimybė užmegzti tarpusavio ryšius, kartu dirbant ir siekiant bendrų tikslų. Vaikų elgesys ir jausmai netrukus pasikeitė – greitai prisitaikė prie naujos tvarkos, jie tapo viena komanda.

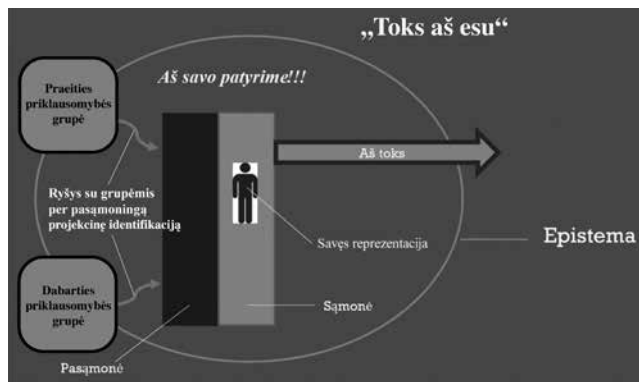
Bandydami išsiaiškinti grupinio favorizavimo priežastis, tyrėjai dirbtinai subūrė grupę, tyrimo dalyviams neturinčią ypatingos svarbos, ir primygtinai teigė, kad jokių favoritų nėra. Tačiau net ir tokioje situacijoje savo grupės favorizavimas iškart pasireiškė. Tyrėjai padarė išvadą, kad pagrindiniai veiksniai, dėl kurių grupės lengvai susitelkia, užmezga glaudžius ryšius, sutartinai priešinasi svetimiesiems, yra išorinė grėsmė ir dalijimasis atlygiu. Ryšių užmezgimas su buvusiais varžovais yra puiškus rodiklis, koks stiprus grupinės narystės poreikis. Grupė yra tokia svarbi, kad padeda konkurenciją ir priešišumą įveikti grupės viduje.

Aš ir kitas

Kas tame erinių mezgamame kilime, o gal tik siūgalių raizgalynėje esu Aš su savo prisiminimais, meile ir priešišku, viltim ir siekais, darbais ir poelgiais, kūnu ir siela, sapnais ir svajonėmis, gimimu ir mirtimi, kurios, kai ji ateis, nejausiu ir nesuvoksiu? Koks turėtų būti mano požiūris į save, kaip turėčiau save matyti, vertinti, teisti? Kas šį požiūrį nulemia? O gal reikėtų klausti, kam aš suteikiu teisę mane vertinti ir teisti?

Vertėtų pabrėžti, kad šis išdidus klausimas turi tik sąlyginę prasmę – aš galiu nepripažinti kitų žmonių teisės mane vertinti, bet negaliu jiems uždrausti matyti manęs taip, kaip jie mato. Maža to, negaliu jiems uždrausti su manimi elgtis taip, kaip jiems atrodo reikalinga, net įkalinti mane ar nužudyti, jei taip nuspręš mano šalies teismas ar susiklostys atitinkamos aplinkybės. Iš pastarojo fakto seka daugumai žmonių savaime suprantamas dalykas, kad reikia atsižvelgti į tai, ką apie mus galvoja kiti, bandant neigiamą jų nuomonę paversti sau palankia.

Taigi kai su savo sąmone ir pasąmone, suformuota ir veikianti grupės, kuriai priklausiau kadaise arba priklausau dabar, su savo susikurtu įvaizdžiu susiduriu su kitais žmonėmis, aš jiems tarsi prisistatau (psichoanalizė tai vadina autoreprezentacija).

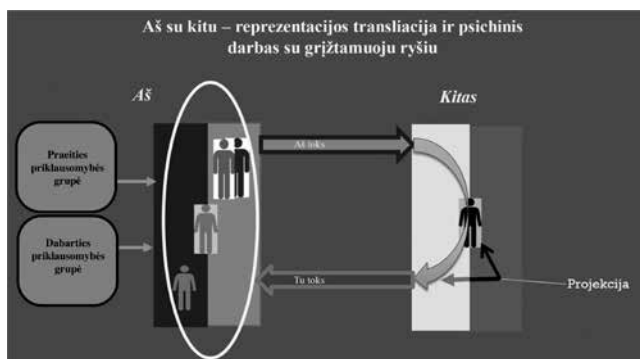

Tačiau strėlytė su užrašu „Aš toks“ turi juodą kontūrą – tai pasąmoninga mano komunikacijos dalis, kurią kitas daugiau ar mažiau suvokia, tad galvoja: „Aha, jis nori, kad matyčiau jį tokį, koku sąmoningai prisistato (pilka strėlytės spalva), bet juk aš matau, kad jis dar ir toks (juodas kontūras, vaizduojantis nesąmoningą komunikaciją)... Ką gi, iš esmės jis yra TOKS.“

Viskas būtų ne itin sudėtinga, jei kitas matytų mane „objektyviai“. Deja, tai neįmanoma. Trukdo ne vien sąmoningos ir nesąmoningos nuostatos, bet ir vadina moji projekcija – pasąmoninis psichinis mechanizmas, kuriuo mes į kitą žmogų tarsi į ekraną nukreipiame savo meilę, priešišumą, pavydą, bet kokį jausmą ar įvaizdį. Čia ypač svarbūs žodžiai „pasąmoninis mechanizmas“. Mat tai darydami, šventai tikime, kad tuos bruožus ne mes priskiriame, tas žmogus **toks yra**.

Kaip gi man, gavusiam tokį grįžtamąjį ryšį, susivokti, kas yra kas – kiek teisingai kitas mane atspindi, ar galiu tuo „veidrodžiu“ pasitikėti, ar išvis verta paisyti jo nuomonės? Į klausimą, „koks aš“, vienprasmio teisingo atsakymo nėra, į jį kiekvienas atsakome visu savo gyvenimu, kiekvienu poelgiu. Įprastą identiteto raidos kelią aprašė jau minėtas Erikas Eriksonas, bet nagrinėjant identitetą svarbu suprasti, kad susidūrimas su tuo, kaip mus mato kiti žmonės, visada verčia atlikti tam tikrą psichinį darbą su savuoju Aš įvaizdžiu. Tai ypač būtina, jei tie kiti priklauso svetimai kultūrai ir epistemai, kur žmonių tarpusavio santykius diktuoja kitokios taisyklės ir normos. Savos kultūros ir epistemos išauklėti žmonės, nors sutaria ir ne visais klausimais, vis dėlto daug ką „supranta“ vienodai, suvokia taip, kaip aš, tuo

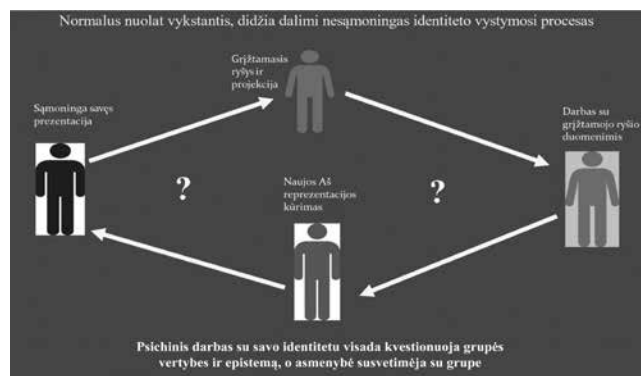
tarsi paremdami gilųjį mano savivaizdį. Kitaip jaučiamės, atsidūrę svetimoje kultūroje, – paviršinis mandagus bendravimas netrukus „išduoda“, kad „jie“ kitokie ir „mūsų“ nesupranta. Tarytum gautume žinutę: „Tu ne toks“. Tai užgauna ne vien sąmoningąjį ar socialinį mūsų Aš, bet ir pasąmoningąjį, gilųjį, tikrąjį. Toks potyris, ypač jei yra ilgalaikis, griaua mūsų pasitikėjimą savimi, ardo identitetą. Nuolat kartojama žinutė „tu ne toks“ yra tarsi įsakymas keistis arba priešintis, atšaukiant, „tu pats ne toks“. Mūsų laikais, spartėjant globalizacijai, o migracijai tapus įprastu reiškiniu, tokia vidinė būsena apėmusi daugybę žmonių.

Aprašyta situacija gali sukelti depresiją, ypač jei žmogui nelabai sekasi tvarkytis taip, kad artimieji jį gerbtų ir palaikytų. Tačiau pasitaiko atvejų, kai besikartojanti žinutė „tu ne toks“ skatina apmąstymus, o koks turėčiau būti? Šitoks nusiteikimas verčia nepasikliauti nei sava, nei svetima epistema, kultūros priesakais, bet mąstyti iš esmės ir iš naujo. Šį psichinį darbą priimta vadinti „vystymusi“, „augimu“, bet, man regis, geriau tiesiog suprasti, kad gyvendami keičiamės, o mūsų įvaizdį, pateikiamą sau ir kitiems, lemia egzistenciniai potyriai ir kitų žmonių požiūriai į mus. Ši vidinė, tiek sąmoninga, tiek nesąmoninga Aš kaita yra nuolatinis procesas, identitetą atnaujinantis kūrybinis psichikos darbas, tačiau numatyti jo rezultatus labai sunku. Kintantį identitetą vadinau spiraliniu, o jo priešingybę – nekintantį, nuo vienos ar kitos grupės priklausomą identitetą – stagnaciniu.

Vienas internete prisijungia prie „teisingai mąstančios“ grupės, kitas tampa vegetaru, trečias „randa Die-

vą“, pasineria į vienokią ar kitokią religiją, ketvirtas skaito istorijos knygas, studijuoja filosofiją ar senovės autorius... Svarbu, ar žmogus tiki, kad sužinojo galutinę tiesą, todėl gali būti savimi patenkintas, kad ir ką sakyti kiti, ar toliau ieškos tiesos. Tačiau vienaip ar kitaip reikia rasti grupę asmenų, tarp kurių jautiesi pripažintas ir geras. Pripažindami bendrą epistemą, jie savo teigiamą įvaizdį projektuoja vienas į kitą, abipusiškai su juo susitapatina, todėl jaučiasi saugūs ir vertinami. Šį procesą psichoanalizė vadina projekcine identifikacija.

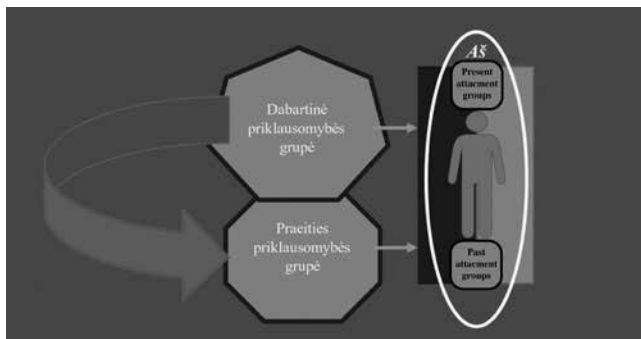

Karas

Viskas keičiasi grupių susidūrimo atveju, kai į netiesiogiai pateiktą klausimą „koks aš?“ gaunamas atsakymas „tu – priešas“. Grupėms konfliktuojant, žmonės pagrįstai darosi atsargūs, nes bet kuriuo momentu gali išpliekti atviras karas. Grėsmė iš simbolinės ir psichologinės taps fizine, nukreipta prieš konkretų asmenį, jo artimuosius, visa grupė bus terorizuojama. Jeigu žmogus tada kvestionuos savo grupės vertybes, jos epistemą, jis bus laikomas „išdaviku“, taps savo grupės teroro auka arba bus paliktas vienas prieš akivaizdoje.

Kitaip tariant, grupės svarba asmeniui psichiniam gyvenimui labai išauga, *jam pačiam to nepastebint*. Tai mažina kritiškumą savo grupės ir jos epistemos atžvilgiu, susiaurina mąstymą, sąmoningumą, kuriais remiasi savojo Aš, kitų žmonių bei pačios realybės suvokimas ir vertinimas. Negana to, kilus teroro grėsmei, baimė prarasti grupę keičia psichinio ir istorinio priežastingumo kryptį, ne istorija

kuria dabartį, bet dabartis – istoriją. Susidūrus su teroru, baimė prarasti grupės paramą nebeleidžia laisvai mąstyti apie vertybes, jų reikšmę. Šiomis sąlygomis grupė tampa itin reikšmingu psichikos objektu, panašiai kaip tėvai mažam vaikui. Ji nustato ir situacijos supratimą, ir Aš vertę. Asmuo tarsi susilieja su grupe, jos istorija, tiksliau tariant, su tuo, kaip grupė suvokia savo istoriją dabartyje.

Pabaiga

Straipsnis gali pasirodyti sudėtingas, net painus, bet jo tikslas tikrai vertas dėmesio – bandžiau įtikinti mąstančius skaitytojus, kad tai, kas aprašyta, greičiausiai vyksta ir jų sieloje, galbūt jiems to net nesuvokiant. Šio rašinio pagrindas – ne vien samprotavimai, bet ir mokslas. Nors psichoanalizė nepriklauso tiksliesiems mokslams, vis dėlto ji remiasi stebėjimais, jų aprašymais, lyginimais su kitų profesionalų tyrimais bei aptarimais. Psichoanalitinės išvalgos jau pakeitė Vakarų visuomenę daugeliu aspektų, dabar, manau, laikas keisti socialines ir politines nuostatas, remiantis viskuo, ką mokslas, taigi ir psichoanalizė, gali pasiūlyti. Nevalia visuomeninių reikalų, tarptautinių santykių patikėti vien tradicijai ir „blaiviam protui“, nes jau seniai įsitikinome, kad nei tradicija, nei blaivus protas neapsaugo nuo klaidingų tragiškų katastrofų, kurių priežasties nesugebame paaiškinti – kaip galėjo atsitikti, kad mes, žmonės, patys sau sukėlėme šitiek skausmo.

Straipsnyje pateiktos išvalgos daugiausia yra paties autoriaus, padarytos ne šiaip stebint gyvenimą, bet analizuojant žmonių mąstyseną, jausenas psichoanalitiniame *settinge*. Čia pateikiau tik nežymių jų dalį. Tarp mano pacientų nemažai migrantų, o

dabar, siautėjant karui Ukrainoje, stebiu su juo susijusias pacientų ir savo paties psichines reakcijas. Jei reikėtų suformuluoti trumpą išvadą, sakyčiau, kad nesąmoninga priklausomybė nuo grupės, diktuojančios identitetą, yra viena iš pavojingiausių psichikos savybių. Vis dėlto būtina pabrėžti, kad tik tuomet, kai toji priklausomybė yra *nesąmoninga*, bet juk mes patys neskiriamo to, kas sąmoninga nuo to, kas nesąmoninga. Todėl mąstančiam žmogui tenka nuolat savimi abejoti. ■

- ¹ Puikų pavyzdį, kaip episteminė „tiesa“ atsiranda, vystosi ir yra panaudojama vis naujame politiniame kontekste, pateikė Robertas Petrauskas knygoje „Poltava“, kur pasakojama, kaip XVIII a. Kijevo-Mogiliavo akademijos prefektas Teofanas Prokopovičius, skaitydamas „Švenčiausiai Jo Didenybei, Visos Rusijos Carui“ savo sukurtą „Pagyros žodį Paltavos batalijai“, į Rusiją bei jos valdovą suformulavo požiūrį, tapusį dvasine-politine platforma Petriui Didžiajam, visiems po jo valdžiusiems Rusijos carams, bolševikams, o dabar ir Vladimirui Putinui. Manau, nesuklysiu tvirtindamas, kad šis požiūris ir dabar yra svarbi „rusiškojo identiteto“ dalis ne vien rusams, bet ir daugeliui tų, kurie bijo Rusijos ekspansijos. Gyvenu Suomijoje, karui prieš Ukrainą prasidėjus, vos ne kasdien girdžiu: „Rusija yra tokia... jie yra tokie...“
- ² Sapolsky, Robert [2017]. *Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst*. Penguin. pp. 38–39, 84–93, 116–117, 387–493, 570–632; See “Kandinsky versus Klee experiment”, Tajfel et al. [1971] in Tajfel, H. [1970]. *Experiments in Intergroup Discrimination*; Senholzi, Keith B.; Kubota, Jennifer T. [2016], “The Neural Mechanisms of Prejudice Intervention”, *Neuroimaging Personality, Social Cognition, and Character*, Elsevier, pp. 337–354, doi:10.1016/b978-0-12-800935-2.00018-x; Aronson, E.; Wilson, T. D.; Akert, R. D.; Sommers, S. R. [2015]. *Social psychology* [9th, illustrated, revised ed.]. London: Pearson Education. ISBN 978-0-13393654-4.
- ³ Molenberghs, Pascal; Halász, Veronika; Mattingley, Jason B.; Vanman, Eric J.; Cunnington, Ross [2013]. “Seeing is believing: Neural mechanisms of action–perception are biased by team membership”. *Human Brain Mapping*. 34 [9]: 2055–2068. doi:10.1002/hbm.22044.
- ⁴ Hastorf, Albert H.; Cantril, Hadley [1954]. “They saw a game; a case study”. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 49 [1]: 129–134. doi:10.1037/h0057880.
- ⁵ Corenblum, B.; Meissner, Christian A. [March 2006]. “Recognition of faces of ingroup and outgroup children and adults”. *Journal of Experimental Child Psychology*. 93 [3]: 187–206.

Karolis PAULAVIČIUS

ŽALIOJI POLITIKA: MEILĖ GAMTAI AR TIK REITINGŲ MEDŽIOKLĖ?

Žaliasis kursas įgavo pagreitį. Per dešimtmečius žaliųjų aktyvistų balsą pagaliau išgirdo bent jau dalis visuomenės. Kažkas pradėjo valgyti ekologiškus bulvių traškučius, tikėdami, kad tai sveikiau už salotas, kažkas pradėjo pirkti ekologiškus kompiuterius, treči – ekologiškas miško uogas, nors tokias sunku įsivaizduoti. Tuo pasinaudoti suskubo tiek verslas, tiek politika. Verslininkai žalią požiūrį demonstruoja kasdienėje savo veikloje, o politikai maitina rinkėjus pažadais, kad tik jų žaliaji politika išgelbės pasaulį nuo apokaliptinio scenarijaus. Tai padeda mobilizuoti elektoratą.

Blogiausia, kad gamta visiems rūpi mažai, o gal net išvis nerūpi. Verslas demonstruoja tušinukus iš krambolo, nors po akimirkos skatina besaikį vartojimą, o savo produktus pateikia prašmatniose neperdirbamose pakuotėse. Siūlo vartotojams klimato atžvilgiu neutralius automobilius, nors tai viena taršiausių pramonės sričių. Ką čia kalbėti apie ekologišką pieną neperdirbamose pakuotėse, jeigu jau matėme net ekologiško benzino reklamą? Politikai, nenorėdami atsilikti, lengvabūdiškai komentuoja gamtos reiškinius, nors neturi net bazinių žinių apie klimatą, geologiją, nesiremia statistika. Tema labai paranki – vandens visada bus per mažai arba per daug, vieną mėnesį per šalta, kitą – per karšta. Kiek tokiose diskusijose mato mokslininkų, ekspertų? Vos vieną kitą...

Tad pasidomėkime sprendimais. Lietuva iš 2,225 milijardo eurų, 2023 m. skirtų investicijoms, 43 proc.,

maždaug 1 milijardą skyrė žaliajai transformacijai. Lėšos solidžios. Finansavo nemokamo elektromobilių įkrovimo stotelių tinklą, subsidijavo net elektromobilių įsigijimą. Taigi žaliaji transformacija nukreipta į skatinimą gaminti, pirkti, vartoti. Jei kiekvienas nusipirksime po elektromobilį, gamta už tokį „neutralumą“ klimato atžvilgiu tikrai nepadėkos. Tačiau vykdomos politikos rezultatai skaičiuojami būtent pagal tai, kiek parduota elektromobilių, kiek kilovatų „prarijo“ įkrovimo stotelės... Pagal dabartinį suvokimą, geriausias rezultatas būtų, jei turėtume po keletą elektromobilių kiekvienas.

O viešasis transportas nesulaukia deramo dėmesio. Ekologiškiausias sprendimas mieste, susisiekimo sistemos nekeičiant iš pagrindų, yra troleibusai. Jie ne tik varomi elektra, bet ir naudoja kontaktinį tinklą, o ne taršias baterijas. Tačiau daugybės Vilniaus mikrorajonų (Pilaitės, Perkūnkiemio, Baltupių, Fabijoniškių) prijungti prie šio tinklo neplanuojama. Klaipėdoje, kur dominuoja tiesios magistralinės gatvės, tinkamos troleibusų eismui, apie tokią transporto rūšį net nesvarstoma.

Tarpmiestinis susisiekimas apskritai netenkina esamų poreikių. Tokiais maršrutais kaip Vilnius–Šiauliai gausybė keleivių penktadieniais negauna bilietų nei į autobusus, nei į traukinius. Daug atvykėlių norėtų naudotis viešuoju transportu, bet jo paprasčiausiai nėra, tenka nakvoti svetimame mieste arba keliauti su pavežėjais. Vyriausybė visą dėmesį kreipia tik į asmeninių automobilių taršos mažinimą, užuot plėtojusi

efektyvią, stabilią, patrauklią viešojo susisiekimo sistemą, skatindama apskritai atsisakyti automobilių. Naudos duotų ne tik taršos mažėjimas. Apgalvotai parinkti maršrutai, sudaryti grafikai padėtų spręsti ir socialines, tarp jų užimtumo problemas. Antai regionų centrai susiduria su darbuotojų stygiumi, o periferijoje darbo pasiūla menka, kai kur jos išvis nėra. Atokesnių miestelių gyventojai mielai važiuotų į didmiesčius dirbti, o vakarais grįžtų, tačiau tai neįmanoma, jei per dieną kursuoja vos vienas autobusas ir tas tik po pietų. Bedarbis nenusipirks elektromobilio, nes galvoja, už ką nusipirkti batus.

Dabar pabandykime įsivaizduoti, ko pasiektume, jeigu, užuot finansavę elektromobilių įsigijimą, įkrovimą, parkavimą, tuos žaliajai transformacijai kasmet skiriamus daugiau kaip milijardą eurų nukreiptume tarp miestiniams bei miestų transportui plėtoti – po metų turėtume dažnai kursuojančius troleibusus tiek visoje sostinėje, tiek patogų susisiekimą tarp ekonomiškai susijusių savivaldybių. Asmeninių automobilių atsisakymas gerokai svarbesnis uždavinys, negu naujų elektromobilių ar hibridų pardavimai. Prioritetas turėtų būti vartojimo mažinimas, vietoj augimo.

Jeigu politika būtų nuosekli, Seimo nariai parlamentines lėšas kasmet leistų ne naujiems telefonams pirkti, bet jų ekranams keisti ar kitaip remontuoti. Ministerijos rūpintųsi kompiuterių atnaujinimu, o ne keitimu. Sunku patikėti politikų palankumu žaliajam kursui, kai jie patys visaip skatina vartojimą.

Kritikos verta pati dekarbonizacijos idėja – kova su CO² išmetimu. Tokių tikslų įmanoma pasiekti nebent deindustrializuojant šalį. Gamybą perkeliame į trečiąsias šalis ir jaučiamės labai žali. Vis dėlto taršos tai nesumažina, tik atitolina ją nuo mūsų, o darbo jėga ir mokami mokesčiai keliauja į kitus regionus. Jau ne vienas prekės ženklas gamybą pradėjo svetur. Pirkdami tas prekes teršiamo ne ką mažiau, netgi daugiau, nes trečiosiose šalyse gamybos procesai kur kas taršesni, be to, prisideda transportavimo grandis. Taigi tiesiog apgaudinėjame save.

Artėja rinkimai, matome partijų įvairovę, bet negirdime realių pasiūlymų, kaip mažinti vartojimą, skatinti remonto paslaugas. Deja, politikams rūpi ne gamta, o rinkėjų dėmesys. ■

Atrodo, aplinkosaugininkai įsivėlė į nepabaigiamą Amūšį su iškastinio kuro lobistais. Tačiau senieji apokaliptiniai pasakojimai siūlo kitaip spręsti konfliktus, ryžtingai reikalauja keisti požiūrį ir mąstymo kryptį.

Greta Thunberg 2023 m. apkaltino Pasaulio ekonomikos forumo dalyvius, kad jie „*skatina naikinti planetą*“. Davose, metiniame šio forumo susirinkime 2023 m. sausio 19 d., Thunberg teigė, kad ekonominio elito neatsakingumas, „*pirmenybę teikiant savimeilei, pataikaujant besaikiam įmonių, siekiančių kuo greičiau ir kuo didesnio pelno, godumui*“, diskredituoja tariamą jo kompetenciją.¹

Thunberg, raginanti visiškai atmesti tokį požiūrį, irgi dažnai sulaukia kritikos. Pavyzdžiui, 2020 m. tuometinis JAV prezidentas Donaldas Trumpas viešai pavadino Thunberg vieną iš „*amžinos pražūtis pranašų*“. [O neseniai aktyvistė buvo net sulaikyta, tiesa, šįkart ji radikalčiai protestavo ne dėl ekologijos, o dėl Palestinos – red.] Priešiškus tarp ekonominio, politinio elito ir klimato aktyvistų nuolatos gilėja. Ar konstruktyvus kompromisas jau neįmanomas, o gal radikali politinio elito kritika iš tariamo užribio vis dar gali daryti teigiamą įtaką socialiniams procesams?

Kieno suvokimas abejotinas?

Donaldo Trumpo teiginiai primena ilgą prieštaringos krikščionių apokaliptikos tradiciją Amerikos religinėje istorijoje. Tūkstantmečio sukrėtimai palietė daugumą Amerikos konfesijų, įskaitant baptistus, metodistus, adventistus, mormonus, sekmininkus, Jehovos liudytojus. Pasaulio pabaigos pranašystės, kurios XIX a. atgimimo metais tapo tokios įprastos, kad buvo nuvalkiotos, XX a. patyrė įvairias postkrikščioniškas mutacijas. Kai kurie XXI a. pavyzdžiai apima liūdnei

KVAILIŲ LAIVO PLUKDYMAS

pagarsėjusio Japonijos *Aum Shinrikyo* (Aukščiausioji tiesa) kulto 1995 m. surengtą ataką nervus paralyžiuojančiomis zarino dujomis Tokijo metro, išgastį, kuri sukėlė vadinamoji 2000 m. problema (Y2K), net majų kalendoriaus apgaulingą prognozę, kad pasaulio pabaiga įvyks 2012 m. Nepaisant visų pranašysčių, Pasakutiniojo teismo diena neatėjo.

Turint galvoje šias mąstymo ydas, atrodytų žema mesti netikros pranašystės šešėlį ant jaunosios aktyvistės Thunberg, tačiau tai kelia tam tikrų problemų. Thunberg „apokaliptika“ nėra pagrįsta numerologija, pranašystėmis ar apreiškimais, jos prognozės paremtos faktais. Ji vardija racionalias priežastis, daro griežtas išvadas, kurias reikėtų vertinti kaip politinę kritiką, o ne kaip tūkstantmečio viziją apie pasaulio pabaigą.

Thunberg skirsto ekonominę elitą į dvi susijusias, tačiau skirtingas grupes. Pirmosios elgesį apibūdina iš moralinės ir teisinės perspektyvos – nuo neatsakingumo ir godumo iki nusikalstamumo. „*Kol jiems pavyks išsisukti, jie ir toliau investuos į iškastinį kurą, ir toliau daugės žmonių, išstumtų į visišką užribį*“, – sakė Thunberg pasaulio ekonomikos forume.² Antrąją grupę vadina neturinčia sąmoningų intencijų, dėl to kalti jos lyderiai, atmetantys kritinį mąstymą. Thunberg vaizduoja juos žmonėmis, kurie netyčia veikia prieš savo pačių interesus, nes jų racionalumo samprata pernelyg siaura. Trumpai tariant, jie yra arba piktadariai, arba kvailiai, arba ir tie, ir anie tuo pat metu.

Ankstyvas kvailių prisijaukinimas

Gąsdinimai, kad žmonija neišvengiamai artėja prie pasaulio pabaigos, o katastrofą paspartins kolektyvinė nekompetencija ir visiškas bendrojo gėrio netausojimas, turi ilgą istoriją, kuri dažnai atrodo susipynusi su reli-

gijos tūkstantmečiais. Įrašai apie gresiančią socialinę prąžūtį pasirodė jau graikų rašymo aušroje šeštojo amžiaus prieš Kristų pradžioje. Išlikę Alkėjaus iš Mitilėnės eilėraščių „Valstybės laivas“ fragmentai byloja apie didžiules bendras pastangas, kurių reikia, kad laivas per siaubingą audrą saugiai pasiektų uostą ir būtų išvengta nelaimės. Alkėjaus eilėraščiai paprastai suprantami kaip politinis raginimas bendromis pastangomis gelbėti bendruomenę, griūvančią dėl vidinės ar išorinės grėsmės:

„*Šiandien kiekvienas vyras tegul būna atsidavęs*

Ir tegul niekada nedarys gėdos

Kilmingiems protėviams, gulintiems po žeme.“³

Šį herojišką tropą plačiai išgarsino Platonas, aprašęs knygoje „Valstybė“. Dialogue Platonas cituoja Sokratą, ciniškai lyginantį valstybę su laivu, kurį vairuoja klausos negalią turintis, trumparegis ir neįgudęs kapitonas, o jam nurodinėja besiginčijantys neišmanėliai jūreiviai, iš kurių kiekvienas mano, kad galėtų laivą vairuoti geriau, netgi teigia turintis teisę to imtis. Jūreiviai maištauja, apsvaigina kapitoną, užvaldo laivą, išplėšia krovinį ir pradeda girtuokliauti. Platonas tvirtina, kad šansai išsigelbėti padidėtų, jei atsirastų kapitonas, nusiimanantis, kaip valdyti chaotišką situaciją:

„*Nuovokus kapitonas turėtų atkreipti dėmesį ir į metų laikus, į dangų, žvaigždes ir vėjus, ir visa kita, kas priklauso jo amatui, jeigu jis iš tikrųjų kvalifikuotas plukdyti laivą. Todėl jis privalo būti ir bus kapitonas, nesvarbu, ar kitiems žmonėms tas patinka, ar ne.*“⁴

Būtinybė kompetenciją suderinti su lyderyste atskleidžia gilų Platono skepticizmą Graikijos demokratijos, kaip politinės institucijos, efektyvumo atžvilgiu. Jis reikalauja, kad charizmatiškas lyderis perimtų valdžią iš neišmanėlių, savanaudiškų apsišaukėlių, kad atsirastų hierarchija, nustatyta įžvalgaus vizionieriaus. Platonui tai atrodė vienintelis sprendimas, neleidžiantis privatiems asmenims, net

nusikaltėliams grobstyti bendrojo gėrio, griauinant socialinę sistemą. Vizionierius turi panaudoti visas turimas priemones, kad sutramdytų kvailius ir išgelbėtų bendruomenę.

Renesanso perspėjimai dėl ignorancijos pavojaus

Klaidžiojantis laivas kaip save naikinančios bendruomenės, atsidūrusios valdžios vakuume, metafora buvo pasitelktas ir išplėtotas Renesanso laikais. Vokiečių humanistas ir teologas Sebastianas Brantas knygoje „Kvailių laivas“ tipologizuoja daugiau kaip 100 juokdarių – tai laivo, plaukiančio į Naragoniją, įgula ir keleiviai.⁵ Jis analizuoja kiekvieną ydą atskirai, nurodydamas, kaip jos prisideda prie laivo prажūties, bręždamas liniją tarp piktadarių, kvailių ir skaitytojo-stebėtojo.⁶

Brantas nesistengė aprašyti žlungančios moralės, praplėtė ydų vešėjimo sritį, įtraukdamas tūkstantmetinius perspėjimus, paremtus horoskopų prognozėmis. Šis moralinės satyros susikirtimas su pasaulio pabaigos pranašystėmis vėlyvaisiais Viduramžiais sukėlė didelį atgarsį tarp Europos inteligentų, todėl Branto knyga tapo vienu populiariausių leidinių, li-

kus dviem dešimtmečiams iki Reformacijos.

Branto pateikta „kvailių laivo“ metaforos versija tariamai įkvėpė Hieronymą Boschą nutapyti „Kvailių laivą“, suteikė impulsą Erazmo socialinei satyrai ir netiesiogiai paskatino Reformaciją, nes ši tema iškyla ir 1520 m. Lutherio *Kreipimesi į krikščionių aukštumėnę*. Šiame tekste kvailys yra Šventoji Romos imperija, leidžianti popiežiaus piktnaudžiavimams tęstis be pelnyto atpildo, nors tai lems Bažnyčios ir valstybės nuosmukį. Šiuo atveju kvailiai ir piktadariai atsiduria priešingose pusėse. O vizionierius apšviečia kvailius, įspėdamas juos apie ignorancijos pavojus.

Klerikalas humanistas Faustinas Perisauli's pristatė kitokių žmonių kvailumo tradicijų derinį, nes kalbėjo apie neišvengiamą egzistencinio lygio žlugimą – pačią mirtį. Eilėraštyje „Apie kvailybės triumfą“ pagrindine žmonijos kančių ir pastebimo moralinės orientacijos praradimo priežastimi jis vadina mirtingumą. Primindamas Aleksandro Makedoniečio pasiekimus, jis rašė:

„Kas dabar? Juk jis krito. Milžiniškos tūkstančių pastangos

Sunaikintos: Kiek gerų darbų užantspaudavo po marmuru

Mirtis, Mažoji Pasaulio namų šeimininkė.“⁷

Visus žmones unifikuojanti bendra mirties patirtis, atrodo, atima norą tobulėti ar keistis, įsigali nihilizmas, vienintelę paguodą teikia religija.

Perisauli's ypač įtariai vertina menų ir mokslus, vadindamas juos ne-naudingais ir tuščiais. XIX a. komentatorius savo poziciją apibendrino taip:

„Nėra jokių abejonių, kad visa tai, kas sakoma apie žmogaus triūso tuštybę ir kiekvieno gyvenimo baigtį, yra tikra tiesa. Šlovė, kad ir kokia ji būtų ilga, neduoda jokios naudos, ir apskritai gyvas šuo yra geriau negu negyvas liūtas, tinkamas nebent muziejaus reikmėms.“⁸

Perisauli'o poezija atrodo kaip *Memento Mori* ir *Vanitas* tradicijų santuoka. Šiuo atžvilgiu kvailys ne-

Hieronymus BOSCH. „Kvailių laivas“. Apie 1450–1516 m. Kairioji triptiko dalis

Wikimedia Commons

suvokia savo veiksmų beviltiškumo. O vizionieriaus vienintelis uždavinys – atskleisti žemiškosios nevilties neišvengiamumą. Toks pasmerktumo kurstymas atrodo paralyžiuojantis, nes jokie veiksmai nepagerins padėties. Perisauli'o veikalai dažnai siejami su Erazmo knyga „Pagiriamasis žodis kvailybei“, nors tai abejotina, nes Erazmo knyga buvo išleista anksčiau.⁹

Heinrichas Cornelius Agrippa, parašęs knygą „Apie meno ir mokslų netikrumą ir tuštumą“, irgi sėdi toje pačioje valtyje kaip Faustinas. Atrodo, šis didžiuolis *tour de force* prieš įgyjamas žinias juda ant antiintelektualinių Reformacijos *sola scriptura* bangų, šmeižiančių viską, kas yra anapus tikėjimo:

„Ir mums reikia parodyti, koks nepakenčiamas yra žmonių aklumas, kaip nuklystama nuo tiesos, suklaidinus daugybei mokslų ir menų su daugybe jų autorių ir daktarų. Nes kokia įžūli drąsa, kokia arogantiška laikysena pirmenybę teikti filosofų mokykloms, o ne Kristaus bažnyčiai? Aukštinti žmonių nuomonę, priilyginant ją Dievo Žodžiui?“¹⁰

Grėsmingas Agrippos išpuolis menkina žinių vertę visuomenei, tikėjimo vaidmenį iškeldamas aukščiau už protą. Patyręs samdiny, dvariškis, dėstytojas, okultinis enciklopedistas religiniu užsidegimu glumino tyrinėtojus lygiai taip pat, kaip ir okultizmo kritika savo kompetencijos srityje. Agrippos kūryba atrodo panašesnė į leidybos verslą, siekiantį gauti pelno iš augančių antiintelektualinių besitęsiančios Reformacijos nuotaikų, negu į nuoširdų tikėjimą Pauliaus atsivertimu.

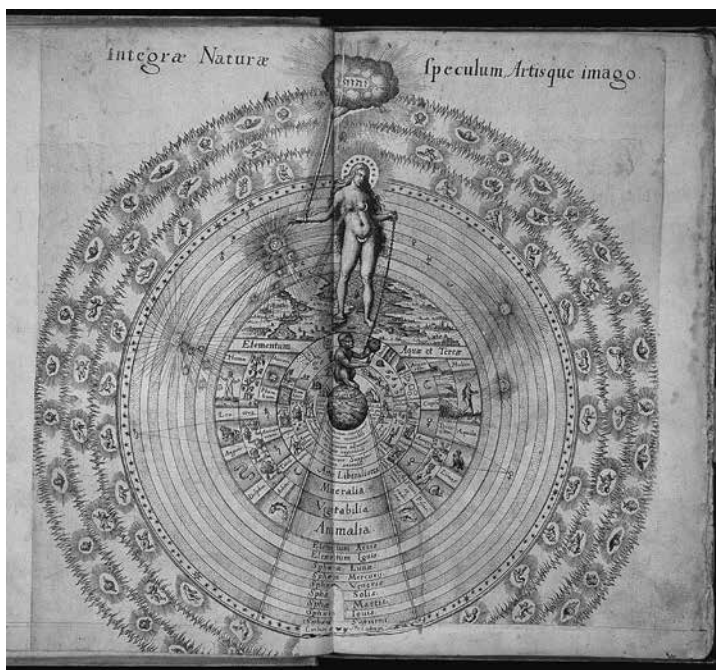
Pabėgimas nuo siautėjančios audros

Paskutinis „kvailių laivo“ metaforos vingių pavyzdys paimtas iš Roberto Fluddo pirmosios knygos „*Apologia compendiaria...*“ (1616), paprastai vadinamos *Rozenkreicerių gynyba*. Būdamas Paracelso pasekėjas, tekstų apie alchemiją autorius, Fluddas įkūnijo ypatingą vė-

lyvojo Renesanso protestantų intelektualo, okultinio enciklopedisto ir karališkojo verslininko derinį. Jo apokaliptinės retorikos versija ypač kalvinistiška:

„Dieną ir naktį galvodamas apie dabartinio mūsų gyvenimo nelaimes, kurios retai kada baigia kankinti, prieš ateinant palaimingai mirčiai, padariau išvadą, kad mirtingųjų kelionę šioje Žemėje galima palyginti su jūra, siaučiančia, banguojančia per audrą. Mūsų kūnas – tarsi be tikslo dreifuojantis laivas, kurį nuolat bando praryti mirtinos bangos; o siela yra tarsi kapitonas, neišmanantis amato taisyklių, bet vis tiek bandantis nukreipti savo laivą laimės uosto link, kupinas viltingų norų, bet nenutuokiantis, kur jis gyvena.“¹¹

Suasmenintas Fluddo tonas leidžia introvertiškai sumaišyti ankstesnių pasakojimų tropus: kančia, lyderystės praradimas, vizijos trūkumas ir beviltiškas troškimas pasiekti laimės uostą. Prarandami bendri tikslai, žmonės pametė raktą, tinkantį plataus masto problemoms spręsti, bet dėl to gali kaltinti vien save pačius.

Didžioji grandinė nuo Dievo iki gamtos ir nuo gamtos iki žmogaus Robert Fludd, *Utriusque cosmi maioris scilicet...* 1617–1618

Wikimedia Commons

Išskyrus įprastinę įžangą, situacijos sprendimui Fluddas taiko novatoriškesnę formą. Sekdamas anuomet populiaria alchemine astrologija, jis teigė, kad pasaulyje tvyro chaosas, nes astrologiniai žvaigždynai įžengė į Ugnies amžių. Nors jo tezė, regis, palaiko neišvengiamos Apokalipsės idėją, būdingą daugeliui amžinų „*pražūties pranašų*“, po Rozenkreicerių manifestų – pirmosios didelės, plataus masto intelektualinės ankstyvųjų naujųjų laikų apgaulės – Fluddas pateikė kitokią interpretaciją. Jo protestantiška-alcheminė sintezė Ugnies plitimą Žemėje siejo su didėjančia Dievo svarba, taigi ir su intelektualiniu nušvitimu. Rozenkreiceriams galbūt nepavyko pateisinti jo vilčių, tačiau ši programa tam tikru mastu palaipsniui išsiskleidė, praėjus šimtmečiui, kai prasidėjo Apšvieta.

Proveržis ar paralelinė realybė?

Kvailių laivo metafora įgavo daugybę įvairių formų – nuo Platono iki Fluddo. Nesiūlau anksčiau pateiktų momentinių vaizdų laikyti apibūdinančiais nenutrūkstamą procesą, tiesiog įdomu nustatyti kvailumo vietą ir jo koregavimo galimybes įvairiuose kontekstuose. Platonas ir Brantas kvailumą ir ydas laikė įveikiamomis kliūtimis: Platono manymu, išgyti padeda tikroji lyderystė, o pasak Branto, – moralinis tobulėjimas. Tačiau Perisauli'o pozicija išsklaido šį optimizmą: kvailystė lyginama su mirtimi ir tam pa pagrindine žmogaus būseną, kurios neįmanoma įveikti, ją galima tik priimti. Žinios laikomos kvailumu, ambicijos – tuštybe. Prarandama viltis pagerinti ar pataisyti padėtį. Tik Bažnyčios paguoda gali numaldyti beatodairiškas sielas. Tą perima Agrippa, užsipuldamas mokslus ir menus. Bet antiintelektinės Perisauli'o nuotaikos perimamos pasyviai, jas keičia, nors ir abejotinas, atgimimo entuziazmas. Ir galiausiai Fluddas, įtraukęs daugumą ankstesnių nuostatų, savo sprendimą pristatė kaip eskapistinę fantaziją apie pasaulį, sukonstruotą iš okultinės tradicijos ir įsivaizduotos rozenkreicerių reformos, kuri niekada neįvyko.

Šiuose įvairiuose kontekstuose „*pražūties pranašų*“ padėtis ir funkcijos smarkiai skiriasi. Kai tikima veiksmų ir pokyčių galimybe, vizionierius aktyviai dalyvauja, tobulindamas prastai veikiančią sistemą. Tačiau jei asmeninis kritiko akiratis yra siauras ir atrodo, kad proveržis praktiškai neįmanomas, apokaliptiniai perspėjimai veda į klaidžiojimus, užsidarius savo paties viduje, skatina nuo tikrovės pabėgti į paralelinę realybę.

Atrodo, visokio plauko kritikų, pagyrūnų, lemties pranašų reputacija priklauso nuo santykio su pokyčių paieškomis ir nuo galimo jų poveikio. Uždaroje sistemoje, kurioje ateitį neišvengiamai lemia prielaidos, Thunberg ir jos kolegos aktyvistai atlieka iš anksto nulemtą pasyviai agresyvų vaidmenį be jokios realios įtakos. Tačiau, jei atsivertų pokyčių potencialas, jų perspėjimai ir kritika galėtų prisidėti prie bendro pozityvaus sprendimo. ■

© Robert Polcz

© Eurozine

Paskelbta 2024 m. rugpjūčio 19 d.

¹ <https://www.commondreams.org/news/davos-greta-thunberg>

² <https://www.commondreams.org/news/davos-greta-thunberg>

³ Alcaeus, fr. 6a [P. Oxy. 1789 1 i 15–19, ii 1–17, 3 i, 12 + 2166(e)4] <https://sententiaeantiquae.com/2021/01/07/the-ship-of-state-operated-by-fools/> Alcaeus, fr. 6a

⁴ Plato, *The Republic*, Book VI., 488a–489d.

⁵ The book is titled *Narrenschiff* in its 1494 German original and *Stultifera Navis* in its first Latin translation from 1497.

⁶ S. Brant, *The Ship of Fools*, Dover Publications, 1962, p. 61.

⁷ F. Perisauli, *De triumpho stultitiae*, Venice, 1524, 133v (translation by the author).

⁸ J. Ferguson, *Bibliographical note on the "De Triumpho Stultitiae" of Perisaulus Faustinus*, John Bale & Sons, 1890.

⁹ S. S. Menchi, *Erasmus in Italia, 1520–1580*, Bollati Boringhieri, 1987, p. 363.

¹⁰ H. C. Agrippa, *De incertitudine et vanitate scientiarum et artium*, Antwerp, 1530.

¹¹ R. Fludd, *Apologia Compendiaria, Fraternitatem de Rosea Cruce suspicionis* .... Leyden, 1616, p.3. 'Waves' in the Latin original is 'fluctibus' – a pun with the Latin penname of the author, Robertus Fluctibus.

PIRATŲ DIRBTINIS INTELEKTAS

Dirbtinio intelekto tobulintojai plėšikauja, esamus geros kokybės knygų vertimus pasitelkdami tam, kad pagerintų savo produktus, tuo būdu ne tik grobiami praeities vaisiai, bet ir žlugdoma literatūros vertėjų ateitis. Tačiau ar skaitytojų ir leidėjų reikalavimo užtikrinti vertimų subtilumą, meistriškumą pakanka, kad aukštos kvalifikacijos asmenys būtų apsaugoti nuo konkurencijos su sparčiais, bet prastais dirbtinio intelekto vertimais? Vertėjai iš skandinavų kalbų, jau susidūrę su šiomis naujovėmis, kategoriškai pasisako prieš.

ChatGPT ir generatyvinis dirbtinis intelektas į leidybos sceną įsiveržė 2022 m. pabaigoje. Yra didelė tikimybė, kad knygų vertimo ir leidybos sandėris su dirbtiniu intelektu, pirmąkart užfiksuotas 2023 m., kai *The Atlantic* atskleidė, kad šimtai tūkstančių knygų piratiškai naudojamos šios technologijos tobulinimui, plėsis masiškai ir labai sparčiai.

JK autorių draugija 2024 m. sausį apklausė savo narius, ką jie mano apie generatyvinio DI poveikį jų profesijai. Pavasarį paskelbti rezultatai priverstė susimąstyti. Daugiau kaip 40 proc. vertėjų pranešė, kad jų pajamos dėl generatyvinio dirbtinio intelekto invazijos jau sumažėjo, daugiau kaip 75 proc. nuogąstavo, kad generatyvinis DI neigiamai paveiks jų pajamas ateityje.

Aš pats žavėtis dirbtiniu intelektu lioviausi 2024 m. vasario mėnesį, kai Švedijos laikraštyje *Aftonbladet* perskaičiau straipsnį provokuojančia antrašte „DI pakeis visus mus, vertėjus“. Kalle’as Hedströmas Gustafssonas rašė apie apėmusią paniką dėl dirbtinio intelekto spartaus skverbimosi į vertimų sritį, pranašaudamas tikėtiną, gal net neišvengiamą profesijos nuosmukį. Kaltindamas profesionalius vertėjus ir suinteresuotus stebėtojus, kad sukišo galvas į smėlį, jis pareiškė sensacingą pretenziją – pasirodo, su minimaliu redagavimu jau leidžiama publikuoti DI išverstą kai kurių rūšių literatūrą. Dar labiau smerktina tai, kad technologijų dominavimas laikomas neišvengiamu, verčiant visų tipų literatūrą, tokia tendencija ypač grėsminga.

Skaitydamas minėtą straipsnį, pripažinau, kad didžioji dalis to, ką teigia Gustafssonas, yra tiesa, tai lems vertėjų profesijos pražūtį, bet mano skrandis atsisakė šitą informaciją suvirškinti. Jei robotai pakeis vertėjus į švedų kalbą, tikriausiai tas pats gresia ir man, verčiančiam iš švedų kalbos? Keletą savaitių kamuojamas maudžiančio nerimo, pirmąkart rimtai susimąsčiau apie savo karjerą, ką galėčiau veikti, jei nebeturėsiu vertimų. Netrukus neteksiu darbo – kodėl iki šiol apie tai nepagalvojau?

„Piratai nuožmiai susidorodavo su kapitonais anuomet, tą daro ir dabar.“ Nužudytas kapitonas, paliktas krante. Thoma Janvier iliustracija „Niujorko jūrų plėšikai“ (1894). Harper's Magazine

Wikimedia Commons

Technikos mokykla

Ankstesniais laikais, 2010-ųjų pradžioje, kai pradėjau dirbti, Google jau dešimtmetį teikė vienokio ar kitokio tipo vertimų internete paslaugas. 2012 m. ši tarnyba pritraukė 200 milijonų vartotojų per mėnesį, šešerius metus taikė statistinio mašininio vertimo (SMT) metodą. Google inžinierius Franzas Ochas tvirtino: *„Ką visi profesionalūs vertėjai pasaulyje pagamina per metus, mūsų sistema išverčia maždaug per vieną dieną.“* Jis kvietė skaitytojus *„įsivaizduoti ateitį, kai bet kas pasaulyje galės vartoti ir dalytis informacija, nesvarbu, kokia kalba ji būtų pateikta.“*

Nenuostabu, kad mūsų kolegoms, dar tik pradedančioms savąją vertimų kelionę, tai atrodė kvailas pokštas, bet vertėjų dienos jau tada buvo suskaičiuotos.

Vis dėlto neišvengiama lemtis atėjo ne taip greitai, kaip manėme. Galbūt iš dalies taip atsitiko todėl, kad komerciniam vertimui kompiuteriniai įrankiai (CAT) buvo įprasti jau daugelį metų. Paprasčiau tariant, programinė

įranga šaltinio tekstus suskirsto į segmentus (dažniausiai į sakinius), o tada tas teksto atkarpas, išverstas gyvų vertėjų, išsaugo kompiuterio atmintyje. Vėliau programinės įrangos vartotojai gali su tuo susipažinti ir pasinaudoti. CAT įrankiai labai padidino vertimų pramonės produktyvumą, tačiau buvo visiškai neaišku, ar mašininis vertimas pasieks pageidaujamą kokybę. Trumpai tariant, SMT rezultatai tiesiog neatrodė pakankamai geri. Tačiau internetinių mašinų įsiveržimas į komercinių vertėjų kasdienybę darėsi vis labiau apčiuopiamas.

Naujas proveržis įvyko 2010-ųjų viduryje – vietoj statistinio įsigalėjo neuroninis mašininis vertimas (NMT). Tai buvo spartaus progreso pranašas – mašininis vertimas vis labiau gerėjo, bent jau iš tokių kalbų kaip švedų ir anglų, kurios yra gana artimos kalbinių požiūriu ir turi didelius lingvistinius korpusus šioms sistemoms kurti. Procesas darėsi kokybiškesnis, kainos nedidėjo, terminai vis trumpėjo. Po sąstingio pirmosiomis COVID-19 dienomis 2020-ieji pasižymėjo

tolesniu technologijų spurtu. Tad kai 2022 m. lapkričio 30 d. buvo paleistas *ChatGPT*, pasaulis tiesiog pašėlo.

Skandinaviškos lenktynės

Nenuostabu, kad tobulesnio generatyvinio DI atsiradimas nė kiek nepagerino komercinių vertėjų padėties. Tačiau nepadarė jokios įtakos ir grožinės literatūros vertėjams, tiesa? Toks požiūris visiškai klaidingas.

Akivaizdu, kad 2022 m. grėsmė jau tvyrojo ore. Pirmoji užuomina, kad konkurencinėse lenktynėse leidėjai mašininio vertimo teikiamomis galimybėmis pasinaudos, spausdami „iki dugno“, į mano pašto dėžutę atkeliavo tos vasaros pradžioje. Didelė Danijos leidykla, kurioje anksčiau dirbau ir kuri dabar bando veržtis į išverstų elektroninių ir garsinių literatūros knygų rinkas užsienyje, el. laiške rašė: „*Neseniai pradėjome plėtoti idėjas, kurios padėtų vertimo procesą padaryti veiksmingesnį.*“ Beveik visas dėmesys buvo skirtas *CAT* įrankių naudojimui, o dar svarbiau – mašininio vertimo redagavimui.

Netrukus po to kolega papasakojo apie savo patirtį su kitu stambiu Skandinavijos leidėju, taikančiu panašų „pasaulio užkariavimo“ metodą. Tuo pat metu žiniasklaida atskleidė, kad ta įmonė jau atsidūrė biudžeto skylėje. Anksčiau geromis kainomis finansavusi vertėjus, nutarė šias operacijas perduoti vertimo įmonėms, nesusijusioms nei su vertimais, nei su leidyba, tad labiausiai tikėtinas rezultatas – lenktynės iš paskutiniųjų, laisvai pasitelkiant bet kokius „burtus“, randamus internete.

Skandinavijoje stipri raštingumo ir knygų leidybos kultūra, turinti tvirtas tradicijas. Tačiaurinka XXI a. reikalavo vis naujoviškesnės strategijos. Nors elektroninės knygos Skandinavijoje niekada nebuvo tokios populiarios kaip kitur (galbūt dėl to, kad *Amazon* tik neseniai įžengė į jos rinką), šis regionas yra garso knygų transliavimo lyderis, pažangiausios „hibridinės“ (autorai iš dalies susimoka už publikavimą) leidybos pradininkas, siekia konkuruoti su anglų-amerikiečių agentūromis. Švedijoje nuo 2022 m. rudens veikia

nauja literatūros agentūra, padedanti autoriams užsitiškrinti leidybą šalyje, bet dar svarbiau – padaryti šuolį užsienyje. Pagal eufemizmą, kad būtina užtikrinti ekonomiskai efektyvius vertimus, vis dažniau užsimenama apie greitą darbą, pergudraujant brangiai kainuojančius „gyvus“ vertėjus. 2023 m. pradžioje Švedijos žiniasklaida paskelbė *Lind & Co* sprendimą versti žanrinę fantastiką į švedų kalbą, pasitelkiant dirbtinį intelektą. Vertėjai socialiniuose tinkluose tvirtino esantys pritrenkti tokio atsainaus požiūrio.

Atgal į 2024-uosius

Niūrūs Kalle'o Hedströmo Gustafssono svarstymai *Aftonbladet* buvo pranašiški. Praėjus vos dienai po publikacijos, man paskambino švedų literatūros agentas, kuris klausė, ar galėčiau per 36 valandas pakeisti didelę dalį teksto, išversto, pasitelkiant DI. Mano skrandis vėl sustreikavo. Skandinavijos leidybos industrijos profesionalumą užtikrina ilgi pavyzdiniai originalių kūrinių vertimai į anglų kalbą, o jų parengimas yra svarbus tokių vertėjų kaip aš uždarbio šaltinis. Šįkart buvau labai užsiėmęs, todėl atmečiau pasiūlymą nė akimirkos nesvarstydamas.

Žinoma, tos leidyklos skubėjimo priežastis aiški – buvo likusios vos kelios dienos iki Londono knygų mugės (*LBF*). Atvykau į ją, nusiteikęs niūriai. Pirmasis žurnalo *The Bookseller* puslapis pirmą dieną nė kiek nepraskaidrino nuotaikos – pranešta, kad literatūros leidėjai savo veiklai, įskaitant pavyzdinių modelių parengimą, pradėjo plačiai naudoti dirbtinį intelektą. Vėliau, stoviniuodamas sausakimšos Literatūros vertimų centro aikštelės pakraštyje, klausydamasis diskusijos apie „*vertimus ir dirbtinį intelektą*“, išgirdau, kaip du mugės lankytojai, eidami pro šalį, stebėjosi, kodėl čia tiek daug žmonių. „*Kalbasi apie vertimus ir dirbtinį intelektą*“, – vienas pasakė kitam. „*Nekalbėk, tiesiog jį naudok*“, – kandžiai atšovė tas, priversdamas bičiulį sutrikti.

Ištrūkęs iš mugės šurmulio, pajutau, kad šleikštuly, kamavęs vasario pabaigoje ir kovo pradžioje, at-

lėgo. Manąjį ego paglostė smalsumas tų, kurie pirkė ir vertino mano išverstus žodžius. Be to, skaitytojai negailėjo komisinių už vertimus. Tada gavau kitą prašymą, kad aš, „kvalifikuotas vertėjas“, suredagučiau visą knygą, išverstą naudojant *DeepL Pro*, nes ji turinti būti aukščiausios kokybės. Ilgai apie tai galvojęs – juk pavyzdiniai vertimai brangūs, tad galimybė sutaupyti, ko gero, išmintingas literatūros agento sprendimas, – vis dėlto apsisprendžiau mandagiai atsisakyti, nenurodydamas jokios priežasties.

Tada – *bam* – vėl pasireiškė skandinaviška tendencija ieškoti naujų platformų. Gegužės mėnesį paskelbta apie naujos leidyklos *Aniara Press* atidarymą. Ši Švedijos įmonė vers, išleis ir platins knygas septyniomis kalbomis keturiolikoje skirtingų rinkų, tam pasitelks dirbtinio intelekto generuojamus vertimus ir jų redagavimą. Būsimojus autorius leidėjas patikino, kad visame pasaulyje atsiras vertėjų-redaktorių, kurie „patikrins“ DI atliktus jų kūrinių vertimus. Viskas atrodė įžūliai apgaulinga.

Kryžminiais tikslais

Dalį problemos lemia neaiški terminija. Įvardijimu „dirbtinis intelektas“ dažnai svaidomasi nepaaiškinus, ar turimi omenyje didieji kalbų modeliai (*LLM*) ir generatyvinis DI, pavyzdžiui, *ChatGPT*, ar negeneratyvinis, analitinis, į konkrečias užduotis orientuotas dirbtinis intelektas. Kalbant apie vertimus, labiau tikėtina, kad yra taikoma statistinio mašininio vertimo ir *NMT* forma. Bet ne visada. Net ir šioje sferoje kiekvienas leidėjas siekia savų tikslų.

JK rašytojų gildijos žurnalo *The Author* 2024 m. vasaros numeryje vertėja Ruth Ahmedzai Kemp nagrinėjo literatūros vertimų problemas, kylančias, taikant dirbtinį intelektą. Remdamasi įvairiais asmenimis, padarė įdomias išvadas. Patirtį su DI ji aptaria iš vertėjo profesijos vidaus, atskleidama, kad vertėjai dirbtiniam intelektui priskiria daugybę skirtingų įrankių ir veiklų.

Kemp straipsnyje kazachų-anglų kalbų vertėja pabrėžia privalumus ir trūkumus, dirbant su *CAT*, pasak jos,

mašininis vertimas – tai ir galimybė pasikonsultuoti, tarsi prieš akis būtų atverstas senosios mokyklos žodynas, kurį galima vartyti labai greitai ir efektyviai. Kitas autorius, verčiantis iš prancūzų kalbos, aprašė tekstų, išverstų visiškai mašininio būdu, redagavimo spąstus. Vertėjas iš vokiečių kalbos pabrėžė, kad pats terminas „vertimo redagavimas“ yra miglotas – lėšų stokojantys leidėjai tikisi, kad mašinai atlikus pagrindinį vertimo darbą, žmogus jį šiek tiek pašlifuos už nedidelę kainą. Tačiau tai gana sudėtinga, nes reikia labai nuodugniai peržiūrėti visą tekstą, jei norime būti visiškai tikri, kad vertimas atitinka originalą.

Ne tik tarp leidėjų plinta požiūris, paremtas perdėtu pasitikėjimu savimi, kad galima ramiai patikėti knygą dirbtiniam intelektui, atseit skaitytojai vis tiek priima viską, ką gauna. Taigi vertimas turi būti greitas ir pigus. Profesionaliems vertėjams dažnai įteikiamas vienas iš tokių „vertimų“, tada prašoma jį patobulinti, tačiau tai labai nuobodus darbas, atimantis daug laiko, neteikiantis jokio malonumo. Hedströmo Gustafssono aprašytas atvejis ir mano daniškoji patirtis rodo, kad leidėjai greičiausiai visiškai atsisakys „gyvų“ vertėjų – tiesiog privers redaktorių, kad šie nušlifotuotų knygos tekstą, nesiremdami originalu.

Tai kelia kokybės ir jos suvokimo problemas. Hedströmas Gustafssonas tvirtina, kad dirbtinis intelektas įstengia gerai išversti daugumą dalykų. Švedijos leidėjas Kristofferis Lindas tam karštai pritaria, juk jo leidybos įmonė grožinės literatūros vertimams jau šiuo metu taiko tik mašininį vertimą. Diskutuoju apie tokį požiūrį, dažnai pabrėžiama, esą DI pasitelkiamas tik tiems autoriams ir kūriniams, kurie kitu atveju tiesiog liktų neišversti. Tačiau švedų vertėja Johanna Svartström teigia, kad dauguma dirbtinio intelekto vertimų yra apgailėtina „mėgėjiški“. Ji nepritaria Gustafssono nuomonei, kad užtenka padaryti galutinį tokio vertimo pašlifavimą.

Dar kartą noriu pabrėžti, kad čia turimi omenyje skirtingi dalykai. Gustafssonas (žinoma, ir Lindas) teigia, esą dirbtinis intelektas išverčia tekstus pakankamai gerai, tad profesionalus redaktorius (nebūtinai mokantis šaltinio kalbą) lengvai paverčia juos publikuotinais. Galbūt tai nebus puikus ver-

timas, bet knygą vis tiek įmanoma skaityti. Svarts-tröm su tuo nesutinka, visą dėmesį sutelkdama į vertimų kokybę ir leidėjų atsakomybę.

Svarbus ir suvokimas, kas yra toji „kokybė“. Roy'us Youdale'as klausia, ar tai, kas dedasi, yra tik mirażas, ypač turėdamas omenyje generatyvinį DI, pavyzdžiui, *ChatGPT*. Pasak jo, šie „vertėjai“ teikia pirmenybę sklandumui, o ne visumai, ir net patys išgalvoja visoki šlamštą. Šis „miražas“ dažnai vadinamas tiesiog „haliucinacijomis“, nes DI skleidžia visokius klaidinančius niekus. Išvalgaus straipsnio provokuojančiu pavadinimu „*ChatGPT* yra visiškai nesąmonė“, šiomet birželį paskelbto žurnale *Ethics and Information Technology*, autorius teigia, kad *LLM* kaip ir *ChatGPT* ne vien „haliuciuoja“ – iš tikrųjų tai tikros nesąmonių gaminimo mašinos, įžūliai skleidžiančios prasimanymus ir broką.

Visa tai kelia klausimą, ko skaitytojai tikisi iš verstinių knygų? Sklandžios baigties ar kažko, kas reprezentuoja originalą?

O kaip užtikrinamos autorių teisės?

Savo straipsnyje Kemp nagrinėjo situaciją, susijusią su literatūros vertėjų kaip autorių teisėmis ir jų vertimais šioje naujoje eroje, pateikdama tvirtų argumentų, kodėl vertėjai turėtų išlaikyti savo gretutines teises, net jei dirba su *NMT* ar *DI*. Ji pabrėžė, kad šis „procesas kompleksiškas, kūrybinis, nes vertėjas turi subalansuoti du lygiagrečius tekstus – vieną jau fiksuotą, o kitą atsirandantį čia ir dabar.“ Bet svarbiausia tai, kad „vertėjas yra iš tikrųjų apmokytas, patyręs dvikalbis asmuo, visada kontroliavęs naudojamas priemones ir toliau kontroliuojantis (autorius teisių ir moralės požiūriu) išverstą tekstą po pateikimo“.

Kokybė ir vertimų ekspertai

Franzas Ochas 2012 m. padarė išvadą: „*Niuansuotų ar itin svarbių vertimų atveju niekas nėra pranašes-*

nis už gyvą vertėją.“ Tai ypač aktualu šiandien, įsigalėjus *LLM* ir *ChatGPT*, nors buvo svarbu ir tada, kai šios technologijos dar siūlė tik *SMT*.

Šiomet Londono knygų mugėje girdėjau ne vieną apgaulingą komentarą, kurį jau citavau, buvo ir teigiamų atsiliepimų. Vienas literatūros agentas, su kuriuo kalbėjau, pasakojo apie naujausią jų kliento romaną: „*Vien dėl eksperimento bandėme pirmu-sius kelis skyrius paleisti per DI, tačiau rezultatas nebuvo pakankamai geras*.“ Kai kreipėsi į „gyvą“ vertėją, situacija iškart pasikeitė. Pasak kito agento, jo leidykla vengia dirbtinio intelekto būtent todėl, kad pinigų ir laiko investavimas į aukštos kokybės vertimus lemia pardavimų sėkmę. Labai gerbia autorius, pasitiki jų knygomis, todėl išleidžia daug pinigų, kad tinkamai pristatytų jas pirkėjams. Dar vienas agentas pasidalijo nuostabia žinia, kad ką tik pardavė vieną iš savo autorių knygą *JK* leidyklai (šio rašytojo kūrinys pirmąkart pasirodys anglų kalba), sėkmę lėmė pavyzdinis vertimas, kurį jiems pateikiau. Vertėjas Frankas Wynne'as, 2024 m. atsiimdamas prancūzų ir amerikiečių fondo įsteigtą Vertimo premiją, juokavo: „*Visi pasisako už DI vertimus, aš irgi pritarsiu, jei tiesiog išmesite D ir paliksite I (aš)*.“

Ilgametis dirbtinio intelekto kritikas Edas Zitronas skeptiškai vertina *DI* pritaikymą realiame gyvenime. Nors didžioji jo raštų dalis skirta suteikti vilties vertėjams, išvargintiems baimės dėl savo karjeros, analizė, ko visuomenė tikisi iš vertimų, yra pagrįsta: „*Tvirtinama, kad publika kvaila, neišmananti ar tiesiog nesidominti, bet aš kategoriškai su tuo nesutinku – manau, paprastus žmones tiesiog įžeidžia jiems pateikiamas šlamštas*.“

Įrankis?

Galbūt prisimenate Amerikos rašytojų gildijos (*WGA*) 2023 m. surengtą protestą prieš Kino ir televizijos prodiuserių aljansą? Tada buvo smarkiai sutrikdyta leidyba, daugybė produkcijos neplatinta kelis mėnesius. Skirtin-gai nuo literatūros vertėjų Europoje, *WGA* dėl sutarčių

su kino ir TV studijomis derasi kolektyviai, o asmenys, norintys dirbti šioje srityje, turi prisijungti prie gildijos. Nors tą streiką išprovokavo įvairios problemos, DI buvo įvardytas kaip viena iš grėsmių. Po nelengvų derybų priimta rezoliucija užtikrina rašytojus, kad dirbtinis intelektas nebus naudojamas literatūrinei medžiagai perrašyti, o DI sukurti opusai netaps pretekstu žlugdyti rašytojų prestižą. Svarbu ir tai, kad rašytojai gali pasitelkti DI kaip rašymo įrankį, bet negalima jų versti, kad juo naudotųsi. Prodiuseriai įpareigojami atskleisti, ar jų naudojamą medžiagą sukūrė dirbtinis intelektas, be to, neleistina rašytojų kūrinių piratiškai pasitelkti dirbtinio intelekto tobulinimui.

Ruth Ahmedzai Kemp, pritarianti naudojimui si dirbtiniu intelektu, savo straipsnyje *The Author* trykšta pragmatišku optimizmu – ji nemano, kad artėja gyvų vertėjų saulėlydis, žmogaus ir mašinos simbiozė, anot jos, reiškia „profesionalumo evoliuciją kontekste, kuriame visada reikės žmonių intuícijos, instinkto ir dvikalbių išvalgų“, todėl pasisako už „žmonių sukurtų tarptautinės literatūros vertimų“ rinkos atsiradimą. Kemp rašo, kad „net ir naudojant mašininį vertimą kaip pagalbinę priemonę, literatūros vertimas yra prastai apmokamas darbas, nors reikalauja aukštos kvalifikacijos. Jeigu nauji įrankiai gali paspartinti mūsų triūsą, tai turėtų būti naudinga, o ne žalinga atlyginimo atžvilgiu.“

Švedų leidybos apžvalgininkas Sölve Dahlgrenas tam pritaria. Pasak jo, daug laimės kompetentingi leidybos profesionalai, tinkamai prisitaikantys prie technologinių pokyčių, antai „atsuktuvus seniai pakeitė elektriniai įrankiai, bet geri staliai jais vis dar naudojami“.

Anapus kokybės

Frankas Wynne'as pateikia priešingą požiūrį: „Jei savo meną žmonės patikės mašinoms, laikui bėgant jos galbūt sukurs adekvatų meno simuliaciją. Tačiau adekvatus vis tiek yra prastas pakaitalas.“ Nors esu linkęs tam pritarti, juk pats rašiau, kad „noras versti gerą literatūrą giliai įsišaknijęs, neabejotinai yra ir auditorija,

kuriai reikia žmogaus išverstų tekstų“, vis dėlto tai tik privileijuotų, įsitvirtinusių vertėjų pozicija.

Galime raudodami šaukti nuo stogų, kokie vertinigi žmonių atlikti vertimai, tačiau ką turėtume daryti praktiškai? Apima pagunda sutelkti dėmesį į dirbtinio intelekto valdomų „įvairių šlamšto mašinų“ triūso kokybę, tačiau tai šiek tiek panašu į rūkytos silkės žvejojimą. Hedströmas Gustafssonas siūlo liautis diskutuoti apie kokybę ir sielą, verčiau grumtis su keblia problema, kylančia kiekvienai pramonės šakai, į kurią braunasi dirbtinis intelektas, – ar žmonėms, atliekantiems tam tikrus darbus, būdinga išskirtinė vertė, o jei taip, tada kas tai? Pagrindinė problema – bent jau mums, vertėjams, – kaip užsidirbti pragyvenimui. Galime ginčytis, kad nevalia kokybės nusmukdyti iki nulio, kad skaitytojams reikia ne mašinų, bet žmonių išversto turinio, bet jeigu niekas už jį nesumokės, galiausiai tai bus nebesvarbu.

O kol kas turime tiek skaitytojams, tiek leidėjams ir toliau įrodinėti savo darbo svarbą, ragindami patraukti atsakomybėn sukčius, kurie pavogė iš mūsų ateitį, kai sukūrė šitą kenkėjišką technologiją. Mums labai rūpi, kad *New York Times* laimėtų ieškinį prieš *OpenAI* ir *Microsoft*, mums reikia tvirtų sąjungų, kurios remtų vertėjus ir visus kitus rašančius kūrėjus, turime įsteigti daugiau tokių asociacijų kaip *CEATL*, kurios tirtų padėtį rinkose, nepaisydamos sienų tarp valstybių, kad galėtume greičiau ir geriau reaguoti į pokyčius. Būtina sukurti DI licencijavimo schemas, kurios atitiktų savo paskirtį, be to, desperatiškai šaukiamės DI reguliavimo. Visa tai daryti privaloma *dabar*, kai smarkiai nerimaujame dėl ateities. Taigi turime greitai ir energingai veikti, kad neprarastume pajamų šaltinio.

Verčiau tikėkimės, gal Edas Zitronas vis dėlto teisus, kad visa tai svarbu ne mums vieniems, bet ir mūsų skaitytojams. ■

Iš anglų kalbos vertė Augustė DVILINSKAITĖ

© Ian Giles

© Eurozine, 2024 m. rugpjūčio 7 d.

Augis GUČAS

ANDRIŲ UŽKALNĮ PASISKAIČIUS

Gerbiamasis Andrius, kurį kartais būna smagu pasiskaityti, neseniai parašė apie „sakartvelietiską“ Adžarijos chačapurį („Užkalnis papietavo: broliškos sovietinės Gruzijos maistas džiugina, kaip Salomėjos Nėries eilėraščiai“. *Delfi*, 2024-08-25). Prisipažįstu, ir aš jokioje smuklėje nedrįstu užsisakyti šio patiekalo dėl jo perdėto sotumo. Bet svarbiau kitkas – Užkalnis jam būdinga sarkastiška maniera ramiai išsišaipė ir iš mūsų dabar taip uoliai vartojamo šios šalies vardo *Sakartvelas*, užuot rašius, sakius *Gruzija* – tarpusavyje ar namie taip ir tebevadiname. Štai ir šiuo klausimu su autoriumi visiškai sutinku. O jei rimčiau, prieš atmesdami bene porą šimtmečių vartojamą šalies vardą, turėtume prisiminti bent jau tikrąją jo kilmę. Neprilygstamas anglų intelektualas Donaldas Rayfieldas knygoje „Imperijos pakraštys. Gruzijos istorija“ (*Edge of Empires: A History of Georgia*), kurią 2012 m. pats išvertė į rusų kalbą, rašo: „*Dabartinis gruzinų (georgians) vardas atsirado iš persų / tiurkų gurdži (nuo armėnų virk) kontaminacijos [susiliejo – A. G.] su šventojo Georgijaus [Jurgio – A. G.] kultu, kurį garbino gruzinų pagonys ir krikščionys...*“ Vėliau, Viduramžiais, ten nuvykę rusų vienuoliai stebėjosi, kad šventovėse meldžiamasi *gurzių* kalba. Per keletą šimtmečių atsirado sąvoka *gruzinai* ir vardas *Gruzija*.

Mes, lietuviai, iki patekdami – ne savo noru, kaip visi žinome, – Rusijos imperijon, iki XIX a. nei apie tokią tautą, nei apie šalį, matyt, nebuvo girdėję, kaip, atrodo, ir kaimynai lenkai. Todėl gruzinų ir Gruzijos vardas atėjo iš rusų kalbos ir aplinkos. Tai mūsų istorijos, kalbos, kultūros faktas. Gaila ir keista, kad lie-

tuviai, teisingiau tariant, mūsų paiki politikai, trumpalaikės politinės konjunktūros veikiami, kam nors iš šalies paprašius, taip lengvai atsisako, keičia (ne tik šiuo atveju) savosios kalbos sudėtinės dalis – vardus, sąvokas, žodžius, raides. Nebegelbsti nei politkorektiška, visiškai bedante tapusi Valstybinė lietuvių kalbos komisija. O jei, pavyzdžiui, vokiečiai, įkurdindami savąją brigadą, draugystės dėlei paprašys, kad Vokietiją persivadintume Doičlandu? Beje, mums tai kur kas artimesnė šalis ir tauta negu rytiečiai gruzinai. Bet ir kultūringesnė – todėl toks prašymas negresia. O anie, jau kelintą kartą iš eilės į savąjį parlamentą rinkdami prorusišką „Gruzijos svajonę“, akivaizdžiai skrieja į Kinijos / Rusijos aglomeracijos orbitą.

Antra vertus, bandant visuotinai vartoti *Sakartvelo* vardą, *kartvelų* sąvoką, esama ir tam tikrų kliuvinių – privalome tikrai išmanyti, apie ką šnekame. *Sakartvelo* išvertus reiškia „Kartvelų šalis“, mūsų *Kartvelija*, tą nusako priešdėlis *Sa-*. Šį vardą jau nuo seno, taip pat dabar gruzinai savąja kalba vartoja, įvardydami visą šalį, tačiau pasauliui prisistato kaip *Georgia* – šv. Jurgio šalis. Galbūt todėl, kad etniniu atžvilgiu ji labai marga. Neskaitant visiškai skirtingų Pietų Osetijos, Abchazijos, kurias dabar užgrobusi Rusija, gruziniais vadinamos trys etninės grupės, kalbančios skirtingomis kalbomis, priklausančiomis kartvelų kalbų šeimai. Dauguma regionų vartoja pagrindinę – kartvelų kalbą, ji yra ir valstybinė kalba, tačiau vakarinėje šalies dalyje gyvenantys megrelai, o aukštikalnėse, Svanetijoje, svanai kalba savomis kalbomis. Kartvelų, megrelų, svanų kalbos tarpusavyje skiriasi tiek, kiek lietuvių,

www.travelgeorgia.eu nuotrauka

latvių ir prūsų kalbos. Tikrais kartvelais – kartliečiais vadintini tik centrinių Kartlio regionų, aplink Tbilisį, Mcchetą įsikūrę gyventojai. Čia pat į rytus jau Kachetija ir kachetai, o į vakarus už Lichio kalnagūbrio perėjų – Imeretija ir jos centras, istorinis Kutaisio miestas. Pačiuose pietvakariuose – musulmonai adžarai su sostine Batumiū... Megrelui ar svanui nelabai patiks, jeigu jį pavadinsite gruzinu, o jei kartvelu – bus tiesiog nesusipratimas. Taigi Gruziją vadinant Sakartvelu, gruzinų apskritai nevalia vadinti kartvelais, nebent sakartveliečiais. Gruzinais labai jautrūs savajam regioniskumui, visada pabrėš: tas – megrelas, tas iš Imeretijos ar Gurijos ir t. t. Visada

primins, kad žymusis XIX a. visuomenės veikėjas Ilja Čavčavadzė (jų Basanavičius) buvo kachetas.

Tas pats ir su vynais – kas yra gruziniškas vynas yra aišku, o kas būtų kartvelišką? Tikrai kartvelišką yra puikūs baltas *Atenuri* vynas iš Gorio apylinkių Šeda Kartli regione. Tačiau pagrindinė vynu tiekėja yra Kachetija, kur gaminama daugelis jo rūšių – nuo geriausių iki pačių prasčiausių. Andrius Užkalnis savo rašinėliuose pagrįstai šaiposi iš lietuvių, siurbčiojančių salstelėjusius vynelius, kuriais užversti mūsų prekybos tinklai. Jei pamatysite pavadinimus *Alazani slėnis*, *Senasis Tbilis*, *Pirosmanis*, žinokite, kad tai blogiausia, ką jie gamina. Gal tai ir yra *kartveliški* vynai? ■

Rugilė DANILEVIČIŪTĖ

KĄ BYLOJA AMŽINAI GYVA GAMTA MIKALOJAUS KONSTANTINO ČIURLIONIO PAVEIKSLUOSE

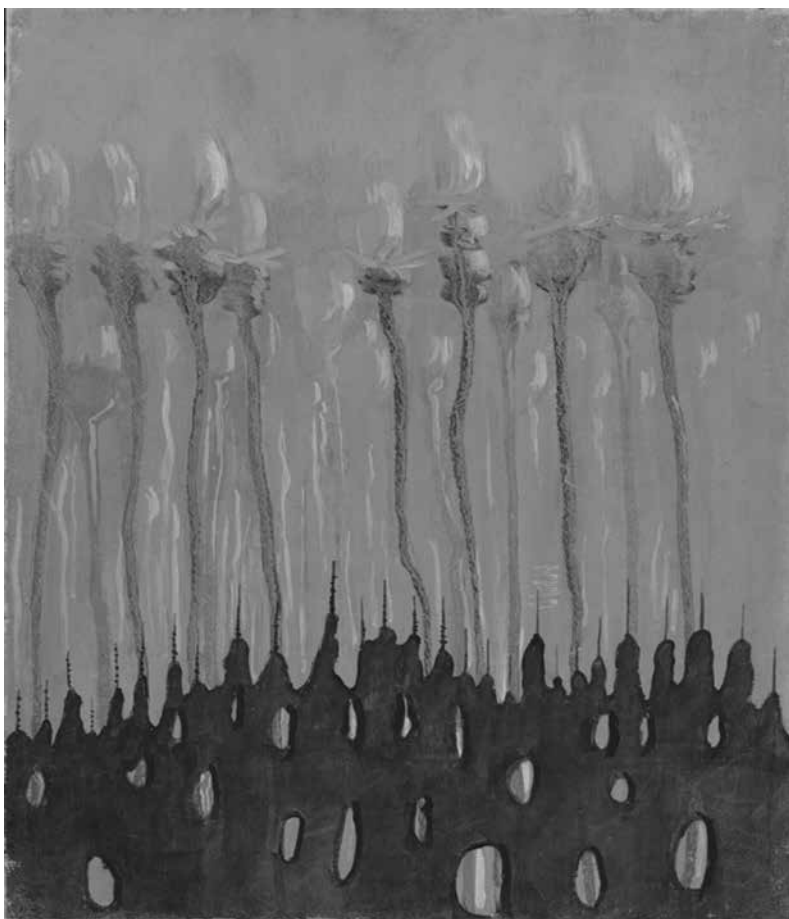
Tikriausiai niekas nesiginčys, kad Čiurlionio kūrybai pritaikyti naują raktą darosi vis sudėtingiau ir painiau – juk atspėti šio menininko genialumo mįslę bandoma nuo 1906 metų. Visuomenės domėjimasis paveikslų vaizdingumu ir turiniu, harmoningai „sustyguotomis“ fizinio ir anapusinio arba fantastinio pasaulio sferomis neblėsta, nepaisant laiko tėkmės. Be abejo, pagrindinis to veiksnys – išskirtinis gebėjimas filosofškai nagrinėti pamatines egzistencijos struktūras – būties prasmę, vaizduotę, jausmus.

Viena iš esminių vertybių, susiklosčiusių dar vaikystėje, buvo žavėjimasis supančia gamta – žaliuojančiomis miškingomis ir kalvotomis lygumomis, šlaituose „skambančiomis“ pušimis ir eglėmis, saulėje tviskančiais ežerais, čiurlenančiais upeliais. Tai, žinoma, paliečia bene kiekvieno žmogaus dvasią, o meniškos prigimties žmogui suteikia neišsenkamų kūrybinių impulsų. Čiurlionio muzika, tapyba, grafika, literatūros kūriniai sklidini nuoširdumo, atvirumo, tyrumo, įkvėpto įvairių gamtos formų, floros ir faunos. Palaipsniui dėliojasi spalvota mozaika iš menininko troškimų, puoselėtų idėjų, savito žvilgsnio į pasaulį. Paveikslai atveria iki tol nematytas erdves, sužadina neišjaustas emocijas, nepatirtas būsenas. Jo kūryba turi nepaprastą galią keisti – ir keičia – maty-

mą, mąstymą, suvokimą. Toks tęstinumas akivaizdus tiek jo palikimu besidominčių šiuolaikinių menininkų kūriniuose, tiek daro stiprų poveikį suvokėjų sąmonei.

Kai žvelgiu į simbolių sklidiną Čiurlionio kūrybą, ypač į brandžiojo periodo (1906–1909) paveikslus, regimus gyvosios gamtos įvaizdžius, vis dažniau šmėkštelėti mintis, kad jie subtiliai ir švelniai (kaip daugumos jo vėlyvųjų paveikslų spalvos) „įsilieja“ į dabartinę aplinkosaugos kontekstą, kai nerimaujame dėl gąsdinančios klimato kaitos, vieno pagrindinių globalių iššūkių, su kuriais susiduriame. Neprilygstamas gamtos gyvybingumas, o kartu jaudinantis trapumas, matomas ir jaučiamas Čiurlionio paveiksluose, ragina susimąstyti apie žmonijos atsakomybę jos atžvilgiu. Ištikus tūkstantmečius gamta buvo prieglobstis, užuovėja, savo galybe ir grožiu tarsi atverdama egzistencines tiesas. Tačiau žmonės galiausiai ėmė „kovoti“ su gamta, bandydami ją „užvaldyti.“ Prancūzų okeanografas, ekologas Jacques’as-Yves’as Cousteau pabrėžė, kad saugodami gamtą, saugome save ir atvirkščiai.¹ Nūdienos pasaulyje, pamišusiame dėl technologijų, rūpintis gamtos kūriniu, tausoti visas jos teikiamas gėrybes tampa kaip niekad svarbu.

Čiurlionio kūrybą neabejotinai galima laikyti jėga, nuteikiančia įsisąmoninti gamtos ir žmogaus tarpusa-

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Gėlės. 1906–1907. Popierius, tempera, 36,4 x 63,5

vio ryšius, jaučiant pareigą ir būtinybę išsaugoti planetos gyvastingumą.

Brandusis jo kūrybos etapas prasidėjo abstrakčiu, simboliniu 13 paveikslų ciklu „Pasaulio sutvėrimas“ (1905–1906). Vėliau, 1907-ųjų pradžioje, iš Varšuvos atvykęs gyventi į Vilnių, rengė pirmosios lietuvių dailės parodos ekspoziciją kartu su kitais lietuvių dailininkais – Antanu Žmuidzinaičiumi, Petru Kalpoku. Veikliai Čiurlionio asmenybei stiprų poveikį darė modernios tautos kūrimosi idėjos, jis aktyviai įsitraukė į Lietuvos tautinį atgimimą. Galbūt todėl ir meninė kūryba rodė atsigręžimą į savo šaknis. Šiuo laiku jam kilo išradinga mintis tapyti kompozicijas, turinčias savitą struktūrą, ypatingą logiką. Paveiksluose vaizduojami gamtos objektai – medžiai, samanos, gėlės, perteikia-

mas medžių šlamėjimas, vandens tekėjimas, saulės švytėjimas – aplink vyksiantys natūralūs reiškiniai buvo labai svarbūs dailininko vaizduojamos erdvės komponentai. Kiekvienas gamtos „virp-telėjimas“ Čiurlionio kūrinuose koduoja tam tikrą prasmę. Natūra kūrėjui teikia estetinį malonumą, skatina mąstyti apie neprilygstamą jos žavesį, nerti į filosofijos gelmes. Įvairių gamtos elementų sąveika paveiksluose atspindi besąlygišką Čiurlionio atsivadimą natūros grožiui, kartu išreiškiamas ir tapatybės jausmas: *„Kad taip galima būtų gyventi nuolat plačiai atmerktomis akimis viskam, kas gražu.“*²

Muzikologas, menotyrininkas Vytautas Landsbergis pažymi, kad Čiurlionio meninė mąstysena turi ne tik vaizdinę-filosofinę, bet ir legendinę-mitologinę pusę.³ Dailininkui didelę įtaką darė mitinių mąstymų pagrįsta archajinė pasaulėjauta. Sėmėsi įkvėpimo iš lietuvių tautosakos – liaudies dainų ir mitų, kurių svarbą suprato nuo ankstyvos vaikystės, praleistos Druskininkuose. Tai tapo viena svarbiausių paskatų susikurti savitą

pasaulėvaizdį, kuris vėliau atsispindėjo tapybos kūrinuose. Turtingas ir įvairus lietuvių liaudies meno paveldas padėjo Čiurlioniui pakreipti savo kūrybą įdomia linkme – ji įgavo archajiškumo ir mitiškumo bruožų. Populiarūs liaudies dainų motyvai, artimosios gamtinės aplinkos objektai, tokie kaip kalvos, medžiai, upės, – dažni Čiurlionio kūrybos simboliai.⁴ Skaitydama kalbininko Juozo Balčikonio knygėlę apie lietuvių tautosaką „Druskininkų dainos“ (1972), stebėjau, kad jose ištis gausu gamtos elementų, dažnai išreiškiamų mažybiniais maloniniais žodžiais: *karklo šakelė, baltas dobilėlis, girios paukšteliai, Nemunėlis...*

Brandžioju periodu sukurti Čiurlionio paveikslai rodo, kad dailininkas ieškojo originalių būdų ypatin-gam gamtos pojūčiui perteikti. Tai darė, taikydamas

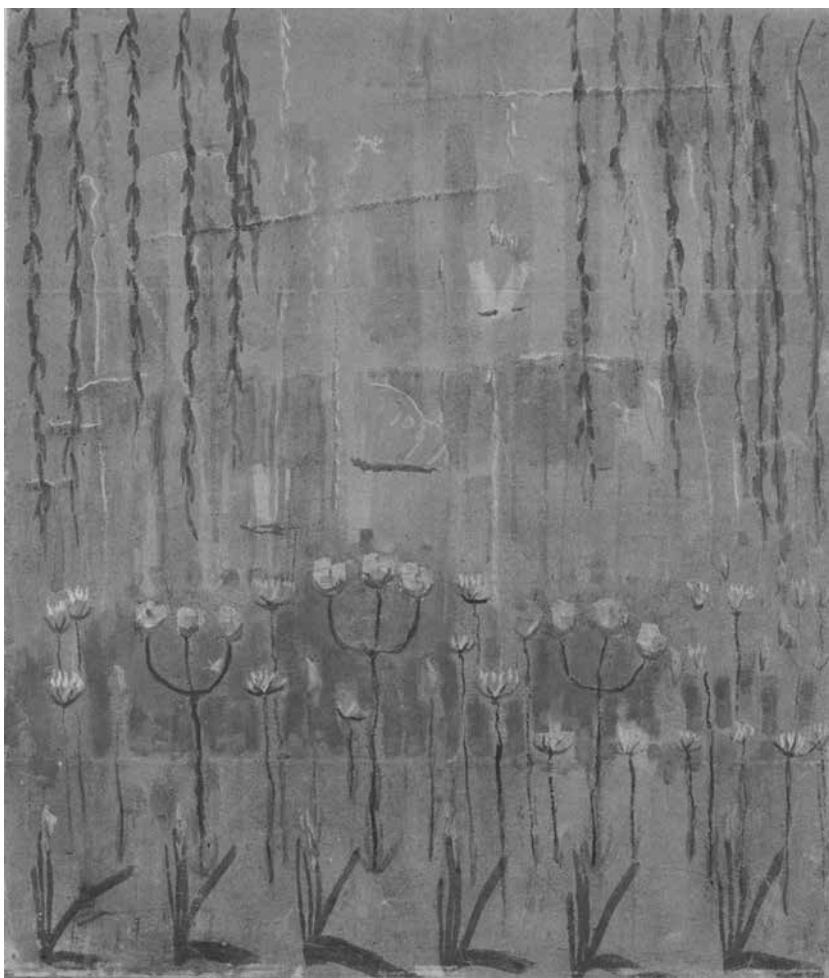
ramius įvairių spalvų tonus, grakščią augaliją, abstraktėjančią erdvę. Tuo metu jis „prisijaukino“ tapymą tempera – tie kūriniai sklidini švelnumo ir darnos. Palaipsniui menininkas perėjo prie dar subtilesnės raiškos, vengdamas intensyvių spalvų, kokių būta anksčiau kūrinyje „Gėlės“ (1906–1907). Čiurlionio kompozicijose natūralaus pasaulio formos dekoratyvios ir stilizuotos, įgavusios savitą plastiką bei ritmiką. Lengvi potėpiai sukuria beveik perregimą faktūrą. Tokia tapybos maniera ypač ryški segmentuotose kompozicijose – diptikuose ir triptikuose.

Čiurlionis yra nutapęs nemažai paveikslų, kuriuose tvyro vaikiškas pavasario ar vasaros atmosfera. Šie metų laikai dailininkui buvo patys mieliausi, siejosi su prisiminimais iš namų aplinkos – seserų prižiūrimu gėlių darželiu, plačiomis pievomis, paukščių čiulbėjimu. Įkvėptai vaizdavo atgimstančią ir klestinčią gamtą – žalius plotus, medžių vertikales, smulkesnius ir stambesnius augalus. Iš paveikslų sklindanti nuotaika paprastai šviesi, pakili, ekstaziška. Tai ypač akivaizdu, žvelgiant į „Vasaros“ ar „Gėlių“ paveikslus, nutapytus švelniu, šviesiu koloritu. Viena iš paveikslų „Gėlės“ (1906–1907) vaizduojami apybalčiai lotosų žiedai. Šis dailus augalas siejamas su Egipto Saulės kultu, kuriuo Čiurlionis domėjosi, kai mokėsi Varšuvos dailės mokykloje (1904–1906). Galima numanyti, kad turimos žinios paskatino jį nutapyti šitą kūrinį. Senovės egiptiečiams besiskleidžiantys lotoso žiedlapiai priminė saulės spindulius, buvo jos simbolis. Naktimis gėlė užsiskleidžia ir nugrimzta po vandeniu, o auštant vėl pakyla ir tarsi iš naujo pražysta.

Tai laikyta kasdien atgimstančio Saulės dievo pasirodymu lotoso žiedė, plaukiojančiame pirmąpradžiuose vandenyse. Augalas buvo garbinamas

kaip atgimimo ir atsinaujinimo įvaizdis. Apatinėje paveikslo dalyje Čiurlionio pavaizduotus lotosų stiebus pridengia kiaurymėta „žemė“, iš kurios kyšo kito augalo daigai. Dingteli mintis, kad tai simbolinė užuomina apie augalijos vegetaciją žemėje ir vandenyje, priklausymą vientisam gamtos pasauliui.

Vėlesniame kūrinyje „Gėlės (Gluosniai)“ (1907–1908) matyti gležnų, virpančių vėlyje tulpių, ramunų, rožių žiedai. Trijų baltai žydinčių gėlių koteliai primena kandeliabrą. Čia atsiskleidžia Čiurlionio polinkis į pareidoliją, susijusią su iliuzija, kai gamtos fenomenuose išvelgiamas, pavyzdžiui, kieno nors veidas. Tai būdinga daugeliui ankstyvųjų jo kūrinių. Šiuo atveju augalas primena žmogaus sukurtą

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. *Gėlės (Gluosniai)*, 1907–1908. Popierius, tempera, 36 x 30,6

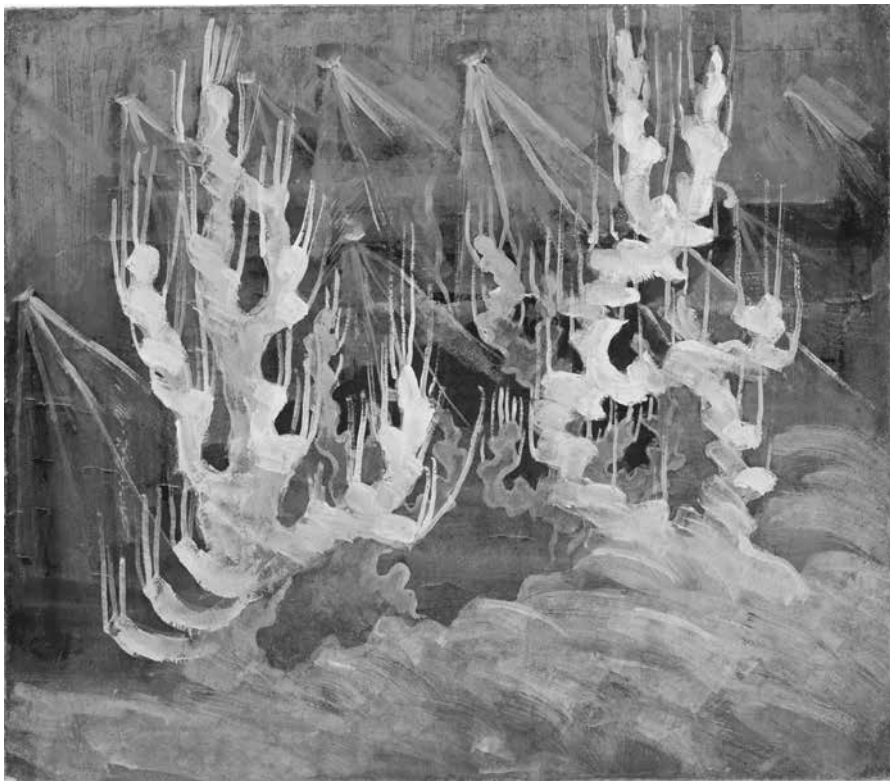
daiktą – kandeliabras savo materialia forma panašus į gėlių stiebus, besistiebiančius į viršų. Žvakės skleidžia šviesą ir šilumą, o augalams augti būtina natūrali saulės šviesa. Čia gamtos procesas – augalo žydėjimas – gretinamas su žmogaus triūso vaisiais. Aplink gėles sparnais plazdena drugeliai, laumžirgiai, simbolizuojantys virsmą, augimą, atsinaujinimą bei kūrybiškumą. Virš jų kabo gluosnių „girliandos.“ Retkarčiais dailininkas naudodavo ir kiek neįprastą tapybos techniką, leisdamas dažams išsilieti ant popieriaus ar drobės paviršiaus.⁵ Nutekėjimai, dėmės padėjo išgauti netikėtas, labai įdomias formas.⁶ Tai matyti keliuose paveiksluose, pavadintuose „Vasara“ (1907), „Rytmetis“ (1906).

Daugumą tų pačių elementų Čiurlionis visai kitaip vaizdavo grafikos kūriniuose: inicialuose, vinječių kompozicijose. Jose matome tulpes, laibus medžius, saulę, jūrą, upelį ir kt. Būdingos lanks-

čios, vingiuotos formos, tiesios linijos, brūkšneliai, skrituliukai, trikampiai. Šie nedidelio formato kūriniai pabrėžtinai puošnūs, perteikti ritmiška ornamentika, linijiniu ažūru,⁷ artimi secesijos stiliui. Tačiau turi panašumų ir su lietuvių liaudies menu, tai rodo Čiurlionio susidomėjimą tautodaile. Dailininkas savaip perkuria medinių liaudies pjaustinių kiauraraštį, audiniams būdingą komponavimą.⁸ Įvairios geometrinės figūros arba, kaip jas apibūdino etnologė Pranė Dundulienė, „sakralinė matematika“ – trikampiai, apskritimai, spiralės, lietuviams simbolizavo įvairias Visatos dalis, išreiškė pasaulio harmoniją, pusiausvyrą.⁹

Stilizuotų žiedų, augmenijos vaizdų esama ir daugelyje kitų Čiurlionio kūrinių. „Pasaulio sutvėrimo“ cikle (VI–XII paveiksluose) vaizduojamas laipsniškas žemės dalių formavimasis. Čia ekspresyviais potėpiais kuriama „laisvai kerojanti augalija“¹⁰ – gry-

bai, koralai, gėlės – dera prie derlingos žemės, vandens, kitur pavaizduoti galingi ledo luitai ar stalagmitai. Atidžiai stebėdama išvelgiau panašumų su „Žiemos“ ciklo (1907) paveikslais, kuriuose dailininkas irgi kuria neregėtų pavidalų „augmeniją“. Šaltojo sezono peizažas dinamiškas, išraiškingas. Apsnigti medeliai nutapyti panašia stilistika – aukšti, linguojantys, plastiški. Vėlesniems Čiurlionio paveikslams būdingi kitokie spalvų ir formų deriniai. Triptike „Fantazija“ (1908) dailininkas naudoja niuansuotą koloritą – išgauna perregimą vaizdą, kuriame susipina nemažai sluoksnių – vieni ganėtinai aiškūs, iškart pastebimi, kiti šiek tiek sunkiau įžiūrimi, reikalaujantys atidesnio žvilgsnio. Čiurlionis čia naudoja paprastą

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Žiema. II iš 8 paveikslų ciklo. 1907. Popierius, tempera, guašas, 31,1 x 35,7

pieštuką ir gana blyškias, „prigesintas“ spalvas, detaliai vaizduodamas gyvybingą, fantastišką augmeniją. Visumą užlieja erdvės gelsvumas. Čia pavaizduoti ir lietuviški, ir egzotiški, keisti, tarsi povandeniniai, priešistoriniai augalai, realūs ir secesiški.¹¹ Pirmame triptiko paveiksle „Preludą“ akcentuojami du centre kabantys mėnulio pjautuvai. Tai motyvas, būdingas ir ankstyvajai Čiurlionio kūrybai. Čia jie primena (ne)realius žibintus ar šviesulius, tarsi sukurtus pačios gamtos.

Kompozicijos šone pasikartoja dvimatė pusmėnulio konstrukcija su kiaurymėmis. „Keliaudama“ per ciklo lakštus, ji sluoksniuojasi, spalvos graduojamos. Švelniais teptuko prisilietimais dailininkas piešia roplius, kitus gyvius. Šlaite auga dvi eilės medžių, o virš jų ir tarp jų veši įvairūs fantastiniai augalai, kai kur paversti apskritimais, „varvekliais“. Kituose triptiko paveiksluose atskleidžiama dar didesnė augmenijos įvairovė. Panašūs įvaizdžiai regimi ir ankstesniame paveiksle tuo pačiu pavadinimu „Fantazija“ (1907–1908).

Tekančio vandens, harmoningai derančio su pakrančių augalija, motyvą dailininkas irgi plačiai vartojo. Štai triptike „Raigardas“ (1907) Čiurlionis pavaizdavo legendomis apipinto Nemuno dešiniojo kranto slėnį. Regėti plona tarsi siūlas *Kubilnyčios* upeilio linija, už kurios toluomoje stūkso miškas, driekiasi dirbami laukai. Dienoraščiuose Čiurlionis rašė: „*Laukas kaip didelis šilkinis kilimas su tamsiai ir šviesiai žaliais langeliais.*“¹² Paveiksle realistiniai bruožai derinami su secesijos stilistika,¹³ artima simbolizmui – subalansuota perspektyva, banguojančiomis, savaip melodingomis linijomis. Dar kitaip vandens

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. *Fantazija*, 1907–1908.
Popierius, tempera, 36,1 x 31,4

motyvas plėtojamas to paties laikotarpio paveiksle „Pavasaris“ (1907). Jo centre, ant nedidelio žemės lopinėlio matyti liaunas medis. Priešais jį trys dideli kriokliai liejasi į vandens telkinį. Švelniais teptuko judesiais perteikiamas veržlus vandens tekėjimas. Tyras šaltinių, sraunus upių vanduo lietuvių tikėjimuose buvo suvokiamas kaip „dangiškas“, teikiantis gyvybę, raminausiai veikiantis žmogų.¹⁴ Kosmogoniniuose mituose vanduo yra pirmapradė substancija, iš kurios „ištraukiama“ pirmoji žemės sauja.¹⁵

Čiurlionis mėgo ir vandens atspindžio motyvą, turintį poetinę, filosofinę potekstę. Panašiai kaip

debesų kintančios formos, taip ir augalijos ar kitos materijos atspindys vandenyje yra tarsi tarpininkas tarp fizinio ir metafizinio pasaulio, kai įprastos gamtos detalės paverčiamos fantastiniais reginiais. Žvelgiant iš vizualinės pusės, tokie atspindžiai laikomi „antrinio pobūdžio mirażais“.¹⁶ Šviesai sąveikaujant su vandeniu, jo paviršiuje atsiranda paslaptiinga iliuzija – vaizdai atrodo pasikeitę, ne visai „teisingi“, neįprasti, sužadinantys vaizduotę. Filosofiniu požiūriu, tai siejasi su *natura naturans* koncepcija, kurią puoselėjo romantikai ir kurios šaknys siekia Viduramžius. Kaip teigia lenkų literatūros tyrinėtojas Radosławas Okulicz-Kozarynas, *natura naturans* galima suvokti kaip „gamtą-kūrėją“.¹⁷ Anot naujųjų amžių filosofo Benedicto de Spinozos, gamtą reikėtų vertinti pagal tai, kas joje pačioje yra, suvokti per ją pačią.¹⁸ Filosofas turi omenyje dinamišką jėgą – tai visos Visatos pagrindas, lemiantis gamtos reiškinių įvairovę. Visa tai leidžia nagrinėti universalias temas, apmąstant kiekvieną gamtos dalelę. Čiurlionio brandžiojoje kūryboje esama sąsajų su šia gamtos dėsnių samprata. Pavyzdžiui, vandens atspindžių prigimtis tarsi paliekama nuošalyje – paveiksluose racionalumas slopinamas kūrybiškumo naudai.

Vaizduotė ir svajos nepaiso logikos. Be to, iš Čiurlionio biografijos faktų ir draugų atsiminimų yra žinoma, kad dailininkui rūpėjo perteikti ne tik vaizdingąją gamtos pusę. Net ir ganėtinai skurdūs pavieniai medžiai jį žavėjo, skatino fantazuoti, apmąstyti natūros slėpinius. Savo pasirinkimą tapyti gamtos objektus, kurie iš išorės visai neišvaizdūs, menininkas pagrindė trumpu, tačiau taikliu atsakymu: „Bet jūs nežinote, ką aš tapydamas galvoju.“¹⁹ Liauni medžiai, gležni augalai vienur blaškomi vėjo, kitur atrodo tarsi sustingę laike, amžinybėje. Tai būdinga paveikslui „Pavasaris“ ir *Scherzo* iš „Sonatos Nr. 4 (Vasaros sonata)“.

Simboliškai suvokiami atspindžiai vandenyje perteikti dailininko kūriniuose *Allegro* iš „Pavasario sonatos“ (1907) ir *Fuga* iš diptiko „Preludus. Fuga“ (1908). Paveiksle *Allegro* – trys žemės juostos. Jų ilgis tik numanomas, įsivaizduojamas. Ši neapibrėžta

erdvė primena ankstyvojo periodo paveikslą „Tiltai“ (1904-1905), kur kalnų fone matyti nedideli trijų arkinių tiltų fragmentai, neatskleidžiant, kaip toli jie nuveda. *Allegro* vaizduojamas ankstyvas pavasaris – medžių siluetai pliki, žemė dar tik ruošiasi pabusti.²⁰ Tai rodo ir uolos viršuje augantys žalsvi pavasariniai augalai su neseniai prasikalusiais rausvais ūgliais. Iš kelių perspektyvų vaizduojami ir jau užaugę, ritmiškai išdėstyti medžiai. Vienus lanksto vėjas, kiti stovi, apimti ramybės būsenos, nepasiduodantys gamtos stichijai. Taip dailininkas kuria savo „mirażą.“ Sunku pasakyti, ar medžiai auga už uolos šlaito, ar tai tik jų atspindys vandenyje. Šis vaizdo dvilypumas skatina suvokėją interpretuoti pačiam, derinant stebėjimą su savo vaizduote. Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad medžių šaknys yra kažkur už uolos skardžio – tai rodo pailgos ertmės, pro kurias matyti šaknų fragmentai (panašu į triptiko „Fantazija“ pirmąjį paveikslą). Arba tai gali būti upelis, nes siaura vandens srovė nuo šlaito teka tiesiai į jį, o paviršiuje atsispindi medžiai. Nors šie atspindžiai prieštarauja gamtos dėsniams, jie liudija menininko fantaziją, kuri buvo veikiausiai pagrindinė Čiurlionio kūrybos „varomoji jėga.“

Paveiksle *Fuga* iš diptiko „Preludus. Fuga“ (1908) labai švelniomis spalvomis, pieštuko apvadais vaizduojami kintantys, (ne)realūs figūrų atspindžiai, irgi pagrįsti tam tikru ritmu. Fone – kalvos, pakrantės su grakščiomis eglėmis. Vertėtų paminėti, kad amžinai žaliuojanti eglė baltų pasaulėžiūrai ypač reikšmingas mitologinis įvaizdis,²¹ atspindintis gamtos vegetacijos jėgas, gyvybės amžinumą.²²

Kai kuriose etiologinėse sakmėse eglė suvokiama kaip šventa, nes šakos auga kryžiumi.²³ Kitoms Europos tautoms šis spygliuotis irgi simbolizavo dorumą, tvirtumą, garbingumą.²⁴ Paveikslo gilumoje pavaizduota eglė su dviem atspindžiais, toliau – dvi, susietos vieno atspindžio. Tarp jų matyti palinkę, todėl beveidžiai, paslaptiingi žmonių siluetai ir aukurai. Paveikslui būdinga rafinuota, subtili raiška. Atrodo, žmonės susilieja su medžiais, tapdami augmenijos dalimi. Taigi dailininkas laisvai interpretuoja žmonių ir gamtos ryšį.²⁵

Mikalojus
 Konstantinas
 ČIURLIONIS
 Raigardas
 II paveikslas
 iš triptiko
 1907
 Popierius, tempera
 61,5 x 72

Mikalojus
 Konstantinas
 ČIURLIONIS
 Tiltai. Iš 10
 paveikslų ciklo
 „Fantazijos“
 1904–1905
 Popierius, pastelė
 46,8 x 73,1

Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Pasaulio sutvėrimas. VI iš 13 paveikslų ciklo, 1905–1906. Popierius, tempera; 36,3 x 31,5

Svarbu atkreipti dėmesį į kitus paveikslo elementus, pavyzdžiui, „minimalistines“ formas. Jos iš pirmo žvilgsnio primena geltoniu spindinčias pailgas ir apvalias gėles ar žoles. Galima sutikti su suomių semiotiko Ero Tarasti'o mintimi, kad šie linijų ir rutuliukų deriniai iš augalų pasaulio labiausiai panašūs į samanų sporas – menininkas jungia makro ir mikro pasaulius.²⁶ Kalbant apie augmenijos vaizdavimą, vertėtų aptarti dar vėliau nutapytą paveikslą „Pasaka (Pilies pasaka)“ (1909). Čia dailininkas kuria sklandų ryšį tarp trumpalaikio saulės švytėjimo ir pilies ant kalno su dekoratyviomis spiralinėmis sienomis. Pats kalnas tarsi uždengtas milžinišku samanų kupstų kilimu, kuris savaip asocijuojasi su medžių lajomis, besidriekiančiomis per kelis aukštus, ar net su procesija, kylančia į pilies viršų. Vytautas Landsbergis rašo, kad Čiurlionio paveiksluose iškalingą simbolinę reikšmę turi pastoviųjų gamtos objektų (kalnų, vandens telkinių) ir laikinųjų, besikeičiančių reiškinių sugretinimas.²⁷

Sunku nesižavėti ir „nepanirti“ į beveik pirmąjį malonumą, džiugesį, kuris apima stebint daugiaprasmius Čiurlionio atbundančios gamtos vaizdus – neįprastų formų žydinčias gėles, vėjo blaškomus medžius, vandens atspindžius, ir t. t. Šie gamtos fenomenai dažnai skleidžia pakilią nuotaiką, kartu užsimena ir apie tam tikrus baltų pasaulėjautos aspektus. Čiurlionis įvairiais būdais – spalvomis, linijomis, poetiniu žodžiu – išreiškė gamtos harmoniją. Atidžiai žvelgiant į žemiškų tonų, mitologinių ženklų, simbolių sklidinčius dailininko paveikslus, nejučia susidaro įspūdis, kad gamta yra tarsi žmonijos „stuburas“, neleidžiantis jai susmukti ir laikantis mus drauge, jei suvokiame gamtos egzistencinį reikšmingumą daugybės atšiaurių vėjų blaškomame pasaulyje. ■

¹ *Earth day 2023: invest in the planet, invest in your future*. In: Cousteau Society, www.cousteau.org/news/earth-day-2023/. Žiūrėta 2024-06-27.

² Okulicz-Kozaryn, Radosław, Adomavičienė, Nijolė, Kimbrys, Petras. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. *Korespondencija. T. 1, 1892–1906*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. 2019, p. 515.

- ³ Landsbergis, Vytautas. Visas Čiurlionis. Vilnius: *Versus aureus*. 2008, p. 398.
- ⁴ Nacionalinis M.K. Čiurlionio dailės muziejus. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: tapyba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2021, p. 22.
- ⁵ Ten pat, p. 15.
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ Mildažytė-Kulikauskienė, Milda. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: *piešiniai, kompozicijų eskizai, grafika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 20.
- ⁸ Ibid.
- ⁹ Dundulienė, Pranė. Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2008, p. 22.
- ¹⁰ Bruveris, Jonas. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: didingumas. In: Lietuvos muzikologija [Lithuanian Musicology]. 2011, 12, p. 15.
- ¹¹ Landsbergis, Vytautas. Visas Čiurlionis, p. 294.
- ¹² Landsbergis, Vytautas. Žodžio kūryba. Vilnius: *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*. 1997, p. 37.
- ¹³ Nacionalinis M.K. Čiurlionio dailės muziejus. *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis: tapyba*, p. 24.
- ¹⁴ Būgienė, Lina. *Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose*. Dr. disert. (humanit. m.) – *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 1999, p. 58.
- ¹⁵ Beresnevičius, Gintaras. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: *Tyto alba*. 2004, p. 239.
- ¹⁶ Okulicz – Kozaryn, Radosław. Lietuvis tarp karaliaus dvasios įpėdinių. Vilnius: *Versus aureus*. 2009, p. 73.
- ¹⁷ Ten pat, p. 75.
- ¹⁸ Carlile, W. William. *Natura Naturans*. In: The Philosophical Review, vol. 4, no. 6, Nov. 1895, p. 624, www.jstor.org/stable/2175644?seq=2, <https://doi.org/10.2307/2175644>. Žiūrėta 2024-06-30.
- ¹⁹ Landsbergis, Vytautas. Vainikas Čiurlioniui. Vilnius: *Mintis*. 1980, p. 11.
- ²⁰ Sonata II (Pavasario sonata). *Allegro*, In: ciurlionis.eu, <https://ciurlionis.eu/content/sonata-2-allegro>. Žiūrėta 2024-06-30.
- ²¹ Tumėnas, Vytautas. Senovės baltų simboliai [Senovės baltų kultūra, t. 2]. Vilnius: *Academia*. 1992, p. 56.
- ²² Ten pat.
- ²³ Ten pat, p. 57.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Plioplys, Audrius. Čiurlionis: mintys / thoughts. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2004, p. 83.
- ²⁶ Landsbergis, Vytautas. Debesies laivu: užrašai apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį. Vilnius: *Dominicus lituanus*. 2022, p. 66.
- ²⁷ Landsbergis, Vytautas. Visas Čiurlionis, p. 403.

JUODOS IR BALTOS SPALVOS VISUOMET GRETA

Savo 75-metį nutariau darbingai sutikti Lietuvoje, per filmavimą komentuodamas Stasio muziejaus ekspoziciją. Tikslas – žingsnis po žingsnio kurti edukacinę archyvą.

Varšuvos oro uoste *Okencie* liepos 21-osios vidurdienį, verslo klasės keleiviams skirtoje salėje stebiu čia esančius, besikalbančius, besivašinančius. Šalia dvi neškoninškai išsipusčiusios damos, bateliai nusėti lyg blizgančiais deimantais, krepšys *Chanel*, girdžiu, kalbasi rusiškai. Prie kito stalo lėtai, svirduliuodama, lyg būtų girta, artėja keistoka persona. Netrukus trys ginkluoti pareigūnai ją išsiveda.

Priešais užkandžiauja keleivis, primenantis lenkų režisierių Krzysztofą Zanussį. Jis ar ne jis? – svarstau. Pa-

galiau prieinu, sveikinuosi. Tas nusteбęs sako: padėkite man prisiminti, kas jūs. Prisistatau – Stasys. O, Stasys, labas, nepažinau. Klausiu, maestro, kur skrendate? Į Madridą, mokyti jaunimo. Aš skrendu į Vilnių, trečiądienį švęsiu gimtadienį. Kiek jums metų? Sakau, spėkite. „Na, manyčiau, 65.“ Ačiū, gerokai pajauninote, man bus 75. Zanussi's šypteli: „Vis tiek aš vyresnis už jus 10 metų.“

Kviečiu kada nors užsukti į Stasio muziejų. Režisierius sako: Pasveikinkite nuo manęs Panevėžį. Prisimena Juozo Miltinio dramos teatre statęs spektaklį „Pui-kybė“ (*Hybris*).

Dzingteli telefonas, pasirodo žinutė: „Mirė Ingrida Korsakaitė.“

Mane apima skausmingas liūdesys, mintyse pagalvoju: skrendu į laidotuves.

Atgyja prisiminimai, susitikimai su Ingrida. Mano kūrybą ji aptarė įvairiuose žurnaluose. Kai 1993 m. ŠMC buvo atidaryta didžiulė Stasio paroda, jos dukra Jurga Ivanuskaitė parašė man ilgą laišką. Atsimenu, lankiausi pas Ingridą ir namuose, ir jos vasarnamyje Turniškėse su trim mažais savo vaikais. Kur ta nuotrauka? Atidarau kompiuterį, ieškau.

Matau Ingridą su dviem dukrom – mūsų vaikai bematant rado bendrą kalbą. Buvo, atrodo, 1985 m. vasara. Nuotraukoje Ingrida, Ewa, Radvilė, Jurga, Justyna ir trejų metų sūnus Ignacy's. Nuo to susitikimo praėjo 39 metai. Sunku patikėti. Susitikome septyniese. Jeigu dabar papasakočiau apie kiekvieną, būtų septynios ilgos, nuostabios istorijos...

Ingrida, Ewa, Radvilė, Jurga, Justyna, Ignacy's. 1985. Vilnius

Atvykęs į Vilnių įsikūriau buvusiam *Kempinski*, dabar *Grand* viešbutyje. Turėjau pageidavimą, kad pro langą matyčiau katedrą. Už tai priemoka po 70 eurų už naktį. Įėjęs į kambarį matau tik varpinę ir katedros kryžių, visa kita užstoja medžiai. Kai registratūroje padėjau, kad reginys tik dalinis, pasiūlė apžiūrėti pigesnį kambarį, tačiau ten už lango jokio reginio į senamiesį, tik stogo dalis ir siena. O ne. Jokių būdu. Pasilikau kambarį su langu į judrią Šventaragio gatvę.

Netyčia sužinojau, kad šalia, už kelių kambarių, buvo apsistojęs JAV prezidentas Joe Bidenas. Šiokia toliau paguoda.

Restorane pasitiko malonus padavėjas su užrašu ant krūtinės – Povilas. Pasigyriau, kad trečiadienį švenčiu savo 75-metį. Jis nusijuokė: koks sutapimas, nes jo gimimo diena ketvirtadienį. Klausiu, ar domisi menu. Nelabai, – prisipažįsta.

– Bandyčiau nupiešti jūsų portretą.

Povilo veidas nušvinta. Sakau, Panevėžyje atidarytas Stasio muziejus, tas Stasys esu aš. Kviečiu apsilankyti.

Pirmadienis

Ryte prasideda fotosesija – Aistė Diržiūtė iš LRT ir fotografas Vilmantas Raupelis vedasi mane į parką, esantį šalia katedros. Diena graži. Pozuoju tai su eskizų knygele rankoje, tai su dviem kaukėmis, sukurtomis prieš atvykstant. Fotografuoja einantį, sėdintį, stovintį. Liepia pasukti galvą į dešinę, į kairę, pakelti aukštyn, nuleisti žemyn. Fotografas, matau, virtuožas, sesijos kadrai lyg tylūs, taiklūs šūviai.

Po šios sesijos netikėtai gaunu laišką su nuotrauka, kurioje ir aš, ir fotografas. Pasirodo, mus nufotografavo netoliese su vaiku sėdėjusi moteris, Vitolio Vengrio giminitė. Taigi Vitolis, mano senas bičiulis, jau sveikina iš Vašingtono su jubiliejumi – būtent taip linksmai.

...Rytoj dalyvausiu laidotuvėse. Einu į parduotuvę ieškoti tamsių drabužių. Renkuosi juodus marškinius ir kelnes. Juodą spalvą buvau primiršęs. Nors kuriant pastelėmis juoda spalva man labai reikalinga. Bet gyvenime? Taigi netektis paskatino rengtis

juodai. Ta spalva dabar bus man artimesnė.

Popiet ateina Sigutė Chlebinskaitė – projektuoja katalogą, turėjusį pasirodyti per Stasio muziejaus atidarymą. Leidinys bus apie 240 puslapių. Pradedu rodyti. Puikus erdvės jautimas, mano tėvų veidai kaip gyvi. Gera matyti, kaip jautriai Sigutė komponuoja būsimą knygą, kurioje paeiliui visa ekspozicija – ekslibrisai, miniatiūros, tapyba, pastelės, kaukės, fotografija, liudėsėliai, Andrzejiaus Papuzinskio filmas „Septynios misterijos pagal Stasį“, piešiniai, iliustracijos, skulptūros, instaliacijos, plakatai. Pačioje pradžioje – ranka rašytas mano „Laiškas sienai“, lietuviškas ir angliškas.

Ekspozicijos pavadinimas *IKON-O-Stasys* paimtas iš teksto, kurį Marekas Bartelikas parašė 1994 m. parodai Meksikoje. Tai pabrėžiu, nes, kai išsiunčiau jam kvietimą į muziejaus atidarymą, paklausė, ar yra nurodyta, kad jis to pavadinimo autorius.

Antradienis

Marius veža mane į Laidotuvių namus Olandų gatvėje. Salė nr. 5. Įėjęs iškart sutinku Ingridos dukrą Radvilę, sakau užuojautos žodžius. Centre urna, Ingridos portretas, baltos lelijos, vainikai, puokštės. Salė pilna atėjusių atsisveikinti. Dominuoja senoji meno istorikų ir kritikų karta.

Keturios giedotojos, žiūrėdamos į maldaknyges, atlieka gedulingas giesmes. Balsai kitokie negu per mano tėvo laidotuves 1985 m. Lepšių kaime.

Prie durų, matau, stoviniuoja Petras Repšys. Sveikinuosi, klausia, gal kapinėse pasakyčiau atsisveikinimo kalbą. Man kalbėti būtų sunku – jaudulys užgniaužia žodžius.

Antakalnio kapinės. Seniai čia nebuvo. Antkapiai, skulptūros įvairaus meninio lygio, pavardės žinomos, meno žmonės, palaidoti seniai ir ką tik. Sutinku Birutę Stančikaitę prie neseniai supulto jos sūnaus kapo. Stasy, kai ką tau turiu, – užsimena Birutė, – bet dabar neskysiu, o kur galėčiau atnešti? – klausia. Į *Grand Hotel* registratūrą, jei nesunku.

Ingridos dukra Radvilė kviečia visus užsukti kuklių vaišių į vasarnamį Turniškėse.

Stasys EDRIGEVIČIUS. *Apykaklė*. 1989. Pastelė, popierius; 64 x 54

Gaunu žinutę, kad praleidau Margaritos Alper skambutį. Perskambinu, klausia, kur esate? Atvažiuojame, LRT nori rytdienos *Panoramai* gauti reportažą jūsų gimtadienio proga. Po pusvalandžio viešbučio fojė susitinku su seniai pažįstama Margarita, sakau, kad ką tik atsisveikinau su Korsakaite. Margarita prisimena, kaip Italijos mieste Bolonijoje prieš daug metų aš eskizavau Ingridos... batelius. Nepamenu, kuo jie patraukė mano dėmesį, bet bateliams nupiešiau akis, abu pradėjo žiūrėti.

Viešbučio fojė dedu ant stalo didžiulį albumą, sveriantį apie 5 kg, atsivežtą iš Varšuvos. Prieš filmavimo kamerą aiškinu, kad tai nufotografuotų straipsnių apie Stasio kūrybą rinkinys. Atrinkau apie 500 iš viso pasaulio, sūnus Ignacy's nufotografavo, kreipėsi į spaustuvę ir pagamino tokį švytintį albumą –28 pasaulio kalbos, dominuoja lietuviški, lenkiški ir japoniški straipsniai. Albumo tiražas –3 egzemplioriai, vieną vežu į Stasio muziejų, kitą padovanosiu bibliotekai, trečias liks pas mane.

Trečiadienis

Kelias veda į Panevėžį. Ten mane pasitinka didelė gėlių puokštė ir raštas baltame įdėkle:

Lietuvos Respublikos Vyriausybė

SVEIKINIMAS

Gerbiamas Stasy Eidrigėvičiaus,

Jūsų autentiški – įdomūs, keisti ir daugialypiai – kūriniai pažįstami daugeliui, net ir visai skirtingų kartų atstovams. Jūsų braižas itin savištas, o vaizduotė neįtikėtina laki. Savo piešiniuose jungdamas tarpusavyje ir baugias, ir kurioziškas, šmaikščias detales, per šiuos prieštaringus elementus perteikiate pamatines žmogaus baimes, troškimus, norą suprasti pasaulį. Nuoširdžiai Jus sveikinu garbingos sukakties proga ir kartu džiaugiuosi Panevėžyje neseniai duris atvėrusiu Jūsų kūrybos muziejumi, kuris, net neabejoju, taps meno gerbėjų traukos centru. Linkiu Jums neblės-tančio polėkio toliau kurti ir dalytis.

Ministrė Pirmininkė

Ingrida Šimonytė (parašas)

2024 m.

Ingrida. Šitą Ingridą matau beveik kasdien per TV žinias. Realybėje dar nebuvo susitikęs.

Filmuojant muziejuje einame nuo vieno kūrinio ciklo prie kito, trumpai pasakoju, kada, kas ir kaip. 52 kūrybos metai, trys meno sritys – vizualusis menas, knygų iliustravimas, plakatai. Filmavimo režisierius Ignas Krupavičius turi užtikrinti, kad būtų įdomu ir gyva. Aktoriaus vaidmuo nelengvas, jaučiuosi pavargęs. Atidaviau širdį ir visas jėgas, kad pasidalyčiau patirtimi ir žiniomis. Tikiuosi, pavyko.

Pietauti važiuojame pas mano seseris į Dubų kaimą, apie 15 km nuo Panevėžio.

Ten stalas po obelimi jau laukia, bet dangų užtraukia debesys, pradeda lynoti. Valgom kiekvienas po savo lietsargiu, nepatogu, scena tiesiog surrealistinė. Lietus įsišėlsta, tad lekiame slėptis į trobos vidų.

Ketvirtadienis

7 valandą einu į viešbučio *spa* – baseinas, sauna, džiakuzi. Rytai ten tuščia. Ramu. Gera pradėti dieną šitaip.

Pusryčiauti prisijungia Ignas. Klausiu jo, kas yra Vilniaus Belmontas? Siūlo nuvežti. Paimu lagaminus ir

važiuojame. Saulėta. Pirmą kartą esu čia. Toks Vilnius man dar nematytas.

Skambina Diržiūtė. Sako, per fotosesiją eskizų knygelėje parodžiau vieną puslapį, kur žmogelis guli ant milžiniško plaktuko koto. Aistė norėtų to piešinio. Sakau, galiu ką nors panašaus nupiešti. Bet ji nori būtent to puslapėlio. Paprastai neplėšau eskizų knygelę. Bet šįsyk išpildau prašymą, išplėšiu tą lapelį ir sakau: Ignai, įteik Diržiūtei.

Ignas veža mane į oro uostą, padeda nešti sunkoką lagaminą, ten du kepalai „Jūratės“ duonos, šakotis, du ažuoliniai vainikai ir Igno padovanotas medus. Dedame ant svarstyklių, darbuotoja liepia nuimti kelis kilogramus. Išimu du vainikus ir medų – dabar svoris tinkamas. Bet pasmaližiauti neteks, gaila ir tų vainikų. Planavau juos įamžinti fotografijose.

Grižęs pradedu raustis tarp fotografijų, laiškų. Randu nuotrauką iš didelės parodos Vilniaus ŠMC atidarymo 1993 m. Ingrida Korsakaitė taria sveikini-mo žodį. Minioje kuratorė Wiesława Wierchowska, parodos architektas Andrzejus Stroka...

Ingridos laišakai, atvirlaiškiai. Viename iš jų rašė:

„Mielas Stasy,

sveikinu su artėjančiom pavasario šventėm. Sveikinu ir su tuo, kad patekai į 25 asmenų – Lietuvos nacionalinių vertybių, garsinančių šalies vardą pasaulyje, sąrašą. Skelbė per TV prieš nepriklausomybės 15-metį. Mačiau jubiliejinį plakatą-gražus ir prasmingas. Viso geriausio. Ingrida. 2005.04.18“

Pašto dėžutėje, matau, didelis vokas iš Prezidentūros, atidarau, skaitau.

Gerbiamas Stasy Eidrigėvičiau,

Sveikinu Jus gražios sukakties proga!

Jūsų įvairių formatų ir unikalių žanrų vizualiojo meno kūriniai yra vieni labiausiai atpažįstamų – tiek menine raiška, tiek vystomų temų ar pristatomų idėjų apimtimi. Nuo vaikystės (kuri formuoja mūsų pasaulėžiūrą ir ateities pasirinkimus), vietų ir patirčių iki viso pasaulio klausimus atspindinčio žvilgsnio kuriamų personažų veiduose – visa tai apglėbia kiekvieną susidūrimą su Jūsų kūryba.

Dėkodamas už nepaprastai kilnias ir dosnias Jūsų kūrinijos dovanas Lietuvai, už mūsų šalies vardo sklaidą

pasaulyje, už atidų ir kartu vizionierišką požiūrį į kultūros sklaidą regionuose, linkiu Jums sveikatos, kūrybinės energijos ir didžiausios sėkmės.

Gitanas Nausėda (parašas)

Lietuvos Respublikos Prezidentas

2024 m.

Vilnius

***

Redakcijos prierašas: Neseniai gavome pranešimą, kuriuo dalijamės su skaitytojais.

STASYS MUSEUM EFEKTAS – beveik 40 000 lankytojų per 3 mėnesius

Panevėžyje duris atvėręs naujausias šiuolaikinio meno muziejus šalyje – Stasys Museum skaičiuoja pirmųjų trijų veiklos mėnesių, savotiškai „bando-

Filmavimas muziejuje

mojo laikotarpio“ rezultatus. Nuo birželio 1-osios veiklą pradėjusį muziejų jau aplankė beveik 40 000 lankytojų, 53 % iš jų – panevėžiečiai, 47 % – atvykęliai iš svetur. Šiltus atsiliepimus apie vizitą muziejuje paliko kaimyninių šalių – Latvijos, Lenkijos, Estijos žiūrovai, taip pat svečiai iš Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Ispanijos, Švedijos, Belgijos, Sakartvelo, Tadžikistano, Indijos ir JAV.

Muziejuje per tris veiklos mėnesius suorganizuotos 77 privačios ekskursijos bei edukacijos, 30 srautinių ekskursijų ir edukacijų bei 4 privatūs renginiai. Ekskursijose ir edukacijose dalyvavo beveik pustrčio tūkstančio muziejaus lankytojų.

„Galime drąsiai sakyti, kad Stasys Museum jau tapo matomas ir žinomas Lietuvos kultūros žemėlapyje. Džiaugiamės, kaip dinamiškai ir paveikiai įgyvendinama tarptautinio profesionalaus meno ir kultūros prieinamumo didinimo misija mūsų mieste. Stasio Eidrigėvičiaus kūryba paliečia ir sudomina kiekvieną, nepriklausomai nuo amžiaus, geografijos, supančios aplinkos ar turimo išsilavinimo. Per tris mėnesius viršijome tiek muziejui išskeltus tikslus, tiek savo lūkesčius, tad esame dėkingi palaikiusiems, padėjusiems ir prisidėjusiems“, – sako Stasys Museum direktorė Vaida Andrijauskaitė.

Panevėžio miesto savivaldybė Stasys Museum atidarymo proga panevėžiečiams dovanojo galimybę tris mėnesius muziejų lankyti nemokamai. Nepaisant to, muziejaus lankytojai įsigijo bilietų už daugiau kaip 80 000 eur. Bendros muziejaus pajamos per pirmuosius tris mėnesius viršijo 90 000 eur.

Vardinėje muziejaus parduotuvėje tarp paklausiausių prekių – Stasio Eidrigėvičiaus knyga „Keliaujanti vaizduotė“, populiarumu ją vejasi dizainerės Kristinos Kruopienytės specialiai Stasys Museum sukurti unisex kimono, muziejaus plakatai bei užrašinės.

Spalio mėnesį Stasys Museum komanda dalyvaus meno mugėje ArtVilnius'24, kur pristatys didelio populiarumo sulaukusią mobilią Stasio Eidrigėvičiaus knygų iliustracijų parodą „Keliaujanti vaizduotė“. Lapkritį Prancūzijoje, Liono mieste, vyks Lietuvos sezono pristatymas, kuriam rengiama Stasio Eidrigėvičiaus tapybos paroda. ■

Pasiduodami gyvenimo ir laiko tėkmei, nuolat renkames tarp būti ar turėti, dalytis ar kaupti, išlikti savimi ar atsisakyti savasties... Dabartis, gundydama begalinėmis virtualiomis platybėmis, paraleliniais pasauliais, daugialypėmis tapatybėmis, išbando visus ir kiekvieną, kai siūlo tapti kuo nors, nebūtinai paisant prigimties. Jeanas Baudrillard'as, įžvelgęs transcendentijos pabaigą, ironiškai tvirtino, kad nutrūko sutartis net su velniu, pranašiskai numatydamas apėmusio nuovargio priešintis gundymo kėslams keliamą realų rezignacijos pavojų.¹ Nauji sandėriai su nelabuoju šiandien sudaromi vertybių pliuralizmo, tapatybės praradimo, savasties niveliacijos lygmenimis, tai tartum atlygis už suteiktą galimybę integruotis į unifikuotas gretas tų, kurie mėgdžioja svetimus gyvenimus. Tačiau galima rinktis ir visai kitokį kelią, jei užteks drąsos ir ištvermės...

„Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė mums yra pilietinės laikysenos pavyzdys, kaip tamsiausiais Lietuvai laikais įstengta neprarasti orumo, pasipriešinti sistemai, išlaikyti tiesų pilietinį stuburą. Kartu ji leidžia geriau suvokti menininko savijautą, ieškant savo vietos kitoje kultūroje ir visuomenėje“, – pabrėžė kultūros ministrė Liana Ruokytė-Jonsson, 2018 m. teikdama rašytojai Aušrai Marijai Sluckaitei-Jurašienei kalbininko, vertėjo, Kultūros barų vyriausiojo redaktoriaus Bronio Savukyno premiją už intelektualiosios eseistikos knygą „Spektaklių ir sapnų klavyrai“.²

Kaip keičiasi prasmų kraštovaizdis, kai ne savo noru atsiduriame egzilyje? Egzistencinės dilemos lemia iššūkių kupiną gyvenimą. Pritaikius „Alisos stebuklų šalyje“ kodą, galima suprasti, koks nelengvas buvimas „skirtingais laikais skirtingose šalyse“. Tampame tarsi

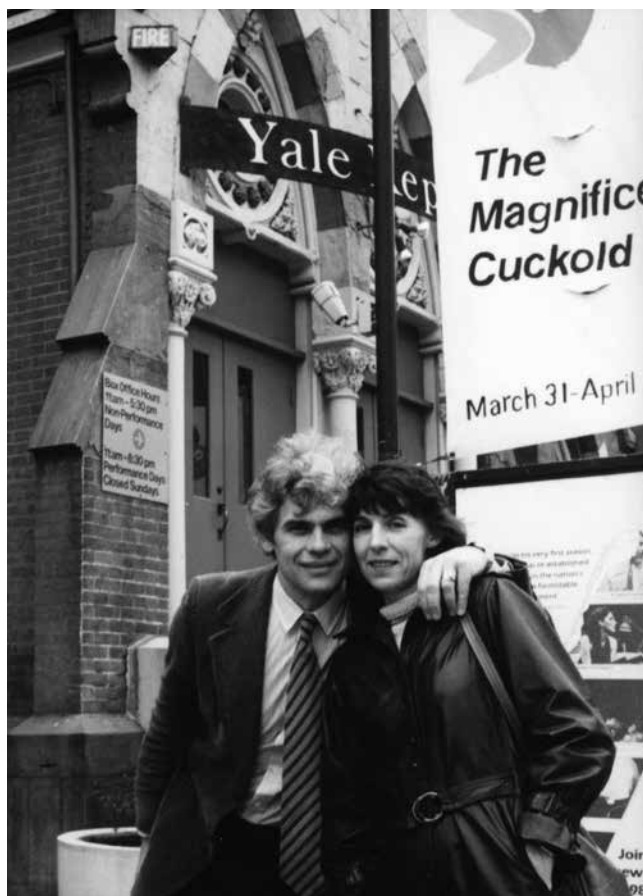
IŠLIKTI SAVIMI, arba PIRMAPRADŽIO MOTERIŠKUMO PASAULĖVAIZDIS

(ne)pavaldūs laikui, realijos atrodo svetimos ir nesu-
prantamos. Vis dėlto Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė
pripažįsta: „*Mudu su Jonu visada mėgome iššūkius.*“

Sugrįžimas į laisvėjantį kraštą irgi buvo kompli-
kuotas: „*Mes taip ir liekame „tarp dviejų kontinentų“,
regis, visais atžvilgiais tarpinės būsenos. Ir čia, ir ten,
bet sykiu nei čia, nei ten. Tarsi beorėje erdvėje. Toks ir
požiūris į mus. O žodžiai „pasaulio piliečiai“ šiandien
tikrai nieko nebepasako. Bet kas išvažiuoja kada pano-
rėjęs, kada panorėjęs grįžta – todėl ir „pasaulio pilie-
tis“. Mūsų atveju lemiamas dalykas buvo tas, kad sve-
timame krašte atsidūrėme be teisės grįžti. Todėl iki šiol
mums toks svarbus sugrįžimas tarsi prieraišumo liudi-
jimas. Bet keista tarpinė būseną išliko“³ – apgailestavo
Aušra Marija, kalbėdama apie savo patirtį.*

Atsidūrus svetur patirta kūrybos laisvė padėjo iš-
sivaduoti iš primestų dogmų, kanonų, o gebėjimas
neužsidaryti savajame „dramblio kaulo bokšte“ leido
dosniai dalytis su kitais tuo, ką pažino, pamatė, patyrė.
Iš eseistės knygų sklinda išmintis ir dvasios ramybė,
nors prisimenamas negailestingai žiaurus laikas iki
egzilio, vėliau sovietų valdžia neleido Aušrai atvykti
net į tėvo laidotuves... Rašymas jai lyg psichoterapija,
kalbėjimas bičiuliams apie bičiulius, o kartais pagrin-
diniu herojumi tampa režisierius Jonas Jurašas.

„*Rašyti apie artimą žmogų, gyvenimo draugą, ki-
taip sakant, žmonai apie vyrą, – didelis apsunkinimas.
Trukdo nepatogumo jausmas ir nuolatinės dilemos:
kaip išlaikyti taktą, pusiausvyrą, išlikti sąžiningai. Kita
vertus, tai pranašumas. Visą laiką buvai greta, vadina-
si, gali atskleisti tą nuolatinį, neutrūkstamą kūrybinį
procesą – kaip gi jis vyksta net ir tada, kai nevyksta.
Man atrodo, tai įdomu ir vertinga.*“⁴

Jonas Jurašas ir Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė Amerikoje, egzilinės
savo odisėjos pradžioje

Vienijantis dvyniškasis dvilypumas Jurašams tapo
bendrystės, nutiesusios ir bendrą sėkmingą, išskirtinį
kūrybos kelią, dalimi, nors tai niekada nebuvo lengva.
Panašus, tačiau kiekvieno savitas žiūros taškas kaip
dviguba projekcija, dviejų kūrybos būdų derinys. Ri-
tualinė iniciacija, grįžtant į praeitį, neišvengiama, nors

akistata su tuo, ko nebegalima pakeisti, kelia didelę įtampą.

Kalbėtis, pasakoti istorijas, dalytis tuo, kas visų svarbiausia, su pačiu artimiausiu žmogumi – tai stebuklingas receptas, norint adekvačiai vertinti pakilimus ir atoslūgius, sėkmes ir nesėkmes. Daugybę metų būti *spiritus movens* – tai ir yra tikroji, pašaliniais nematoma lyderystė, įkvepianti bendrai kūrybai.

„Mūsų kūrybinis ir kartu šeimyninis tandemas galbūt yra įdomus tuo, kad stambaus kalibro menininkui, koku laiku Jurašą, reikalingas žmogus, kuris tarsi kamertonas patikrintų kūrybos tonusą ir tikrumą. O idėjos kartais mano, bet jos būtų nieko vertos, jei liktų neįgyvendintos scenoje. Tas dvyniškas [Aušros ir Jono gimtadieniai birželį] *dvilypumas kartais duoda, manyčiau, neblogų rezultatų*.“⁵

Gebėjimas kartu kurti, neprarandant savęs, yra didžiulė likimo dovana. Eleganciją, gyvenimo, net kūrybos stilių Aušra paveldėjo iš motinos: „*kai būdavau su Mama, man atrodė, kad visą laiką šviečia saulė. Ir tik trumpam užklumpa žiema*.“⁶ Iki šiol prisimena „*drėgnos vėjo nešamą žydinčių rugių kvapą, kurį ji taip mėgo*“.⁷

Viliojanti tekstų gelmė, kinematografiškai paveikūs vaizdai, žemiški kvapai, subtili spalvų paletė atskleidžia nepaliojamai bėgantį laiką, o tie įvaizdžiai ilgam išlieka atmintyje.

„*Man patinka ruduo, ypač spalvis. Tapybiškų spalvų mozaika ir salsvas dūlančių lapų, drėgnos žemės, pūvančių obuolių kvapas, apsunkęs dangus su lietum ir netikėtomis įkypų debesų properšomis. Mėgstu kintančių ir vis tą pačią rudens ženklų semantiką, kuri atkakliai primena nugyventus metus ir tarsi cirko magas netikėtai ištraukia iš atminties sandėlio kokią nors primirštą veidą, gatvės kertę, susitikimų epizodą*.“⁸

Dalijimasis egziliantės patirtimi nukelia skaitytojus į Niujorką, „*dvilypumų, prieštaravimų ir keistenybių*“ miestą, į kurį vis dar laikomasi „*įsikibus mintimis*“.⁹ Prarastą laiką sugrąžina „*virtuali, fragmentiška prisiminimų tikrovė*“.¹⁰ Prisirišimas ir pasipriešinimas perteikiamas subtiliai, jautriai, emocionaliai. „*Mėgstama sakyti, kad niujorkietis šiam metropolui jaučia dvejopus jausmus: meilę ir neapykantą* (love and hate

relationship). *Juo žavisi ir jį keikia. Nutolęs nori sugrįžti, sugrįžęs – išvykti, kad vėl norėtų sugrįžti. Nuolatinė įtampa tarp prisirišimo ir pasipriešinimo sukuria toki stiprų energetinį lauką, kad nedaug kas atsispiria jo traukai. Kartais tai pasąmoninė ar net metafizinė trauka, todėl nereikia net išvykti, kad grįžtum. [...] Netiesa, kad negaliu gyventi be Niujorko. Galiu. Bet pasigendu jo dažnai. Net pati nežinau, ar pasigendu šio miesto, ar savo gyvenimo būdo jame, ar ten pragyventų metų. Niujorko pasigendu ir noriu jį aplankyti. Kaip savo gerą pažįstamą. Kaip savo praeities dalį*.“¹¹

Įžvelgiant grožį paprastuose dalykuose, stebuklus mūmyse ir šalia mūsų, atsiveria jaudinančiai taikus pasaulėvaizdis, minties gelmė, unikalūs regėjimo aiškumas, kurį užtikrina tobulas Aušros eseistikos stilius. Tėvynės ilgesys tapo svarbia priežastimi išlikti savimi – po ilgų gyvenimo svetur dešimtmečių Lietuva pirmiausia buvo ir yra gimtieji kalbos namai, nesvarbu, kur gyventum.¹²

Karen Blixen, puiki istorijų pasakotoja, rašė: „*Išdidus žmogus randa savo laimę, kai išsipildo jo likimas*.“¹³ Išdidi, rami, išmintinga Aušros Marijos laikysena audringoje gyvenimo tėkmėje kelia šviesų pavydą, tarsi brėžia lemties orientyrus, primena, kad net ir tamsiausią dieną reikia stengtis įžvelgti šviesą. Pasirinkusi rašymą kaip kovą „*su užmarštimi, su juoda nebūties jūra, artėjančia ir prie mano krantų*“,¹⁴ Aušra Marija prisimė baltosios metraštininkės misiją papasakoti „*apie žmones, sutiktus kelyje. Apie asmenybes, palikusias pėdsaką atmintyje. Rašydama apie juos, savaip liudiju ir nugyventą laiką*.“¹⁵

Gebėdama išvengti skubėjimo, lėkštumo, paviršutiniškumo, Sluckaitė, daugiau kaip penkiasdešimt metų praleidusi svetur, išsaugojo tapatybę, kalbą, kultūrą: „*Niekada nelaikiau savęs amerikiete, neafšavau savęs pasaulio piliete, nors man teko gyventi ne tik Niujorke, netrumpą laiką ir Vokietijoje. Mano darbai (rašymas, darbas Laisvosios Europos radijo lietuvių redakcijoje), mano siekliai visada buvo susiję su Lietuva*.“¹⁶ Tai esminė ašis, apie kurią sukasi įdomus ir prasmingas Jurašų gyvenimas. Kita vertus, neįmanoma išvengti žvilgsnio iš „*egziliantės perspektyvos*“. Ne nostalgiško, greičiau melancholiško, „*kaip neišvengiamas atsisveikinimas be*

rankų grąžymo, be kartėlio. Ir be dabar madingos pašaišos. Tačiau tai ir klajoklio žvilgsnis, atviras kitoniškai tikrovei, Vakarų pasaulio vaizdams ir veidams.“¹⁷

Tik išliekant savimi yra įmanoma reflektuoti didžiausias paslaptis: „kas pasakys, iš kokių pasąmonės ar atminties užkaborių kyla meninės idėjos, vaizdiniai, asociacijos? Iš vaikystės, iš kelionių per dykumas, iš Niujorko dangoraižių kontūro, pamatyto lėktuvui leidžiantis? Iš vaizduotės ar patirties?“¹⁸

Kūrybiniai ieškojimai ir atradimai, siekiant „iš srūvančio laiko upės išgriebti tai, kas unikalu, savita“,¹⁹ sukuria nepakartojamą *quizzo* efektą, kurį Italas Calvinas apibūdino kaip stebuklingą akimirką. Pasak Algirdo Juliaus Greimo, „tai maždaug atitinka judesį, švystelėjimą žuvytės, iššokančios iš vandens ir sublizgančios žaibo forma sidabrine spalva. Tai ne fascinacija, tai grožio įsi-brovimas į kasdieninį mūsų gyvenimą.“²⁰

„Egziliantės užrašų“ istorijos leidžia „išsaugoti būties pastovumą“,²¹ svarbu priimti iššūkius, susitaikyti su praradimais, ypač jei grįžtama pernelyg vėlai. Laikas – kartais žėrintis, permainingai takus, kartais gūdus – visuomet susijęs su stulbinančia, paslaptinga būtimi, kurią liudyti ne tiek pareiga, kiek malonė...

Spinduliuojanti pirmąpradžiu moteriškumu, Aušra Marija Sluckaitė fenomenaliai jaučia ir pristato nepaprastą – taikų, ramybės, išminties sklidiną Europos paveldą. Neatsitiktinai daugiau kaip dešimt metų ją siejo draugystė su Marija Gimbutiene, kuri nuo baltų priešistorinių laikų skverbėsi „tolyn ir gilyn į Europos žvalvario, neolito, paleolito amžių, kol prieš akis iškilo Didžiosios deivės vaizdinys“.²² Sulipdžiusi „kvapą gniaužiančią mozaiką iš archeologinių radinių, šukių, megalitinių šventyklų liekanų, ženklų ir simbolių, papuošalų motyvų“,²³ Gimbutienė išvyniojo „kaip Ariadne įvairių kraštų mitologijos, tautosakos siūlus“,²⁴ kurdama unikalią viziją apie moteriškąją Europos laiką.

„Mes pasauliui įdomūs tu, kuo skiriamės nuo kitų“,²⁵ – rašo Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė „Egziliantės užrašų“ pratarinėje. Stulbinantis gebėjimas išlikti savimi, išsaugoti tapatumą, kalbą, kultūrą, net atsidūrus tarp dviejų pasaulių, – tai ir išbandymas, ir dovana, kuria eseistė dosniai dalijasi iki šiol. ■

¹ Jean Baudrillard. Vartotojų visuomenė. *Mitai ir struktūros*. Iš prancūzų kalbos vertė Neringa Abrutytė. Kaunas: Kitos knygos. 2010.

² B. Savukyno premija paskirta JAV gyvenančiai autorei A. M. Sluckaitė-Jurašienei, BNS, 15min.lt, 2018-12-17, prieiga per internetą: https://www.15min.lt/kultura/naujiena/renginiai/b-savukyno-premija-paskirta-jav-gyvenanciai-autorei-a-m-sluckaitė-jurasieni-29-1076076?utm_medium=copied [žiūrėta 2024-08-14]

³ Jonas Jurašas ir Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė: tarp dviejų žemynų. Audrius Musteikis, *Izinos.lt*, 2016-06-18, prieiga per internetą: <https://menufaktura.lt/salonas/jonas-jurasas-ir-ausra-marija-sluckaitė-jurasieni-tarp-dvieju-zemynu/> [žiūrėta 2024-08-14]

⁴ Ten pat.

⁵ Likimas ir meilė, paženklinanti teatro ženklą. Giedrė Milkevičiūtė. *Respublika*. 2012 m. rugsėjo 4 d., prieiga per internetą: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/interviu/likimas_ir_meile_pazenklinanti_teatro_zenklą/ [žiūrėta 2024-08-14]

⁶ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Veido šešėlis. In: Už posūkio – kitas dangus. „Zekai“ ir kitos istorijos. Vilnius: Kultūros barai. 2021, p. 187.

⁷ Ten pat, p. 200.

⁸ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Rudens bliuzas. In: Egziliantės užrašai: esė, portretų eskizai, prisiminimai, impresijos, Vilnius: Kultūros barai. 2008, p. 170.

⁹ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Kartais, kai sugrįžtu į Niujorką. Ten pat, p. 43.

¹⁰ Ten pat, p. 38.

¹¹ Ten pat, p. 47.

¹² Ten pat, p. 37.

¹³ The Writer Behind Out of Africa. For Karen Blixen, the Danish author of “Out of Africa,” role, purpose, fate and destiny are intertwined, By: Cynthia Green January 17, 2018. Prieiga per internetą: <https://daily.jstor.org/the-writer-behind-out-of-africa/> [žiūrėta 2024-08-27]

¹⁴ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Tėvas. In: Egziliantės užrašai, p. 246.

¹⁵ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Pratarinė. Ten pat, p. 7.

¹⁶ Likimas ir meilė, paženklinanti teatro ženklą.

¹⁷ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Pratarinė. In: Egziliantės užrašai, p. 9.

¹⁸ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. „Kur pirmąkart išvydau debesis...“ Ten pat, p. 133.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Algirdas Julius Greimas. *Esthesis* belaukiant. In: Iš arti ir iš toli. *Literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga. 1991, p. 169.

²¹ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Vėjų rožė. In: Egziliantės užrašai, p. 390.

²² Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Apie Mariją, arba žydėjimas dykumoje. Ten pat, p. 97.

²³ Ten pat. ²⁴ Ten pat.

²⁵ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė. Pratarinė. Ten pat, p. 7.

„MIŁOSZAS. SUGRĮŽIMAS“

Kuratoriaus svarstymai apie parodą

1. Parodos pavadinimas ir koncepcija byloja apie pasaulį be Czesławo Miłoszo. Tai rizikinga diagnozė (ypač jo gerbėjams), bet su ja tenka susitaikyti. Pastarąjį dešimtmetį vis labiau buvo tolstama nuo Miłoszui svarbios problematikos, pasaulis turėjo vis mažiau bendra su Miłoszo pasaulėžiūra, neteikė jam jokių klausimų, nelaukė rašytojo atsakymų į opias problemas. Miłoszo vaidmuo (tiksliau tariant, tam tikri jo kūrinių skaitymo ir supratimo būdai) smarkiai pasikeitė. Poeto 100-ųjų gimimo metinių monumentalus minėjimas 2011-aisiais, kai populiarūs savaitraščiai spausdino ištikus jo poezijos ciklus, iš šių dienų perspektyvos atrodo įvykęs tarsi kitoje planetoje. Tokio pasikeitimo priežasčių galima nurodyti ne vieną. Neįtikėtinas civilizacinis pagreitis. Globali technologinė revoliucija. Skonių pasikeitimas, kartų estafetė. Šiame sąraše turėtų būti ir „literatūrinė skaistykla“, iš kurios, pagal seną tradiciją, poetas gauna šansą ištrūkti, praėjus maždaug dvidešimčiai metų po mirties, laiko išgrynintas, pasmerktas arba nusipelnęs malonės.

Parodos pavadinime įrašytas „sugrįžimas“ yra ne drąsus priminimas, kad Miłoszas jau sugrįžta į kultūros kraujo apytaką. Formalūs rėmai nubrėžti – Lenkijos senatas paskelbė 2024-uosius Czesławo Miłoszo metais, leidykla *Znak* ketina atnaujinti rinktinių knygų kolekcinės serijos leidybą. Paroda Nacionalinėje bibliotekoje yra mė-

ginimas sintetiškai apžvelgti Czesławo Miłoszo kūrybos visumą ir gyvenimą iš XXI amžiaus trečiojo dešimtmečio perspektyvos, maksimaliai įvertinti konkretų kontekstą, vaidmens reikšmę, asmens autonomiškumą, nepasiduodant nei intelektualinėms madoms, nei politiniam spaudimui. Giliasuoksni paroda mėgina atsakyti į klausimą, kas yra Czesławas Miłoszas šiandien, matomas iš mūsų kranto? Kas ir kodėl tebėra gyva jo poezijoje?

2. „Sugrįžimo“, veikiau „sugrįžimų“ formulė talpi, daugia-reikšmė, veikia daugeliu lygmenų, keliais – poezijos, istorijos, biografijos, metafizikos – registras. Jos privalumas yra demonstratyvus archajiškumas, romantinės sąsajos, atidus įsigilinimas į poeto kūrybą ir gyvenimą. Didelė, gal svarbiausia Miłoszo tema, plėtojama nuo jaunatviškų eilėraščių iki paskutinių netvirtų įrašų dienoraštinėse knygelėse, buvo laiko paslaptys, kiekvieno „šiandien“ neišvengiamas pasitraukimas į „vakar“, kiekvieno „yra“ virsmas „buvo“, galop išnykimas. Sielojimasis dėl laikinumo kartais virsdavo obsesija, beveik liguista būseną. Mąstydavo apie tai dešimtmečiais, perkurdavo įvairiais aspektais ir tonacijomis. Būdamas nuoseklus praeities rekonstruktorius, patirdavo staigius apreiškimus ir nusi-vylimus, kontempliavo detales, siekė eilėraščiais rankioti praeities trupinius, patyręs tremčių ir praradimų skaus-

mą. Žlugusių valstybių, pervadintų miestų, karų ir skerdynių istorija jo vaizduotėje susiliedavo su prisiminimais apie vartelius iš vaikystės ir bibline pasaulio pabaiga.

Einant per parodos sales galima pakaitomis patirti atsiradimus ir dingimus, išnirimus ir išnykimus, stygiaus ir pertekliaus įspūdžius, vietų ir laikų, stilių ir konvencijų susimaišymus. Taip, kaip jis, kai rašė eilėraščius ir mėgino rasti tinkamą žodžių seką – priartindavo, atitraukdavo, perbraukdavo ištisus puslapius, parašėse piešė gėlių girliandas, arabeskas, žvaigždes, veidų profilius, kol galų gale pataikydavo, atrasdavo, tačiau tuoj vėl atmesdavo. Nes praėjus dvidešimčiai metų po savo mirties, Czesławas Miłoszas panašus į savo eilėraščių mirusius herojus, su kuriais stengėsi užmegzti kontaktą per „trikdžių gausmą“ – „Palikta tuose dešimtmečiuose iki pasaulio pabaigos / Kaip dabar tvarkosi bekūnė?“ („Anka“). „Jeigu iškrito iš laiko ir iš erdvės, / turėtų būti ten, kur imperatorius Tiberijus / arba bizonų medžiotojai prieš dvylika tūkstančių metų“ („1900-ieji“). „O mergaitė, Romos atriumą perbėgus, / Blykstelė ir užgęsta laike be jokių žymeklių“. („Tolimesnės apylinkės“). „Žodžiai, kaip dažų tūbelės, paruoštos ir svečios. Ir tik tuo lieka Gabrielė“ („15 puslapis“). „Esi dabar man / Laiko paslaptis, tai yra vis kito, / Tačiau to paties asmens, / Kuris bėga po lietaus / Kvepiančiame darže / Su kokarda plaukuose / Ir gyvena kitame pasaulyje“. („Nuotrauka“). „Ta būdelė, kur tu pasidėdavaai suknelę / Sustingo amžiams į abstraktų kristalą“. („Elegija. N. N.“)

3. Parodos branduolį sudaro daiktai: rankraščiai, dokumentai, knygos, laiškai, nuotraukos, užrašų knygelės, asmeniniai daiktai, priklausę Miłoszui ir jo artimiesiems, įpinti į jo kasdienybę, stipriai privačiai įsišakniję namuose, universitete, kelionėse. Po poeto mirties viskas buvo supakuota į skrynias, pervežta į Nacionalinę biblioteką, kur tapo skyriumi „Czesławo Miłoszo archyvas“. Kelerius metus truko tvarkymas ir katalogavimas. Dabar, suskirstyti į segtuvus, dėžutes, ilsisi sandėlių lentynose, kur tinkama temperatūra ir oro drėgnumas.

Situacija iš pažiūros įprasta – lieka mirusiojo daiktai, su kuriais reikia ką nors daryti: sutvarkyti, išmesti, išsaugoti, išdalyti. Bet daiktų perdavimas atminties

institucijai – muziejui ar bibliotekai – reiškia jų virsmo eksponatais pradžią. Ilgainiui daiktas atsiduria segtuve, parodos vitrinoje arba sandėlyje, išplėštas iš laiko, paliktas be papildomų reikšmių, apsaugotas nuo irimo, įtvirtintas ir interpretuotas (apie tą procesą daug rašė Krzysztof Pomian).

Štai paradoksas – daiktai, kad išliktų, turi tapti muzealijomis, t. y. virsti konvencionaliais simboliais ir atributais. Pavyzdžiui, rašytojo lupa ir akiniai simbolizuoja rimtumą, atkaklų darbą, diplomas ir ordinas – pripažinimą, prestižą... Gal iš to atsiranda taip dažnai su muziejų lankymu susijęs viską apimantis nuobodulys. Nesilankome chaotiškose dirbtuvėse, neprisiliečiame prie gyvų objektų, matome kruopščiai selekcionuotas ir sukomponuotas muzealijas, kurios visomis išgalėmis dedasi vis dar priklausančios gyvenimui – tie rašomieji stalai su atitrauktu krėslu, šeimos nuotraukos rėmeliuose, plunksnos, rašikliai, netvarkingi lapeliai, panardinti į laiko formaliną....

Žinoma, radikaliai priešintis tam procesui, bėgti nuo muzealijų nereikėtų. Paroda apie Miłoszą, savaime suprantama, yra pasakojimas, tarpininkaujant daiktams, materialiams poeto gyvenimo pėdsakams, kuriuos su juo sieja jau labai nedaug kas. Tačiau laikina paroda suteikia galimybę daiktams išsivaduoti iš eksponatų vaidmens, atskleisti paslėptas savo reikšmes. Pavyzdžiui, galima sukurti scenografiją, kuri iš naujo panardina daiktus į istoriją, sugrąžina prarastą jų kontekstą. Arba eksponuoti probleminius objektus, nepasiduodančius „kabinetinio“ stiliaus interpretacijai. Antai į Nacionali-

Parodos „Miłoszas. Sugrįžimai“ fragmentas

Parodos „Miłoszas. Sugrįžimai“ fragmentas

nės bibliotekos rinkinius pateko apypilnis kvėpalų flakonėlis, vaistų buteliukas, raktai, kvitai, sąskaitos... Šie daiktai čia atsidūrė atsitiktinai, nemanau, kad buvo kokio nors konkreti paveldėtojo intencija. Nelabai žinoma, ką su jais daryti, ne iki galo aišku, ką jie reiškia. Visų pirma jie yra, liudydami tik patys save. Ir tai didžiausias jų privalumas. Vienas iš kanalų, perteikiančių realybę.

4. Kitas su daiktais susijęs aspektas – jau minėti muziejinių eksponatų bruožai. Išplėsti iš laiko, išgelbėti nuo irimo, įamžinti, jie asocijuojasi su tuo, kaip Miłoszas aprašydavo praeitį, nutolusią, užlietą švelnios šviesos, neįjaučiančią skausmo, neturinčią troškimų, norų, pojūčių... Jo apmąstymai apie ypatingą prisiminimų konsistenciją visada siejami su atsargiu *apokatastasis* – apaštalių žadėtu grįžimu ir kiekvienos būties dalelės nuo pat pasaulio pradžios atnaujinimu, be kurio neįmanoma krikščioniškoji Paskutiniojo teismo vizija. Poetui priklausiusių daiktų surinkimas, eksponavimas irgi yra pasaulietinė sugrįžimo, Paskutiniojo teismo, prisikėlimo iš mirusiųjų variacija, kai kurių Miłoszo nuojautų, troškimų išsiplėdimo, nors ir netobula, forma.

5. Pirmosios salės, o tam tikra prasme visos parodos inspiracija yra Miłoszo eilėraštis „Puslapis 1“ iš ciklo „Atskiras sąsiuvinis“, „Per veidrodžių galeriją“, išspausdintas knygoje „Himnas apie perlą“ (kūrinio rankraštis

eksponuojamas antroje vitrinoje). Eilėraščio herojus, virtęs vaiku, sapnuoja, kad atsidūrė tamsiame sode, atpažįsta savo senelį, bet nemato kriaušės „ten, kur ji turėtų būti“, o „varteliai patys atsiveria nuo staigios bangos“. Kaip būna sapnuose apie vaikystę, kraštovaizdis pasikeitęs, stinga svarbių elementų, o daiktų paviršiai dvelkia tuštuma. Herojus girdi „paukščių tiuuu“, užuodžia apelsinmedžių kvapą, marmuro laiptais užlipa į paslaptinę, tikriausiai rūmų menę, kurios „lubų kesonai mėgdžioja miško skliautą“. Ant kitų kambarių sienų kabo veidrodžiai, kuriuose netikėtai išnyra ir vėl dingsta veidai. Numanome, kad herojus regi savo gyvenimo fragmentus lyg sapne, lyg vizijoje prieš mirtį arba skęstančiojo sąmonėje.

„Ir visur čia prabyla balsai, o jų tokia daugybė, kad pasirengęs klausytis ištisus amžius, kas nors kartą norėjo pažinti varganą savo gyvenimą.“

Žinoma, eilėraštis atviras daugybei interpretacijų. Veidrodis yra vienas iš nuolatinių Miłoszo poezijos motyvų, pasirodantis įvairiais rakursais ir variacijomis, dažnas puošnumo ir prabangos atributas (apdarų matavimas, savo veido stebėjimas), bet ir kito pasaulio simbolis (atspindžių dialektika, veidrodžiuose matomi veidrodiniai koridoriai). Veidrodinės salės asocijuojasi su puota (1942 m. eilėraštis „Valsas“): „Jau veidrodžiai valsui suskambus svyruoja, / Ir plaukia sietynas į salių gelmes. / Pažvelk: šimtas žvakių migloj sukuriuoja, / Ir veidrodžių šimtas atspindi poras.“ Puotos motyvas dažnai reiškia kontaktą su anuo pasauliu – puotauja kaukėti gyvieji ir mirusieji. Rūmų salė, pilis, karalystė poeto vaizduojamuose gnostiniuose kontekstuose yra simboliniai tobulo dvasinio pasaulio, išvaduoto iš materijos kalėjimo, paveikslai. Eilėraštyje „Salė“ (iš knygos „Ant upės kranto“) aprašomas sapnas apie *Notre Dame* katedrą: „Salė stulbinamai didžiulė, šiltoje šviesoje / Didelės statulos sėdinčių moterų-deivių / Klostytais apdaraais paženkliną ją ritmu. / Apglėbė mane spalva kaip rusvas lelijų žiedas / Nebūto dydžio. Ėjau išlaisvintas / Iš rūpesčių, sąžinės priekaištų ir baimių. / Žinojau, kad esu ten, nors dar tik būsiu.“

6. Įeidami į pirmą salę, atsiduriame eilėraščio viduje ir sapne, kurį sapnuoja jo herojus (rūmų salės sienomis

klaidžioja medžių šešėliai). Kelionė prasideda Šeteniuose, gimtinėje, dvasiniame poeto pasaulio centre. Tačiau jis iškart prarandamas, istorijos nuosprendžiu nušluojamas nuo žemės paviršiaus. Matome Šetenius akimis jau seno poeto, kuris po penkiasdešimties tremties metų vaikščioja apleistame parke, ieškodamas savo senelių namo liekanų. Praeitį yra dvigubai nepasiekama – Miłoszas 1992-aisiais šaukia artimųjų dvasias iš amžiaus pradžios. Vitrinoje tarsi skrynioje sudėti tos praeities trupinėliai – senelių ir motinos laišakai, sąsiuviniai, atvirukai, nuotraukos, kuklaus turto sąrašai.

Be poezijos nepriartėsime prie Miłoszo Šetenių ir Lietuvos. Vienintelė reali jų egzistavimo forma yra eilėraštis. Todėl pirmos dalies vartais tampa eilėraščių grįžimų rankraščiai, o visa kita vitrina atspindi kūrybos procesą. Susidaro nerimą kelianti padėtis – esame eilėraščio viduje, bet matome poeziją už stiklo. Tai gal intymiausias santykis, kokį galima užmegzti su poetu. Atverstos užrašų knygelės rodo, kaip Miłoszas galynėjosi su kalba, kokiais keliais ėjo poezijos link. Daiktai, kurie buvo jam artimi, atliko svarbų vaidmenį, tebesaugo konkrečių kasdienybės akimirkų pėdsakus.

Su Miłoszo kūrybinėmis strategijomis glaudžiai susijusi paskutinė salės vitrina „Priartėjimai“, kurioje eksponuojami daiktai iš įvairių laiko sluoksnių, liudijantys svarbius gyvenimo įvykius. Kaip kino juostoje šmėscioja veidai, keičiasi vietos – Vilnius, ketvirtą dešimtmečio Paryžius, karo laikų Varšuva, Drevnica, Londonas, Sopotas, Bri Kont Roberas, Monžeronas.

Kitos salės yra išplėsti priartėjimai, šuoliai per laiką. „Dirbtuvės“ perkelia žiūrovus į Berklį, nuo 1960 m. tapusį emigranto intelektualo gyvenimo ir darbo vieta, kurią pažįstame iš jo bibliotekos knygų, laiškų, užrašų paskaitoms, esė rankraščių, nuotraukų, amerikietiškos kasdienybės daiktų. „Krasinskių aikštė“ – tai priminimas to, kas šalia rūmų įvyko 1943 metų balandžio 25 dieną. Geto likvidavimas, lenkų abejingumas, net priešiškus žydams buvo – be istorinio ir etinio matmens – pataikavimas Blogiui. Blogio problemą poetas nagrinėjo visą gyvenimą, daugiausia filosofiniu-teologiniu aspektu. Poezijoje kėlė klausimą *unde malum*, bet ragino nepasiduoti neviltčiai, neskleisti nihilizmo, vengė moralizavimo. Paskutinė-

je salėje judama dviem kryptimis – į 1943 metų balandžio patirtį ir į laike nutolusias reakcijas, dialogus, eilėraščius. Paroda baigiasi prie paskutinių poeto, besiblaškančio tarp vilties ir nevilties, užrašų terasoje su vaizdu į Krasinskių aikštę, kurioje sukasi *Campo di Fiori* karuselė.

7. Apibendrinant, parodos išeities taškas yra stygius – tuščia erdvė ir daiktai, palikti poeto, keistas, neaiškus jų statusas, jau ne atsiminimai, bet dar ne eksponatai. Erdvės, scenografijos, daiktų tikslas – prisaukti nesantįjį, kad bent iš dalies būtų čia, su mumis. Brėžia „sugrįžimų“ liniją, tiria įvairias galimybes, suteikiamas parodos kaip mediumo.

Tai ir klasikinis pasakojimas (su šiek tiek pažeista chronologija) apie gyvenimą ir kūrybą, prasidedantis gimtinėje, atskleidžiantis tapsmo procesą, kasdienybę, karą, intelektualo savijautą emigracijoje, galiausiai civilizacijos krizę. Kitas matmuo galėtų būti klajojimas konkrečiomis vietomis, susijusiomis su poeto biografija. Dar kitas – visa erdvė tampa simboliniu-realistiniu Miłoszo vidinio pasaulio su staigiais skilimais ir prieštaravimais paveikslu. Pirmoji dalis – kontrastas penktosios dalies grėsmei. Ekstazės kupiną žavėjimąsi grožiu sudrumsčia žiaurus istorijos ir gamtos tvarkos atmetimas. Arkadija prarasta, bet kultūros dugne jau bunda kažkokia sunki viltis. Salės viduryje įkurta poeto dirbtuvė atsidaro į dvi puses, iš jos galima atsisturti prie geto mūrų arba patekti į vaizduotės, atminties, kontempliacijos erdvę. Miłoszas eidavo ir per vienas, ir per kitas duris. Bet niekur nesijautė iš tikrųjų sugrįžęs. ■

Vertė Kazys USCILA

Versta iš: Wydawnictwo „Próby“, 2024-08-04.

Paroda „Miłoszas. Sugrįžimai“ Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje veiks iki 2024 m. spalio 14 d.

Michał Szymański – lenkų eseistas, literatūros kritikas, keletą knygų autorius. Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje tvarko Czesławo Miłoszo archyvą. Parodos „Miłoszas. Sugrįžimai“ kuratorius.

KENTAURAS, arba DAR VIENAS BANDYMAS PA(SI)AIŠKINTI

*Antano Gudaičio paroda „Kompozicijos“ Vilniaus
dailės akademijos parodų salėse Titanikas*

Pirmiausia norėtusi pabrėžti, kad maniškis (kaip dailės kritiko) noras „pasiaiškinti“, o juo labiau kuratorės Algės Gudaitytės (pavardė „išduoda“ – taip, tai tikrai dailininko anūkė) siekis „paaiškinti“, niekaip nėra susiję su troškimu pateisinti ar pasiteisinti. Nors mūsų dienomis ir labai madinga teisti istorines asmenybes (ypač neįsigilinus į aplinkybes, kontekstus), o visas „įdomumas“ prasideda tuomet, kai priešinga, nesutinkančioji su tuo „teismu“ auditorijos pusė puola ginti. Taip susipriešinus ir įsikišus politikams, dar žiniasklaidai patirštinant spalvas, Lietuvos kultūrinis gyvenimas neretai virsta pigia pilietinių-kultūrinių karų parodija. Tokiuose neva disputuose dažnai pranyksta esmingiausi dalykai...

Čia tik į dabarties aktualijas reaguojantis „lyrinis įvadas-nukrypimas“, tačiau tendencija akivaizdi – kuo ryškesnė, daugiau nuveikusi (ypač savo talentu ar, nesišvaistant skambiais epitetais, – tiesiog darbais) asmenybė, tuo daugiau diskusijų, požiūrių, nuomonių, net kontroversijų apie ją sukasi, abejojama jos nuopelnais. Neretai keliama tokie klausimai, į kuriuos atsakymų tarsi nė nereikia. Arba dar kitaip performuluojant – būna dalykų ar procesų, dėl kurių nekyla net noras kažką aiškintis. Regis, tai savaime suprantama. Tai tiesiog faktai, kuriuos būtinai reikia

priimti. Šiaip ar taip, François de La Rochefoucauld žodžiais tariant, „yra priekaištų, kurie giria, ir pagyrimų, kurie šmeižia...“

Panaši situacija susiklostė dėl žymaus tapytojo, kuris yra viena pagrindinių Lietuvos dailės istorijos figūrų, vienas iš Vilniaus dailės akademijos tėvų – Antano Gudaičio (1904–1989). Keli pasvarstymai instituciniu aspektu (šių eilučių autorius atstovauja VDA, netgi jos padaliniui – muziejui). Štai, pavyzdžiui, pasakymas, kad Gudaitis – ilgametis dėstytojas (nuo 1940 m. dirbo Vilniaus dailės arba meno mokykloje, netrukus pervadintoje Vilniaus dailės akademija, o sovietmečiu – Valstybiniame dailės institute iki 1985-ųjų, kai išleido paskutinius savo diplomantus) tikrai teisingas ir informatyvus. Bet už šio „pliko“ fakto slypi kur kas daugiau niuansų. Profesorius, išugdęs ne vieną dailininką / ę, palikusių ryškų ženklą Lietuvos dailės istorijoje, buvo ir simbolinė figūra (tiek savo pedagogine veikla, tiek kūryba), siejanti skirtingas epochas. Po baisiojo karo, pražudžiusio Valstybę ir daugybę talentingų, kūrybingų žmonių, išskyrusio šeimas, sugriovusio gyvenimus ir likimus, okupuotame krašte likę menininkai ir mokslininkai (ypač tie, kurie autoritetą užsitarnavo dar Nepriklausomybės laikais) simbolizavo savotišką alternatyvą – tikrąją

Lietuvą. Tarsi nematomas, tačiau labai svarbus ir reikšmingas yra šis Antano Gudaičio vaidmuo, ypač kad tapytojas atkakliai dirbo, kiek įmanoma laikydamasis savųjų vertybių. Šalia dar buvo (ir kūrė, galvodami apie naująją, iš priespaudos išsivaduosiančią Lietuvą) Balys Dvarionas, Juozas Grušas, Juozas Miltinis, Vincas Mykolaitis-Putinas, daug kitų. Žinoma, tai turėjo savo kainą. Dabar tuo kartais pasinaudojama dėl ko nors priekaištaujant – pasitelkiami argumentai apie privalomas nuolaidas, būtinas išlygas, „nusipelnytas privilegijas“ ar net lyginama su tais, kurie daug labiau nukentėjo nuo totalitarinės

sistemos. Bet apie kitų žmonių sumokėtą kainą ir įkainius negalime labai užtikrintai spręsti, žvelgdami iš savų – mūsų, tiek daug „iškovojusių“, tiek daug „nusipelnusių“, tiek daug „pasiekusių“, – dramblio kaulo bokštų (iš tiesų smėlio pilių) viršaus. Užtenka paskaityti parodų sovietmečiu aptarimus, visokių susirinkimų protokolus, kad akivaizdžiai įsitikintume, kaip anų laikų kūrėjus, net pasiekusius brandaus amžiaus, auklėdavo, instruodavo visokie „žinovai“ iš Maskvos, sovietų funkcionieriai ir ideologai, net „geranoriški“ kolegos. Tad gal dabar bent patys nebūkime tokie? Verčiau bandykime pa(si)aiškinti?

Tad pakartosiu – jeigu Antanas Gudaitis net ir nebūtų dėstęs aukštojoje meno mokykloje (kai kas anuomet to labai norėjo), jo jubiliejaus – 120-ųjų gimimo metinių paminėjimas būtų Akademijoje nekvestionuotinas. Savo gigantišką ir imponantišką kūrybos rinkinį vėlesnėms, mūsų ir ateities kartoms palikusį (testamentu padovanojusį) tapytoją galima vadinti Mokytoju dviem prasmėmis – formaliąja ir netiesiogine. Turėdamas savitą tapymo ir juo pagrįstą dėstymo sistemą (akcentuojančią kelis dalykus – spalvų ir piešinio santykį, savos paletės susikūrimą,

Antanas GUDAITIS. Medinis arkliukas. Eskizas paveiklui. 1975. Popierius, anglis, pastelė; 32 x 49,2
Antano Gudaičio kūrybos fondo kolekcija

kultūringus ir prasmingus potėpius *etc.*), Gudaitis XX a. antrojoje pusėje tapybai, dailei ir visai kultūrai darė įtaką tiesiog savo kūryba (nors ji vieniems patinka, kitiems – ne, bet juk visiems niekuomet neįtiksi). Įtakoja iki šiol.

Ne vienas tapytojas beveik užsiunta, paminėjus tokį dalyką kaip „lietuviška tapybos mokykla“. Teigiui tai, remdamasis dailėtyrine savo patirtimi, prisimindamas kai kurias kolegų menininkų reakcijas. Tad Gudaičio tapyba yra vienas iš tvirčiausių įrodymų, kad toks reiškinys vis dėlto egzistuoja. Kuo šis fenomenas pasižymi? *Titanike* tai išskleista kaip kortų kaladė ant stalo. Nors kiekviena karta turi savų aspiracijų, skirtingos generacijos išpažįsta beveik priešingas tiesas, akivaizdu, kad jos akumuliuojasi Antano Gudaičio ir jo kolegų arsininkų manifestacijose (gilinantis į kolorizmą, derinant piešinį ir spalvas). Ars manifestas skelbia: „*Pripažįstam šių dienų formalinius meno užkariavimus, nes jie teikia mums daugiau kūrybinės laisvės. Bet neuždedam savo dalyviui anksto nustatytų meno dogmų. Trokštame, kad kiekvienas mūsų pagal savo individualybę, pagal savo nusistatymus tarnautų mūsų krašto meno kultūrai.*

*Užuojaute tiems, kurie nemurmėdami net prisitaiko nusistovėjusiam skoniui. Nemaloniai esam nustebe, matydami, kaip pataikaujama įvairiom, su menu nieko bendro neturinčiom idėjom.*⁴¹

Kalbant apie Gudaitį-mokytoją ir Gudaitį-menininką, galima išvelgti net paradoksą. Su savo kolegomis, bičiuliais jis sukėlė Lietuvoje modernistinę revoliuciją. *Ars* parodas, surengtas 1932 ir 1934 metais Kaune (priminsiu, kad pagrindiniai iniciatoriai buvo Antanas Gudaitis, Juozas Mikėnas, Antanas Samuolis, Viktoras Vizgirda), galima prilyginti didesnių langų įstatymui į gerai suręstą, bet jau šiek tiek archajišką lietuvišką pirkį. Pirmoji mūsų modernistų karta pakėlė bendrą kultūros lygį, ją lygiomis teisėmis įtvirtino Vakarų civilizacijoje. Tad aforistišku paradoksu laikytinas vieno iš tapybos maištautojų (dar prisiminkime ir Kauno meno mokyklos studentų streiką 1929 m.) tapsmas solidžiu profesoriumi. Stalininio marazmo (kai iš Maskvos buvo nuleisdinėjamos socialistinio realizmo ir pašvinkusio akademizmo direktyvos) judžiausiu laikotarpiu akademinėi bendruomenei, ypač studentams, tai buvo gal geriausia, kas galėjo nutikti. Tą patvirtina ir buvusių studentų prisiminimai. Profesoriaus (studentai jį ir vadindavo Profesoriumi, vieni artimiausią – Ričardas Povilas Vaitiekūnas, Antanas Martinaitis – kartais familiarokai įvardydavo Seniu, „*nes jau atrodė pagyvenęs*“, Martinaitis – dar ir *Kentauru*²) vien pasirodymas tamsokuose buvusio vienuolyno koridoriuose keldavo virpuliukus. Net primetami idiotiški reikalavimai nepažabojo laisvos šio menininko dvasios. Vienoks jis būdavo vilkėdamas akademinę eilutę, tegul ir ironiškai, bet vis dėlto atiduodamas „kas ciecoriaus – ciecoriui“, visai kitoks – laisvas, nesusivaržęs, akiplėšiškai drąsus improvizatorius – dirbtuvėje, paveikslų spalvomis žaižaruojantis parodose (ne į visas priimdavo net buvę jo studentai, tapę funkcionieriais, lyg būtų „žalias“, pradedantis dailininkas, iš kai kurių dar ir su pasimėgavimu paveikslus išmesdavo). Kartais pamąstau (nors tai nerimta), o kokie dėstytojai būtų buvę Vladas Eidukevičius, Antanas Samuolis ar Viktoras Vizgirda, sovietinį „gėrį“ matęs iš kitos

Atlanto pusės ar kai atvykdavo į trumpą viešnagę?

Bet jau pakaks apie kontekstus ir situacijas. Besidomintiems istoriniais, kultūriniais kontekstais siūlau atsiversti nelabai seniai pasirodžiusią banginiškų matmenų knygą „Antanas Gudaitis. Tekstai ir vaizdai“,³ kurią galima vadinti konceptualių įvadu ir į šią parodą. Nors esama skirtumų – leidinys akcentuoja minėtus kontekstus, o paroda kalba, liudija meną ir tik jį. Atskleidžiama Gudaičio kūrybinė virtuvė, kūrinio atsiradimas nuo idėjos iki paveikslo. Žiūrovams prieš akis atsiveria plati minčių – nuo skepsio ir abejonių iki kryptingų paieškų ir galutinio apsisprendimo – amplitudė. Dailėtyrininkas Vladimiras Lebedevas, nagrinėdamas individualaus Gudaičio stiliaus, jo manieros pokyčius, išvelgė tris pagrindinius etapus – tai „monumentaliizuotos“, reljefus primenančios kompozicijos, erdvinė tapyba, „adekvačiau“ perteikianti vaizduojamąjį pasaulį, ir ekspresyvusis kolorizmas, kuriam būdingos dekoratyviai apibrėžtos plokštuminės figūros, beveik abstrakčiomis tampančios drobės.⁴ Žvelgiant į šiuos bendruosius virsmus, akivaizdžiai matyti, kad Gudaičiui svarbiausias kiekvieno paveikslo individualumas. Vaizduojant vieną ar kitą temą, svarbiausia rasti unikalų jos kodą, nulemtą linijų ir dėmių dermės, faktūriškų potėpių, spalvų sąskambio. Buvę studentai pasakoja, kad tapant net eilinių „pastatymą“, Profesorius reikalaudavo ištaipyti kiekvieną kvadratinį centimetrą, kad šis veiktų kaip autonomiška spalvų kompozicija, kaip savarankiškas kūrinys.

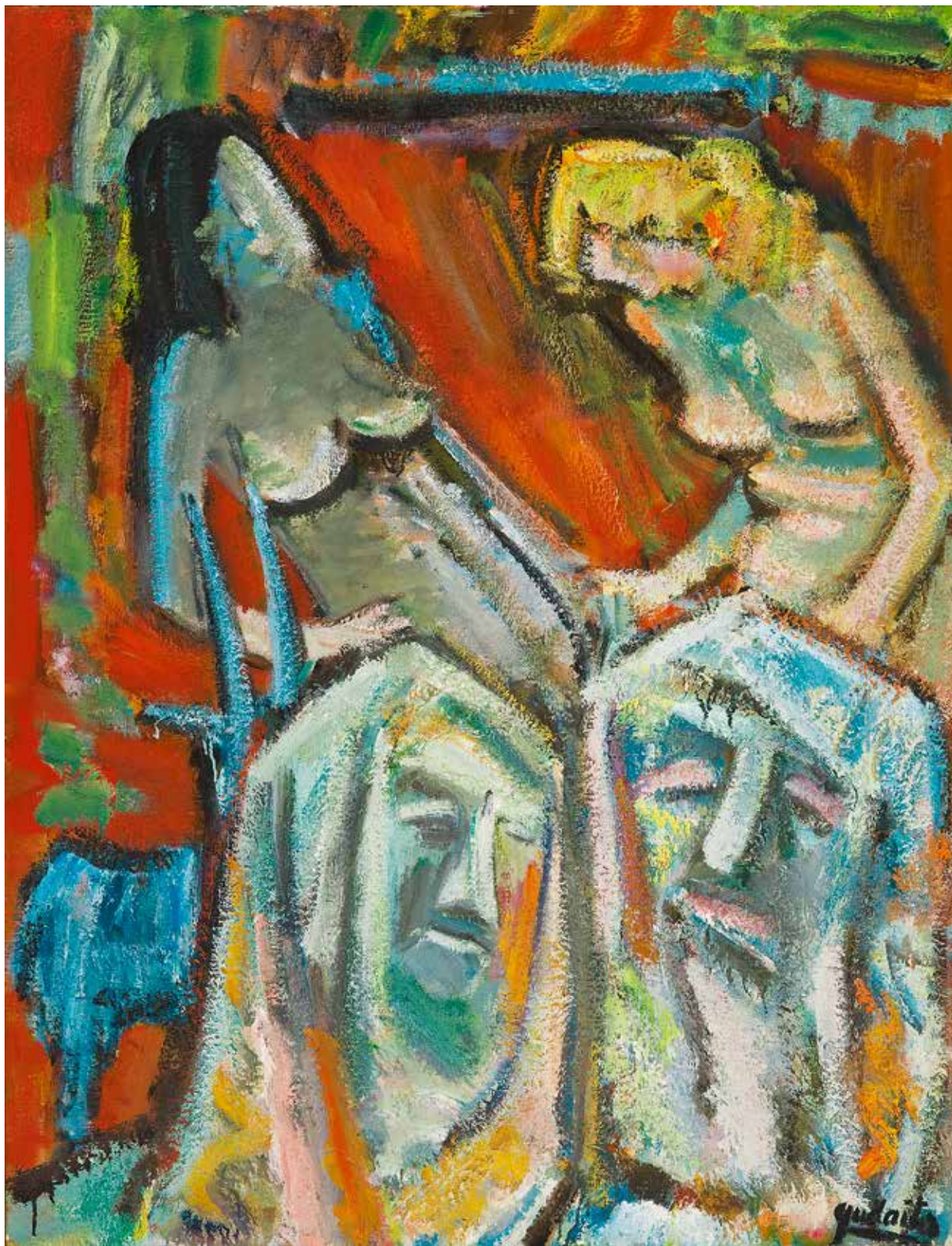
Parodos kuratorė Algė Gudaitytė atliko didžiulį darbą – užtenka pamatyti nemažos ekspozicinės erdvės sienas, „ištaipetuotas“ eskizais, piešiniais, etidais, iš kurių atsiranda galutinės tapybinės kompozicijos. Beveik neliko vietos net etiketėms, juo labiau platesniems aprašymams. Atrodytų, sales užplūdo spalvų cunamis. Dar labiau stulbina, kad čia tik dalis (net chronologiškai apibrėžtose ribose) Gudaičio kūrybos. Menininko anūkė tęsia savo tetos, kūrėjo dukros Eglės Kunčiuvienės ir kitų šeimos narių misiją – nuolat priminti Lietuvos moderniojo meno vieną iš pradininkų, vizualaus šiuolaikinio matymo ir mąstymo principus „parvežusių“ iš Paryžiaus, kuris anuo-

Antanas
GUDAITIS
Dailininkas
1964
Drobė, aliejus
130 x 99
MO muziejaus
kolekcija

Antanas GUDAITIS. *Du proseneliai ir dvi šokančios merginos*. 1973. Drobė, aliejus; 102,6 x 72,6. MO muziejaus kolekcija

met buvo avangardo centras, visapusiškai pristatyti lietuvių tapybos klasiko palikimą. Juolab kad ši veikla papildoma pagaliau pradedamo realizuoti Antano Gudaičio kūrybos fondo uždavinius ir tikslus, prioritetu laikant studijos, šalia Žemaitės skvero 1959 m. pagal Eduardo Budreikos projektą pastatytos savomis jėgomis, atvėrimą, pritaikant visuomeninei ir kultūrinei veiklai.

Chronologiškai paroda „Kompozicijos“ apima vėlyvąjį tapytojo kūrybos periodą, 1959–1989 metus. Pats Gudaitis šį laikotarpį labiausiai vertino, tarpukarį vadindamas „ieškojimais“, o stalinmečio spaudimą tapyti paršelių fermas arba gurguolininkus turbūt apibūdintų dažnai vartotu keiksmažodžiu: „Chaliera!“ Priverstinis posūkis į jo ne labai vertinamą peizažo žanrą irgi nedžiugino. Būtent 6-ojo dešimtmečio pabaigoje Gudaitis sugrįžo prie ryškių spalvų (Ezopo kalbos mėgėjai čia galėtų išvelgti Trispalvės koloritą, nes įvairūs geltonos, žalios, raudonos atspalviai siautėja su ypatinga energija), nervingų, šiek tiek skulptūriškų (tarsi drožtų dievukus) potėpių, muzikalumu pagrįstos kompozicijos. Daro išpūdį ir menininko amžius (paskaičiuokite, kiek jam tada buvo).

Pačioje ekspozicijos pradžioje vienas prieš kitą vos ne kaktomuša sukabinti du nemaži paveikslai puikiai įkūnija „prievaratos“ ir „laisvės“ priešpriešą, vaizdais ir semantika simbolizuodami rūsčią dichotomiją. Į paaukuotą gipsą su drožinių imitacija įrėmintas tapytas „Vanagupės žvejų artelėje“ (1959) ir baltomis „lyštvelėmis“ apkaltas triptikas „M. K. Čiurlioniui atminti“ (1961). Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus apraše „artelė“ apibūdinta taip: „*Pievoje dirba daug žmonių: priekyje kairėje tvirtas vyras baltais marškiniais neša geltoną dėžę, prikrautą žuvų; už jo ant žemės prikrauta dar daugiau dėžių, prie kurių palinkusios dirba trys moterys, šalia šone nugara stovi vyras; dešinėje vyras ir moteris su violetine suknele, žalia prijuoste tvarko ant stiebo pririštą tinklą. Toliau link pakinkyto arklio eina pilkai apsirengęs vy-*

Antanas GUDAITIS. Triptikas M.K. Čiurlioniui. Eskizas III daliai – Scherzo. 1961
Popierius, anglis; 40 x 29,8. Antano Gudaičio kūrybos fondo kolekcija

ras. Geltonai ir žaliai apaugusi pieva baigiasi ant kalvos stovinčia sodyba tarp medžių, už jos – tamsiai pilki miškų toliai. Dangus padengtas pilkais melsvais debesimis“⁵ (aprašas LIMIS sistemoje). Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus kolekcijoje saugomas antrasis kūrinys (trys atskiros dalys: *Allegro*, *Andante*, *Scherzo*) integralioje informacinėje muziejų sistemoje tekstiniu komentaru nepristatytas. Triptikas rodo net ne slinktį, o esminį Gudaičio tapybos pokytį. Nuovokesni skaitytojai galbūt supras, kodėl šiaip visuomet uolūs ir skrupulingi muziejininkai antrojo eksponato sovietmečiu neaprašė. Ten jau beveik abstrakti kompozicija (už kurią jos autorius nuo meno prievaizdų gerokai „gavo per galvą“). Pastabesnė akis nustatytų ir kitą dalyką – abiejų paveikslų paletė labai artima. Tai ryškios, drąsiai užteptos spalvos (tikrai turėjusios erzinti ne vieną dogmatiškesnį „vertintoją“). Susidaro išpūdis, kad dailininkas vartojo visus dažus, kokius tik buvo įmanoma įsigyti tais „deficito“, ribotos pasiūlos laikais.

Du aukštus užimančios parodos ekspozicija architektūriškai (architektė – Ieva Cicėnaitė) ir konceptualiai primena archipelagą (marinistinis terminas labai tinka *Titanikui*). Neįsigilinęs žiūrovas galbūt atsainiai burbtelėtų: „Chaosas!“ Savotišku kontrargumentu

suveiktų šalia piešinių ir paveikslų eksponuojamos šviesdėžės su fotomenininko, Antano Gudaičio žento Algimanto Kunčiaus nuotraukomis iš dailininko dirbtuvės (jas papildė ir filmuoti švenčių, darbo bei kasdienybės vaizdai – stiprus fotografijų gūsis pasiunkina atskiroje salytėje). Sąmoningai nededant parašų, nurodančių laiką, asmenybes ir aplinkybes (gidu vėl tarnauja knyga apie dailininką), parodų salėje perteikiama studijos, veikusios ir kaip neformali, sovietinei konjunktūrai alternatyvi galerija ar klubas, atmosfera. Ne vieno dailininko dirbtuvėje iš pirmo žvilgsnio tvyrantis chaosas kūrybos procese virsta gerai sustyguota struktūra. Tai atskleidžia ir šios parodos visuma.

Tad reikia tiesiog eiti ir išsižiūrėti į atskiras tos tapybinės Venecijos įlankos salas, t. y. atskirus segmentus (iš įvairių muziejų ir privačių kolekcijų, šeimos rinkinių) sudarančius vientisą ekspoziciją. Kiekvienas iš jų atskleidžia konkretaus kūrinio (ar serijos) genezę – nuo idėjos atsiradimo iki galutinio, pačius ryškiausius spalvų sąskambius įgavusio tapybos paveikslą. Kuratorė, savotišku metodu laikydama atrinktą gausą, tarsi ragina kiekvienam pačiam apsispręsti, kas labiausiai patinka ar nepatinka. Panašiai jos Bočius (taip šeima tituluodavo patriarchą), pakvietęs į savo studiją kokį nors svečią ar viešnią, turbūt klausdavo: „Na, kaip?“

Ši paroda suteikia galimybę pa(s)iaiškinti, ką žinome, o ko iki šiol nežinojome apie Antaną Gudaitį...

Pačiam tarsi nederėtų didžiulėti, kad turiu galimybę kiekvieną parodinio mėnesio dieną lankytis salėse ir apžiūrėti kūrinius (dailininko retrospektyvoje, tarkime, Nacionalinėje galerijoje ar kada nors atversiančioje duris Gudaičio studijoje laiko meditacijoms bus kur kas daugiau). Ypač didelį malonumą patiriu, kai pakeičiu būdinčias savo koleges ir galiu tiesiog kontempliuoti. Pavyko pa(s)iaiškinti, pamatyti ir pajusti kelis dalykus:

Apie discipliną. Pasikartosiu, kad būdamas nepažabojamas laukinis savo tapyboje, Gudaitis patį kūrybos procesą apmąstydavo kaip akademiškas Profesorius. Tokia pati seka – *mintis-motyvas-idėja* – yra metodas, susiformavęs Renesanse. Panašiai (nuo eskizo ar kartono iki paveikslą ar freskos) tada tapydavo džokondas ar Kryžiaus kelio stotis. Panašų

išpūdį daro darbštumas ir kiekiai. Tad įsimintinas, bet šiek tiek ir komiškas Gudaičio prisipažinimas pokalbyje su Tomu Sakalausku: „*Pilna galva vaizdų, naujų sugretinimų. Noriu dirbti. Tik sunku: kūrybinis procesas – nepaprastos energijos padarinys. O ji senka. Iš kur tu imsi tų pasiutiškų jėgų! Įpratimas, meistriškumas – netinka, jį reikia atmesti. Kad galėtum dirbti, turi jausti savą energijos pulsavimą. Kartą sutikau Mindaugą Skudutį, teiravosi apie mano darbą. Sakau, kad negaliu dirbti. „Tai ir nedirbk“, – sako jis (švelniai šypteli dailininkas).“⁶*

Vienas iš lietuviškosios tapybos mokyklos ypatumų ir yra tas galynėjimasis tarp gaivalo ir tvarkos (mitologijoje šią kovą įkūnija, simbolizuoja Kentauro figūra, kai kurių kūrėjų asmenybės – čia dar neįvardysiu – tą demoną irgi primena). Beje, sėkmingiausiais atvejais nugalį gaivalas. Bet čia mano asmeninė nuomonė.

Apie introspekciją. Bėgant metams, kertiniu dar vieno lūžio ženklu laikyčiau kompoziciją „Seni gyvuliai“ (1969). Gudaičio tapyba dar labiau intymėjo, bet sykiu, sakyčiau, gilėjo. Formaliai netgi atvirkščiai – tai spalvomis grojamas džiazas, audžiant muzikalią struktūrą, kuriai nelabai aktualu pasinerti į erdvės iliuziją. Čia svarbiausi spalvų santykiai, sporadiški, tarsi nekontroliuojami potėpiai, stipresni ar jautresni, platesnių ir siauresnių teptukų prisilietimai prie drobės. 9-ojo dešimtmečio pradžioje menininkas, regis, galutinai išėjo iš aikštės ar gatvės, nutraukdamas bet kokius ryšius su trumpalaikėmis aktualijomis, įsikūrė savo dirbtuvėje-celėje, užrakinęs duris iš vidaus. Daugeliu atvejų mažėjo paveikslų formatai, figūros maksimaliai didėjo, atrodo nebetelpančios tarp rėmų. Temos tapo kameriškesnės, motyvai redukuoti iki pačių paprasčiausių. Tai žmonės ir gyvūnai tarsi neišsitenkantys savyje, savo viduje. Tarsi Kentauras blaškytųsi tarp keturių sienų...

Apie procesus bei rėmus. Matant chirurgiškai išskrostus Gudaičio paveikslų atsiradimo vidurius (atsiprašau už tokį fiziologiską palyginimą), aiškėja, kad svarbiausias jam buvo pats tapymas. Net galutinį, jau įrėmintą paveikslą nebūtinai laikydavo baigtu. Šiuo atžvilgiu pats įdomiausias yra etiudas

„Kaimo orkestras“, kurio plataus rėmo apačioje regimi teptuko nuvalymai. Rėmas panaudotas kaip paletė. Vis tobulinant jau lyg ir baigtą kompoziciją, ji kartais nuvarginama, perkraunama, bet, kaip demonstruoja ši paroda, šalia visuomet yra gyvybingas ir taiklus etiudas.

Rėmai būtų puiki medžiaga kokiam nors kultūrologui, analizuojančiam laiko madas bei tendencijas. Žiūrovus galėtų gluminti skirtingiausių rėmų įvairovė. Vienos drobės ir kartonai apskritai jų neturi, kitos (8-ojo–9-ojo dešimtmečio) išpraustos į plačius, klasikinį Gudaičio megztinį (pažvelkite į Algimanto Kunčiaus nuotrauką) primenančius stalių darbo rėmus, o kai kuriuos (didžiąja dalia priklausančios institucijoms) papuoštos barokinėmis imitacijomis (ekspresionistinės tapybos ir imitacinių rėmų santykis net pasaulio meistrų pasauliniuose muziejuose man kelia šiokių tokių klausukų).

Apie potėpį. Pripažinkime, kad Gudaičio potėpiajai atšiaurūs (todėl kai kas jų nesupranta ir nemėgsta). Skulptorius Arvydas Ališanka, apsilankęs parodoje, pavadino paveikslus „skulptūriškais“. Pritariu – dailininkas tepa dažus ne teptukais, ne šepečiais, bet kapoja kalteliais ir kirviais. Mūsų „glamūriniais“ laikais, kai menas daugeliu atvejų turi patenkinti sočios vartotojų visuomenės poreikius, tai mažų mažiausiai glumina – juk „negražu!“ (Beje, nors Paryžiaus dvasią išsaugojo ir vėlyvoji tapytojo kūryba, savo tirštumu ji turi sąsają su Londono mokykla – su šiek tiek jaunesnių Franko Auerbacho ar Leono Kossoffo pastozišku). Formaliai visa tai sietina su *Ars*, kurio Gudaitis niekuomet neišsižadėjo. Panašiai kaip dievukų drožėjai iš gamtos „daikto“ – medžio išskaptuodavo kultūros „veikėjus“, ikonografinius objektus bažnyčioms ir koplyčioms, kryžiams ir stogastulpiams, taip iš beformių dažų masės tapytojas iškapodavo vaizdus ir atvaizdus. Pasižiūrėjus į Gudaičio veidą fotografijo-

Antanas GUDAITIS. Autoportretas su paukščiu. 1981. Drobė, aliejus; 36,5 x 44 Antano Gudaičio kūrybos fondo kolekcija

se ar filmuotoje medžiagoje (juo labiau autoportretuose) pradeda atrodyti, kad jis yra susitapatinęs su šv. Antanu iš medinės bažnytelės ar žemaitiškos pakelės koplyčios. Bet be jokio šventiškumo – atvira, bekompromisiškai. Taigi šiurkštūs potėpiajai irgi yra vidinės kovos išraiška. Šiuo atžvilgiu tapytojas Antanas Gudaitis iš tikrųjų panašus į Kentaurą... ■

¹ *ARS* manifestas. Iš parodos „Antanas Gudaitis. Kompozicijos“ katalogo. Vilnius. 2024, p. 11.

² Už informaciją ir leidimą ją pasidalyti, esu dėkingas Arvydui Šalteniui, Ričardui Povilui ir Jonui Vaitiekūnams.

³ Antanas Gudaitis. Tekstai ir vaizdai. Sudarytojos Eglė Kunčiuvienė, Ema Mikulėnaitė, dailininkė Vida Kuraitė. Vilnius: *Lietuvos nacionalinis muziejus*. 2020.

⁴ Владимир Лебедев. Антанас Гудайтис. Москва: *Советский художник*. 1979, c. 48.

⁵ Aprašas LIMIS sistemoje, prieiga internete: <https://www.limis.lt/valuables/e/805209/313979610?searchId=26163138>

⁶ Tomas Sakalauskas. Antanas Gudaitis. Vilnius: *Mintis*. 1989, p. 179.

SOCIALINĖS PROBLEMATIKOS REFLEKSIJA TEATRE: TRAGIZMO ATSPINDYS

Kai ėmiausi tyrinėti socialinio diskurso apraiškas XXI a. teatre, teko išnaršyti šūsnius teorinių veikalų, ieškant ledus pralaušiančio įrankio. Duris platesnei analizei netikėtai atvėrė... tragedijos žanras, jo transformacijos ir visa tai apimantis tragizmo dėmuo. Remiuosi teatro teoretikės, režisierės Avros Sidiropoulou įžvalgomis apie lokalių ir globalių (migracija, klimato kaita, pandemija, nedarbas regionuose, smurtas ir pan.) krizių refleksijas scenoje. Tai leido socialinės problematikos punktyrus spektakliuose nagrinėti, akcentuojant žmogaus būsenos tragizmą, kurį suponuoja žemesnės socialinės klasės pažeidžiamumas. Juk socialinę klasę apibrėžia ne vien ekonominė jos būklė, bet ir žmonių patirtys, formuojančios pasaulėžiūrą.

Sidiropoulou teigimu, tragizmas nuo Antikos iki Apšvietos, vėliau net iki XX a. buvo siejamas su krizėmis ir socialinėmis, politinėmis transformacijomis, įkvėpusiomis naujas meninės raiškos formas, nustatčiusiomis etines normas.¹ Į šiuolaikinius teatro pastatymus, tyrinėjančius kančią ir krizines situacijas, ji siūlo žvelgti kaip į klasikinės aristoteliškosios tragedijos šiuolaikinę versiją. Šiuo požiūriu žemesnės socialinės klasės patirtis, kai įvairialypė stoka nulemia ar stipriai įtakoja individo savijautą ir ateitį, skatina į dramos teatro pastatymus žvelgti per šiuolaikinę tragizmo prizmę. Spektaklius, reflektuojančius keblias, slegiančias situacijas, Sidiropoulou vadina „krizės teatru“ (*theatre of crisis*): „*Trečiąją tūkstantmetį persekioja įvairios krizės, įskaitant migraciją, terorizmą,*

religinę netoleranciją, klimato kaitą, neoliberalizmo nesėkmę, tironiškų politinių struktūrų ir melagingų medių įsigalėjimą. Tai sukėlė gilų socialinį ir kultūrinį nestabilumą, kuris gali tapti šiuolaikinės tragedijos medžiaga.“²

Teoretikės teigimu, toks teatras vienais atvejais apima, kitais – permąsto ir griaua kai kuriuos estetikos aspektus, būdingus klasikinei tragedijai. Pavyzdžiui, struktūrą, pasiekiančią įtampos viršūnę, virsmus ir apreiškimus, vedančius į kančios atpažinimą ir siūlančius išgijimą. Likimą lemiančių išorinių jėgų sąveiką su paties žmogaus atsakomybe.

Krizės teatras, apie kurį kalba Sidiropoulou, neretai tapatinamas su politiniu teatru. Analitikė į scenoje pristatomas krizines situacijas žvelgia ne tik iš „*tragiškų būsenų*“ perspektyvos, bet ir politiniu lygmeniu – tai „*pilietinės (kolektyvinės) tapatybės, rodančios atotrūkį nuo nusistovėjusių galios formų, konstravimo procesas.*“³ Jeigu politiniu laikysime tokį teatrą, kuris į pirmą planą iškelia politinius, o ne estetinius tikslus, Lietuvos kontekste tokia politinio teatro samprata nepritaikoma, tin-
ka nebent kai kuriems „krizės teatro“ spektakliams.

Pasak teatrologės Godos Dapšytės, tikslumo galėtų įnešti terminai „politinis“ ir „politiškas“: pirmasis apibrėžia spektaklį, „*tiesiogiai susijusį su politika, o antrasis – kaip turintį politinį atspalvį.*“⁴ Sąmoningai konstruojamos politinio teatro krypties Lietuvoje nėra, tačiau žmogiškosios kančios refleksija scenoje pristatoma tam tikrame sociopolitiniame kontekste, taigi indi-

vidus veikia visuomeninė sankloda, o ji neatsiejama nuo politiškumo. Svarbu pabrėžti, kad čia kalbama apie socialines temas narpliojančius spektaklius, tačiau tai nėra socialinis teatras, siekiantis socialinio poveikio ar pokyčių.

Tragedijos ir teatro santykį aiškinęs Hansas Thiešas Lehmannas teigia, kad tragizmo artikuliacija nuo pat pradžių buvo ir dabar yra glaudžiai susijusi su politiniais istorijos, galios ir konfliktų klausimais. Ne išimtis ir nūdieną. „*Negali būti jokios privačios tragedijos. Ten, kur pasireiškia tragizmas, visada susiduriame su politika.*“⁵

Bendruomeniškumo jausmas, ypač žiūrovams susirinkus teatre, kur vaidais ir garsais perteikiamos skausmingos patirtys, gali skatinti solidarumą, nes aptariamais esminiais klausimais, kuriuos reikia spręsti, kad pasaulis darytųsi mažiau susiskaldęs (svarbu pabrėžti, kad čia kalbama ne apie aristoteliškąjį katarsį ar jį primenančias būsenas). Lehmannas pabrėžia: nors iš šiandieninės perspektyvos tragedija atrodo pasenęs literatūros ir dramos žanras, tragiškoji patirtis, pasireiškusi skirtingais pavidalais, „*grįžta vėl ir vėl*“.

Nesiekiu įrodyti, kad socialines temas nagrinėjančius spektakliai yra antikinės tragedijos (šiuolaikinių požiūriu) atitikmuo. Tačiau tam tikri transformavęsi tragiškumo elementai šiuolaikinio teatro pastatymuose, reflektuojančiuose socialinį pažeidžiamumą, yra akivaizdūs. Raymondas Williamsas, moderniosios tragedijos koncepciją plėtojęs, remdamasis XX a. literatūra, teigia, kad tragedijos pobūdis keitėsi kartu su visuomenės, technologijų ir vertybių pokyčiais.⁶ Tai gi modernioji tragedija atspindi šiuolaikinio pasaulio sudėtingumą ir keliamus iššūkius. Svarbu paminėti, kad Williamsas tragediją laiko ne vien dramos žanru, tragiškas patirtis perteikia ir proza. Atsižvelgiant į kintantį kontekstą, tragedija – „*tai patirčių, konvencijų ir institucijų sąveikavimo visuma*“.⁷

Williamsas išskiria du šiai temai aktualius aspektus. Pirmasis – socialinės klasės ir galios vaidmuo (autorius remiasi neomarksistine teorija). Pasak jo, daugelis modernių tragedijų atspindi konfliktus, kylančius dėl klasinės įtampos ir piktnaudžiavimo valdžia. Antrasis – šiuolaikinės tragedijos vyksta

įprastose, kasdieninėse vietose, kur gyvena paprasti žmonės, o ne kilmingieji (dramaturgas Arthuras Milleris jau 1949 m. kalbėjo apie eilinių žmonių patiriamas tragedijas). Williamsas teigia, kad kasdienybė irgi gali tapti tragiškų įvykių fonu.

Literatūros teoretikas ir kritikas Terry's Eagletonas, tragediją vadinantis „*ontologiniu reiškiniu*“⁸, kvestionuoja elitizmą, tvirtindamas, kad tragedijų autoriai, apsiribodami vien didvyriškais herojais ir aristokratais, „*ontologiją paverčia mažumos reikalu.*“⁹ Antra vertus, pasak britų mokslininkės Edith'os Hall, tyrinėjančios antikinę literatūrą, vienintelis pagrįstas klausimas, kurį kelia personažų, užimančių žemesnę socialinę padėtį, įtraukimas į tragediją, yra susijęs su metafizine dimensija, t. y. su laipsnišku metafiziškumo nykimu. Kūrinys, „*pagrindiniu kančių šaltiniu laikantis vien materialines ir ekonomines jėgas, neprilygtų tragedijai. Tai būtų kairioji agitacija.*“¹⁰ Tačiau visus tragizmo veiksnus, lemiančius tragiškąsias būsenas, nurašyti vien metafizikai irgi būtų klaida. Kadangi Vakarų visuomenėms religija nebėra prioritetas, reikėtų kalbėti apie ateistinės tragedijos (ne)įmanomybę. Šiuolaikinėms tragedijoms netinka nei pirmapradis antikinis modelis, nei vėlesnių epochų variacijos.

Remiantis spektaklių analizėmis, nagrinėjančiomis, kaip ir apie ką kalbama teatre (migrantų krizė, smurtas, socialinė nelygybė, skurdas), galima išskirti esmines tragizmo sampratos transformacijas. Atsižvelgiant į individualias biografijas ir socialinės aplinkos įtaką, svarbiausi yra individualūs veiksmai ir išorinės jėgos. Antikinėse tragedijose dažnai vaizduojami personažai, kovojantys su įtampa tarp savo pasirinkimų ir įtakos, kurią daro dievai, jų nulemtas likimas. Šiuolaikinės visuomenės individai panašaus pobūdžio dilemas sprendžia, kai susiduria su socialiniu spaudimu, ekonominiais suvaržymais ar politine sistema, apribojančia jų laisvę. Ekonominę nelygybę, socialinę atskirtį, kraštutiniu atveju net politinę spaudą galima vadinti šiuolaikinėmis įtampos tarp individo veiksmų ir išorinių jėgų apraiškomis.

Aptariant socialinę nelygybę, pažymėtinas galios ir hierarchijos vaidmuo. Tragedijose pabrėžiamos

aiškos hierarchinės skirtys (personažų socialinė padėtis), o problemų, susijusių su socialine hierarchija, su piktnaudžiavimu galia, nestinga ir šiandien.

Dar vienas svarbus elementas – asmens ydingumas ir silpnumas. Tragiškieji herojai dažnai turi lemtingą ydą arba charakterio silpnybę, pranašaujančią jų žlugimą. Šiuolaikinių žmonių silpnybės – kokia nors priklausomybė, godumas, destruktivus elgesys – irgi gali sukelti rimtus asmeninius, net socialinius padarinius.

Kalbant apie smurtą, svarbu paminėti kerštą, kuris yra ypač dažna tragedijos tema, įsukanti smurto ir kančių ciklą. Šiuolaikinė visuomenė su kerštu ir atpildu susiduria, kilus tarptautiniams konfliktams, „sušlubavus“ teisingumo sistemai, kartais ir asmeninio kerštavimo lygmeniu. Kerštas sukelia smurto protrūkį, pagilindamas nuolatinės socialines problemas.

Remiantis Lehmannu, galima išskirti du pagrindinius teorinius požiūrius į tragizmo fenomeną. Vienu atžvilgiu, pagrindinė problema yra tam tikri (politiniai, socialiniai, moraliniai) konfliktai, tradiciškai vadinami tragiškais. Tačiau esminis klausimas, ar šiuolaikiniame pasaulyje dar egzistuoja antikinio pobūdžio tragedijos, ar jos tik „*ankstesnių visuomenės būsenų istorinė, civilizacinė pamėklė*“.¹¹ Hall rašo: „*Tragedijos žanras XXI a. gali sėkmingai funkcionuoti todėl, kad praplėtė savo ribas, įtraukdamas ekonominės ir socialinės prievartos sukeltas žmonių kančias*“.¹²

Antroji Lehmanno išskirta kryptis pabrėžia bet kokiam etiniam-politiniam suvokimui priešingą estetinės patirties autonomiją. Tam tikri meno kūriniai artikuliuoja „*žmogaus egzistenciją kaip iš esmės transgresyvią, taigi rizikingą, iš prigimties potencialiai autodestruktyvią ir pražūtingą*“.¹³

Antikinė tragedija dažnai pabrėžia lemties neišvengiamybę, herojus persekioja iš anksto nulemtas likimas, pasibaigiantis žlugimu. Neieškau tiesioginių tragedijos ir lemties atitikmenų, tačiau tam tikros temos gali atspindėti ir šių dienų socialines realijas. Tragizmas teatre šiuo atveju gali būti suvokiamas kaip „*žmogaus fizinės ar psichologinės kančios teatralizavimas, tiriant jos priežastis*“.¹⁴ Tą pabrėžia ir Lehmannas, sakydamas, kad vargu ar šiuolaikiniame teatre verta ieškoti gryniosios

antikinės tragedijos, tačiau kūrėjai randa būdų perteikti tragizmą per ekonominius, socialinius, politinius procesus, skatinančius ne tik estetinį vertinimą iš žiūrovų perspektyvos, bet ir tam tikrą jų atsakomybę: „*Tragedija gali atsirasti tokiose meninėse praktikose, kurios, viena vertus, aiškiai suvokia estetinės sferos autonomiją, antra vertus, sunkiai joje išsitenka ir ieško būdų, kaip šios autonomijos atsikratyti*“.¹⁵

Taigi tragedijos sąvoka įvairialypė: „*Ji nukreipta į tragiškumo, kaip ekstremalios žmogaus būklės, supratimą, remiasi klasikinės tragedijos struktūra kaip formalia kančios įrėminimo paradigma*“.¹⁶ Sidiropoulou kviečia šiuolaikinį spektaklį suvokti kaip tam tikrą įsitraukimo, ne vien grynios iliuzijos patirtį. Šiuolaikinius skaudulius reflektuojančiame teatre juntamos tragizmo apraiškos, žiūrovai kviečiami persvarstyti savo, kaip veikėjų ir aukų, susiduriančių su socio-kultūriniais XXI a. išbandymais, poziciją, prisiimant angažuotų piliečių, kurie stengiasi įveikti įvairias krizes, vaidmenį. Į krizę žvelgiama per egzistencinę tragiškos būsenos prizmę, bandant suvokti savo padėtį šiuolaikiniame neramiame pasaulyje.

Nors Lietuvos teatras į socioekonominę problematiką gilinasi mažai, vis dėlto galima išskirti kelis ryškiausius spektaklius, aptariančius socialinę padėtį, skurdą, visuomenės paribius ir užribius. Nebūtinai akcentuojama socialinė atskirtis, nelygybė, bet šie aspektai tampa arba terpe, kurioje vyksta veiksmas, arba jie daro įtaką veikėjų tapatybėms.

Lietuvių teatro kontekste ypač išsiskiria keli Oskaro Koršunovo spektakliai. 1998 m. jis režisiavo prancūzų dramaturgo Bernard'o-Marie Kolteso pjesę „Roberto Zucco“. Nors dėmesys sutelktas į pagrindinio veikėjo tapatybę ir jos skilimą, scenografija (riedlenčių rampa), veikėjai (prostitutės, subkultūrų atstovai) apeliuoja į gatvės kultūrą, visuomenės paribius. Kolteso dramaturgijai būdinga vaizduoti sudėtingas socioekonominės sąlygas, atšiaurią aplinką paverčiant kalėjimu, simpatizuojant visuomenės paraštėse atsidūrusiems personažams. Pasak teatrologės Lauros Šimkutės, herojais tampa antiherojai. Vis dėlto pasirinkimas statyti „Roberto Zucco“ savaime neužtikrina, kad socioekonominė problematika stipriai

suskambės. Tą rodo jauno režisieriaus Augusto Gornatkevičiaus „Roberto Zucco“, 2018 m. pastatytas Panevėžio Juozo Miltinio dramos teatre. Dramaturgas savo pjesėse pabrėžia centro ir užribio priešpriešą – miesto parkams, išpuoselėtoms aikštėms, kavinėms „oponuoja“ viešnamiai, stoties rajonas, apšnerkšti skersgatviai, kalėjimas. Gornatkevičius jokios priešpriešos vizualiai nekuria, rajonas, kuriame veikia viešnamis, net glamūrizuojamas (tą pabrėžia pasirinkta erdvė su violetinėmis sienomis ir grindimis). Personажų kostiumai stilingo kirpimo, suderintų spalvų, šiuolaikiški, nekeliantys jokių asociacijų su visuomenės atstumtaisiais.

Bernard-Marie Koltes. Roberto Zucco. Režisierius Augustas GORNATKEVIČIUS

Koršunovas 1999 m. rugsėjį pastatė Marko Ravenhillo dramą „Shopping and F***ing“, kritikuojančią vartotojų visuomenę. Spektaklio veikėjai – marginalai, homoseksualai, narkomanai. Lietuvos teatro scenoje režisierius pirmą kartą pristatė aktualiąją XX a. pabaigos dramaturgiją, vadinamą *In-Yer-Face* arba Naujuoju brutalumu. Socialinės klasės kontekste ši teatro kryptis svarbi tuo, kad nagrinėja, kas yra tabu, neretai įtraukia antiherojus, pažeidžiamus žmones, atsidūrusius grėsmingoje aplinkoje.

Spektaklį „Išvaymas“ 2011 m. Koršunovas pastatė pagal Mariaus Ivaškevičiaus pjesę apie lietuvių, emigravusių į Londoną. Iki tol socioekonominiai nūdienos iššūkiai šalies teatre buvo reflektuojami, remiantis užsienio dramaturgija / proza. „Išvaymo“ kostiumai, veikėjų kalba aiškiai rodo, net išdidina stereotipinį požiūrį, kokios socialinės klasės ir jos nulemtų elgsenos modelių žmonės tampa emigrantais. Vis dėlto iš pažiūros komiškas, tiesmuko humoro nestokojantis spektaklis atskleidžia sulaužytus likimus.

Gilinantį į lietuvių teatro panoramą, atkreiptinas dėmesys į pavienius spektaklius, atliepančius socioekonominės problemas. Valentinas Masalskis Klaipėdos jaunimo teatre 2012 m. režisavo spektaklį

„Paukštyno bendrabutis“ pagal dramaturgo Mindaugo Nastaravičiaus pjesę. Kertinės temos – moterų nuvertinimas, rutina, vienatvė, tačiau akcentuojama ir darbo aplinka, gyvenamoji erdvė. Universalios temos nagrinėjamos, pasitelkiant socialinės klasės aktualizavimui svarbias aplinkybes – menkai apmokamas darbas paukštyne, būstas, susijęs su darbo vieta.

Vaivos Grainytės, Linos Lapelytės ir Rugilės Barzdžiukaitės opera „Geros dienos!“ (2011, *Operomanija*) remiasi prekybos centro kasininkų išdainuojamomis mintimis apie darbą, nepalaujamą pirkėjų srautą, asmeninį gyvenimą. Muzikiniu leitmotyvu tampa nuolatinis pypsėjimas, skenuojant prekes, kiti parduotuvėse vyraujantys garsai. Operoje „Geros dienos!“ itin koncentruotai artikuliuojama išsisknijusi darbo rutina, jausmai, slepiami po profesine kauke.

Klaipėdos dramos teatre 2023 m. Adomas Juška režisavo Bernard'o-Marie Kolteso pjesę „Vakarų krantinė“. Nusižudyti nutaręs verslininkas užbaigti gyvenimo atvyksta į skurdų uosto rajoną, kur susiduria su pasipelnyti trokštančiais vietiniais. Krantinės apylinkių gyventojai primena, kad klampioji socialinė terpė gali įkalinti ir mentaliai, ir tikrąja to žodžio prasme.

Édouard Louis. Režisierius Naubertas JASINSKAS. Matas Sigiukas, Jovita Jankelaitytė ir Viktorija Kuodytė spektaklyje „Edžio pabaiga“ Eimanto Paulausko nuotrauka

Dramaturgės Birutės Kapustinskaitės „Portalas“, režisuotas Manto Jančiausko (OKT, 2021), svarbus tuo, kad parodo, kaip lengvai gali sugriūti susikurtas finansinis stabilumas. Pagrindinis veikėjas Audrius atleidžiamas iš darbo ypač sudėtingu metu – jo partnerė laukiasi, sergančiai motinai reikia nuolatinės priežiūros. Spektaklyje pasigirsta ir vyriškumo sampratos kritika, aiškinamasi, kokios aplinkybės palankios radikalių grupių iškilimui.

Europos režisieriai – Thomas Ostermeieris, Milo Rau, Ivas van Hove, Kjersti Horn, Eline Arbo ir kt. – pastaraisiais metais dažnai stato spektaklius pagal prancūzo Édouard'o Louis autofikcinius kūrinius. Smurto, skurdo, homofobijos, toksiško vyriškumo naratyvai atskleidžia asmeninę patirtį. Amsterdame rengiamas tarptautinis teatro festivalis *Brandhaarden* 2022 m. visą programą sudarė iš spektaklių pagal Louis kūrinius.

Lietuvoje šio autoriaus tekstai tapo dviejų spektaklių pagrindu – Antano Obcarsko „Kas nužudė mano tėvą“ (LNDT, 2021) ir Nauberto Jasinsko „Edžio pabaiga“ (Valstybinis jaunimo teatras, 2022). Subjektyvus požiūris atskleidžia istorijas asmenų, gyvenančių itin keblomis socioekonominėmis sąlygomis.

Gilindamasi į socialinės problematikos atspindžius teatre, koncentravusi į naujos kartos reži-

sierių – Antano Obcarsko, Nauberto Jasinsko, Mariaus Jančiausko, Adomo Juškos – spektaklius, kurių analizė leido apčiuopti keletą svarbių socialinės klasės charakteristikų. Vis dėlto šį straipsnį baigsiu šiuolaikinio tragizmo raiškos apibendrinimu. Spektakliuose atskleidžiamos priežastys, lemiančios žemesnės socialinės klasės žmonių pažeidžiamumą. Tarp jų ir žlugdančios asmeninės silpnybės, kuriomis ciniškai naudojasi manipulatoriai. Pakitusi tragizmo raiška teatre, anot Judith Butler, atskleidžia atstumtųjų savijautą, skatina suvokti, koks socialinis jų kontekstas šį pažeidžiamumą dar labiau didina. ■

- ¹ Staging 21st Century Tragedies: Theatre, Politics, and Global Crisis. New York: Routledge. 2022. (Sudarė, pratarinę parašė Avra Sidiropoulou.)
- ² Ibid., p. 15.
- ³ Ibid., p. 28.
- ⁴ Kalpokaitė, Vlada. Politinis (?) teatras: kas, kodėl ir „ar“. Lietuvos scena. 2014, t. 3, nr. 36, p. 2–6.
- ⁵ Lehmann, Hans-Thies. A Future for Tragedy? Remarks on the Political and the Postdramatic. Postdramatic Theatre and the Political. London and New York: Bloomsbury Methuen, 2013. P. 87.
- ⁶ Williams Raymond. Modern Tragedy. New York: Broadview Press, 1996/2006.
- ⁷ Ibid., p. 84.
- ⁸ Eagleton, Terry. Introduction: Tragedy and Hope. The Locus of Tragedy. P. 3.
- ⁹ Ibid., p. 3.
- ¹⁰ Hall, Edith. To Fall from High or Low Estate? Tragedy and Social Class in Historical Perspective. PMLA. October 2014, Vol. 129, No. 4, Special Topic: Tragedy. P. 781.
- ¹¹ Lehmann, ibid., p. 88.
- ¹² Hall, ibid., p. 781.
- ¹³ Lehmann, ibid., 89.
- ¹⁴ Hall, ibid., p. 774.
- ¹⁵ Lehmann, ibid., p. 95.
- ¹⁶ Staging 21st Century Tragedies, p. 14–15.

TRYS SIAUBINGAI LAIMINGOS DIENOS VALMIEROJE

Kad geriau suvoktume kaimyninėje Latvijoje rugpjūčio 2–4 dienomis vykusio Valmieros vasaros teatro festivalio mastelį bei reikšmingumą, reikėtų pasitelkti lyginamąją analizę, pavyzdžiu imant mūsų Uteną. Šiaurės Rytų Lietuvą reprezentuojantis apskrities ir rajono savivaldybės centras pernai turėjo 25 608 gyventojus, atstumas iki sostinės – 93 kilometrai. Utenoje yra kelios katalikų, viena baptistų bažnyčia, po vieną stačiatikių ir sentikių cerkvę, vienintelė išlikusi sinagoga, modernūs kultūros namai, bet niekada nebuvo profesionalaus teatro. Valmiera, išdidžiai vadinanti save teatro miestu, įsikūrusi už 110 kilometrų į šiaurės rytus nuo Rygos, turi apie 24 000 gyventojų. Vidžemės regiono centras, neišsiskirdamas Utenai būdinga multikultūrine tradicija, aktyviai naudoja artimos kaimynystės su Estija privalumus, teikia plataus spektro kultūrines, rekreacines paslaugas, tarsi magnetas traukiančias lankytojus iš visos Latvijos.

Ką tik po rekonstrukcijos naują sezoną pradėsiantis Valmieros teatras didžiuojasi šimtamete istorija, jaučia didžiulį vietos bendruomenės palaikymą. Iš viso regiono, net iš sostinės plūstanti publika jau rugpjūtį išpirko bilietus į beveik visus rugsėjo ir spalio mėnesių spektaklius. Valmieros teatro ir miesto savivaldybės Kultūros skyriaus pastangomis šią vasarą įvyko jau devintasis Vasaros teatro festivalis. VVTF laikosi griežtos meninės ideologijos – visi programoje rodomi spektakliai yra sukurti specialiai festivaliui, juos statyti kviečiami šalyje ir tarptautiniu mastu žinomi profesionalai. Atrankos kriterijai – formos originalu-

mas, pastangos kuo geriau integruotis į netikėtą, iki tol meno reikmėms nenaudotą urbanistinę erdvę. Mano matyti septyni šios vasaros VVTF programos spektakliai buvo pristatomi ligoninės skalbykloje, garaže, miesto nuotėkų valymo stotyje, mokyklos stadione, centrinėje gatvėje, alaus daryklos kieme ir parke.

Šiomet Valmieros vasaros teatro festivalio tema – „Gyvenimas“, o idealiu epigrafu trijų dienų vyksmui galėtų tapti kad ir tokia frazė: „*Dievas ateina pas tave, apsimetęs tavo gyvenimu*“, praverianti vartelius į nuosabų šiolaikinės latvių literatūros hitą – Andrio Kalnozolio romaną „Mane vadina Kalendorium“. Sceninės „Gyvenimo“ interpretacijos buvo pačios įvairiausios, vienijamos būties sudėtingumo, trapumo, naujos gyvybės atsiradimo. Mano – atvykėlės iš kaimyninės šalies, nei kraujo, nei emociniais ryšiais nesusijusios su vietos bendruomene, – vertinimu, didžiausią festivalio unikalumą atspindėjo pastangos fiksuoti naujas būsenas. Žiūrovams, pavargusiems nuo kančios, nuo riksmo scenoje ir gyvenime, Valmiera suteikė prabangą tris paras jaustis atsiribojusiems nuo hipermodingų, bet iš esmės vienadienių scenos tendencijų, siūlydama pačias autentiškiausias, niekada nebeprisikartosiančias patirtis.

VVTF programos atraminis polius sukalė režisierių Ivetos Pole's, Elmaro Senkovo, Matiso Budovskio, Valterio Silio, Netti Nuganen, Lienos Šmukste's pastatymai. Tai vidurinioji, gyvybinga, labai svarbi Latvijos teatro kūrėjų karta, keturiasdešimtmečiai ir keletas jaunesnių, nebijančių būti maksimaliai atvirais,

Crystal Kids. Režisierius - Elmars SENKOVS

kūrybai pasitelkiančių pačias intymiausias privataus gyvenimo temas, brendimo iššūkius, akistatą su seksualumu, naujos gyvybės atėjimo į pasaulį slėpinius. Paperka šių režisierių drąsa dalytis individualiu požiūriu į pasaulį ir dabarties kataklizmus.

Idealus pasirinkimas festivalio pradžiai – Ivetos Pole's pusiau dokumentinis vaidinimas „Su gimtadieniu“, sklindinas dramatiškai komiškų elementų. Aktorė, režisierė Iveta Pole, gyvenanti Berlyne, performanso meną studijavusi Taline, meistriškai kuria performatyvų, ritualizuotu veiksmu pagrįstą spektaklį. Parodytas buvusioje Vidžemės ligoninės skalbykloje, dekoruotoje rausvų ir mėlynų balionų kekėmis, reflektuoja kūdikio pradėjimo, nėštumo ir gimdymo procesus. Žiūrovai suskirstomi į dvi grupes, ištraukusieji mėlyną arba rožinę kortelę su chrestomatinio Imanto Zieduonio posmu: „Be meilės negyvenk...“ patenka į skirtingas, paraleliniais veiksmiais apjungtas erdves. Aš ir kiti mėlynųjų kortelių turėtojai teatralizuotą kelionę pradėjome, klausydamiesi aktorių autoironiškų, emocionalių, netikėtų atvirų, juokingų arba dramatiškų pasakojimų apie vaikų atėjimą į jų gyvenimą. Antroje dalyje buvome atvedinti į sidabrine folija padengtą erdvę, apgulti didžėaus pulto sleidžiamų garsų, aktoriams ritualizuotai atkuriant motinystės ekstazę, su ironišku atsiribojimu dekonstruojant įvairias klišes, susi-

jusias su gimdymu, gimties fenomenu, net vardo parinkimu.

Kur daugiau, jei ne erdviame tėvų garaže apie savo atsivėrimus galėtų pasakoti latvių dvidešimtmečiai? Spektaklį *Crystal Kids* pavadinęs istoriją koliažu su transformacija, režisierius Elmaras Senkovas savo mokinius, Latvijos Kultūros akademijos vaidybos ketvirtakursius, maksimaliai išprovokavo „atrakinti“ gatvėje sutiktus personažus. Patys latviai, paklausti, ar „krištolo vaikai“ yra koks nors specialus terminas, apibrėžiantis dvidešimtmečių kartą arba jaunimo subkultūrą, nustebę gūžčiojo pečiais. Pirmoji asociacija – ribinis jaunosios kartos jautrumas, trapumas, atsidūrus akistatoje su bet kokiais

gyvenimo sunkumais. Kiek ezoteriškesnis paaiškinimas būtų „krištolo vaikais“ vadinti visus, gimusius XXI a. pradžioje, apibrėžiant kosminės vibracijos kupiną jų reikšmingumą, tapus simboliškai kertiniu naujo amžiaus, netgi tūkstantmečio „akmeniu“. Sakoma, kad jie išsiskiria ypatinga intuicija, nevaržomu atvirumu, bet jų savijauta trapi lyg plonas ledas. Trečia teorija neprieštarauja dviem pirmosioms, nurodyma dvidešimtmečių kartos pomėgį svaigintis cheminiais, kristalo konsistencijos narkotikais, teoriškai sukeliančiais kristolinį svaigulį, bet praktiškai varančiais į kapus...

Nušiuręs, tačiau vis dar važiuojantis purpurinis automobilis, tapęs pagrindiniu scenovaizdžio atributu, pritutintas aktorių, plastiškai užpildančių kiekvieną kvadratinį jo centimetrą. Garažas, vienos kartos žmonių mikrobendruomenė, mašinos viduriai, kur galima susikurti alternatyvą realybei, – vienuolika aktorių nesi-drovėdami griauja bet kokius moralinius atitvarus nuo publikos, besiklausančios karčiai nuoširdžių atsivėrimų. Profesine parengtimi, ryškiais talentais stulbinantis jaunų profesionalų sambūris akimirksniu užmezga ryšį su žiūrovais, tiesiog įteigia bendrystę, pagrįstą ribinėmis fobijomis – tai psichologinės, fiziologinės traumos, pasibjaurėjimas kūniškumu, neįveikiama priklausomybė... Klaustrofobišką klajonę psichikos paribiais valdo gele-

žinė veiksmo logika. Personażai scenoje demonstruoja nuolatinę emocinę transformaciją, atlieka savotišką egzorcistinį ritualą, pabaigoje jų krištolo trapumo pavidalai tampa tvirtesni, atsparesni išorės poveikiams.

Valmieros nuotėkų valymo stotis kasdienybėje yra nemalonus kvapus skleidžianti, griežtai saugoma, aptverta angarų teritorija užmiestyje. Nojaus arka ją pavertė režisieriaus Matiso Budovskio beribė vaizduotė. Šis jaunas kūrėjas fantaziją derina su precizišku erdvės valdymu. Stulbino šviesų, dūmų, kostiumų „grafika“, tiksliai perteikiama vandens stichija, pamažu apseimianti „Arkos“ prieigas. Kūrybinė komanda sukūrė filosofinę tragikomediją, keliančią tikrosios vertės ir atsakomybės klausimus. Gavę galimybę įžengti į „Arkos“ vidų, žiūrovai sužino esantys tie išrinktieji, kuriems atiteko laimingas bilietas – jie bus išgelbėti. Poetiškai nusiteikusių Nojų kiti spektaklio personażai apipila pretenzijomis, kodėl yra palikti už borto – juk jie turi teisę išlikti. Ką tik Latviją smarkiai nusiaubusių audrų, nesuvaldomos stichijos, vertusios medžius, kėlusios grėsmę žmonėms, fone spektaklis atrodė emociškai ir estetiškai ypač paveikus, kone pranašiškas.

Antrą festivalio dieną ta pati „Arkos“ aktorių komanda vaidino Matiso Budovskio spektaklį „Siaubingai laimingi dalykai“ apie pradinukų gyvenimą per vasaros atostogas. Kadangi Valmieros teatro festivalis miesto bendruomenės pageidavimu kas antrus metus skiriamas vaikų ir paauglių auditorijai, šis vaidinimas į programą įtrauktas kaip pernykštės programos perliukas. Lėlių ir objektų teatro specialybės aktoriai atviroje erdvėje minimaliomis sceninės raiškos priemonėmis sukūrė tikrą teatrinį stebuklą. Beribame pasaulyje į vasaros atostogų nuotykius pasineriantys keturi draugai publikai demonstravo ne tik meistrystę, gebėdami atsitiktinius daiktus, net šiukšles paversti gyvais objektais, bet ir labai tiksliai perteikė personażų charakterius, santykius, draugystės genezę.

Festivalio kulminacija – netikėtumo efektas, stipriai veikiantis, net ir pasibaigus Valterio Silio dokumentiniam spektakliui „Kiekviena diena“. Ištisą dieną sėdėti ant lentinių suolų, įdėmiai stebint centrinę miesto gatvę, poetiškai pavadintą Ryga, susiduriant su pro šalį automobiliais lekiančių keleivių, atsitiktinių praėivių vertinimais, net savo vidinėmis reakcijomis, nuogąstavimais, palaipsniui tampa įprastine būseną. Ausinėse pasigirsta dialogai, vidiniai monologai, audžiantys trapų kasdieninės būties foną, trečius metus vykstant karui Ukrainoje. Bauginantys specialiųjų efektų garsai gabalėlį Valmieros žiūrovų vaizduotėje perkelia į Ukrainos panašaus dydžio miestą, jo centrinę gatvę. Režisierius tiksliai atakuoja mūsų empatiją, kultūrinę atmintį, galiausiai paprasčiausią žmogiškumą. Ką mes išvystume, atsidūrę nuolatinio pavojaus akivaizdoje, kaip elgtumėmės? Ukrainiečių aktoriai Natałka Kobizka, Kostantinas Tiščenko, Hrigorys Baklanovas lėtai juda viešojoje miesto erdvėje, susitraukusioje į kino kadra, latvis Jānis Kronis verčia tai, ką jie sako ukrainietišškai. Emocijos stiprėja, empatija aštrėja, realybė darosi vis grėsmingesnė – karas vyksta čia ir dabar. Šis beveik fizinis egzistencinio pavojaus suvokimas išliko svarbiausia ir skaudžiausia patirtimi šią labai gero teatro kupiną vasarą...

„Kiekviena diena“. Režisierius - Valter SILIS

Litos Millere's nuotraukos

APIE REFORMAS

Reformų tema reikėtų kalbėti civilizuotai, nors kartais tiesiog norisi jas „pasiųsti“. Jei remčiausi spektaklio „Reforma“ logika, tai vienas ir tas pats. Todėl reformas ir „Reformą“ renkuosi tiesiog aptarti – juk dabar tai aktualu.

Pirmąją Agniaus Jankevičiaus „Reformą“ mačiau Kauno kameriniame teatre 2019 m. Netekusias darbo Skapiškio pedagoges Laimę, Viltį ir Vakarę vaidino aktorės Gabrielė Ladygaitė, Greta Šepliakovaitė ir Severina Špakovska. Tąkart mokyklos gelbėjimo planą jos kurdė tikroje vaikų žaidimų aikštelėje, įsitačiusios tarp sūpynių ir plastikinės čiuožyklos. Atsimenu, išėjusi iš spektaklio džiaugiausi jo aktualumu – kaip tik vyko aršūs ginčai dėl švietimo reformos (nors atrodo, kad jie vyksta nuolatos), mokytojai grasino streiku, ekspertai ir ekonomistai gąsdino prognozėmis apie ekonomikos nuosmukį, o žmonės kalbėjosi: vieni piktinosi uždaramomis kaimo mokyklomis, kiti aiškino, kad kokybiškas mokslas ten vis tiek neįmanomas. Pabėgėlių krizė mums anuomet buvo dar svetima, dėl jos kamavosi Vakarų valstybės, o Lietuva galėjo rinktis, ar solidariai įsileis pagal Europos Sąjungos susitarimą skirtą pabėgėlių kvotą, ar susimokės baudą. Tokioje sąlygiškai paprastoje geopolitinėje situacijoje švelniai karikatūriški, lengvai šaržuoti „Reformos“ personažai atrodė suprantami, o savo nuoskaudas paviešinusios mokytojos, nors gana komiškai išryškino kai kuriuos švietimo reformos bruožus, atrodė nenutolusios nuo realaus gyvenimo. Juk ne vienas esame susidūrę su ideologiškai angažuota lituaniste, gruboka „fizruke“ ar naivumu trykščiančia tikybos mokytoja – tik turbūt negirdėjome jų skundžiantis, keikiantis ar kritikuojuant sistemą. Reikia pripažinti, kad kritika buvo taikli, aktorėms pavyko

sužadinti žiūrovų simpatijas ir iš jų kylančią užuojautą. Dar viena reforma, lėmusi, kad mažo miestelio mokykla, turinti ilgą garbingą istoriją, bus uždaryta, sukėlė publikos pasipiktinimą, o „ant ledo“ atsidūrusios mokytojos, įskaudintos neteisybės, – didžiulę empatiją. Tai, kas vyko toliau – mokyklos gelbėjimo planas, ekskursija į Nyderlandus parsivežti pabėgėlių su vaikais, būsimais mokiniais, pagaliau nelemtas sustojimas Lenkijoje, netoli Aušvico, – ta spektaklio dalis, smarkiai ir sąmoningai nutolusi nuo realybės, visai neatrodė absurdiška, nes vis dar veikė pirmosios dalies sužadinta empatija. Kai mokytojoms nepasisekė, jų planas virto viešųjų ryšių katastrofa, tarsi iš transo pabudę žiūrovai jau nedrįso „išsižadėti“ tarptautiniu lygmeniu susimovusių Laimės, Vilties ir Vakarės, beliko viskuo kaltinti netikusią reformą. Šiaip ar taip, 2019 m. „Reforma“ mano atmintyje išliko kaip spektaklis, kuriam pavyko iš scenos įtaigiai prabilti apie aktualijas.

Jankevičiaus „Reformos“ antrasis dublis vyksta Vilniaus senajame teatre, skambiai vadinamas „*naujos teatro pradžios*“ vėliavnešiu. Per penkerius metus „Reforma“ pasikeitė vidumi ir išore. Nors švietimo reforma vis dar vyksta, o per kiekvieną egzaminų karštligę ar mokslo metų pradžioje įsiplieskia koks nors naujas skandalas, su mažų mokyklų uždarymu lyg ir susitaikyta. Pasikeitė retorika ir dėl mokytojų – dabar jau jie gali diktuoti sąlygas, nes šalies mokyklose jų trūksta šimtais. Pasieptyje pabėgėlių krizę išgyvenusi Lietuva dabar atsargiau skirsto emigrantus į savus ir svetimus, mieliau rūpinasi bendra sienų apsauga. Šie geopolitiniai pokyčiai svarbūs, nes formuoja spektaklio žiūrovų nuomonę ir supratimą, kaip vertinti tai, ką siūlo dramaturgas ir spektaklio

režisierius. „Reforma“ transformavosi – trys mokytojos (aktorės Edita Gončarova, Gabrielė Baubaitė, Božena Aleksandrovič) dabar kapstosi smėlio dėžėje – žaidimų aikštelės sūpynės, kiti atributai tapo fantasmagoriška projekcija ant galinės sienos. Raudonas smėlio dėžės kvadratas, atrodo, atkeliavo iš Jankevičiaus spektaklio „Čia ir dabar“ su aiškia purvo, nešvaros potekste. O „Reformoje“? Spektaklio pradžioje akimirka galima patikėti, kad smėlis čia simbolinis – trys mokytojos stovi iškilmingai tarsi deivės, o smėliu, byrančiu iš jų delnų, galima matuoti laiką. Bet nematuojama. Smėlio dėžė su visa simbolika lieka tik sumažinta sceninio vyksmo vieta. To nepakanka, kad būtų sužadinta vaizduotė ir nusikeltume į apleistą mokyklos salę, vėliau atsидurtume Nyderlandų miestelyje ar Lenkijos areštiniėje. Skulptūriškos sūpynės, stovėjusios pirmojoje „Reformoje“, šią funkciją atliko geriau.

Pirmosios „Reformos“ mokytojoms Kauno kameriniame teatre prieš penkerius metus geriau sekėsi užmegzti ryšį su žiūrovais, sužadinti simpatijas virstančias empatijos jausmu. Nors Vilniaus senojo teatro aktorės labai stengėsi patikti publikai, tam pasitelkdamos gana tiesmuką žiūrovų kalbinimą, to nepakako, kad jų nuoskaudos bent trumpam virstų ir mūsų kartėliu. Iš spektaklio matyti, kad toks uždavinys aktorėms net nebuvo keliamas – jos turėjo juokinti publiką ir tą sėkmingai darė dvi valandas be sustojimo. Tačiau tam, kad pasigirstų salės juokas, buvo pasirinkta komiškai šaržuoti Laimės, Vilties ir Vakarės personažus, paverčiant juos vienaplaniais – buvo paaukota galimybė, kad publika pajustų bendrystę, simpatiją, galiausiai užuojautą. Žiūrėdama spektaklį prisiminiau animacinį filmą „Išvirkščias pasaulis“: ten mergaitės galvoje veikia antropomorfizuotos emocijos – Laimė, Liūdesys, Pyktis ir kiti jausmai, kurie sąmoningai yra viena-

planiai, kad bendrose scenose papildytų ir atsvertų vieni kitus. Filmo pabaigoje jų transformacija yra minimali, nes esminius pokyčius rodo mergaitės elgesys, jos požiūris. Paaiškėja, kad pagrindinis filmo personažas yra įvairialypis žmogus, o ne ryškios pavienės emocijos.

Tiesa, „Reformos“ dramaturgijoje irgi yra virsmo akimirka – finalinis Vilties (akt. Gabrielė Baubaitė) monologas, pasitelkiant buitinę istoriją, kelia tikrovės, pasirinkimo ir tikėjimo klausimus. Vilniaus senojo teatro scenoje tai nuskamba netikėtai – prietemoje sėdinti aktorė po beveik dviejų valandų ima ir sukuria tą geistiną empatijos jausmą, kuris juoko išvargintai publikai galėtų atverti gilesnius klotus ir „priversti susimąstyti“, kaip to siekė kūrėjai. Bet šis jausmas apima pernelyg vėlai ir nespėja subręsti. Pasibaigus spektakliui, galima kalbėti tik apie satyros kokybę – pagarbi ar peržengianti ribas, juokinga ar nelabai, aktuali ar ne?

Pabandyčiau atsakyti ir į paskutinį klausimą, kodėl po Agniaus Jankevičiaus spektaklių beveik visada konstatuoju, kad tai, ką mačiau, pirmiausia yra aktualu. Dar pridurčiau – nepatogu, nekonvenciška, provokatyvu. Suprantu, kad po tokių spektaklių galima kelti ir kitus klausimus, pavyzdžiui, dėl pasirinktų meninės raiškos priemonių, kurias kartais užgožia pernelyg didelis šaržavimas, ironija. Tačiau meninėje Lietuvos visatoje, kurioje kviečiama „pabusti iš tikrovės“, Agniaus Jankevičiaus utiruota realybė aktualumo nepraranda. ■

„Reforma“. Režisierius Agnius JANKEVIČIUS. Vilniaus Senasis teatras (2024)

VARDAI, FAKTAI, LIKIMAI

Kino „žvaigždžių“ iš Klaipėdos krašto CV

Prieštarinę Klaipėdos krašto istoriją tarpukariu atspindi ir kino raida. Po to, kai 1923 m. jis tapo Lietuvos, atkūrusios nepriklausomybę, dalimi, valdžios pastangos kontroliuoti čia vykusius ne tik politinius, bet ir kitus nevienalytės bendruomenės gyvenimo procesus, susidūrė su žymiai gajesne politine ir kultūrine vokiečių įtaka. Ekonomiškai silpnesnė Lietuva, nepakankamai įvertinusi ideologinę kino galią, nesukūrė bent kiek stipresnės kino infrastruktūros, gamybos bazės, nesubūrė kino profesionalų, išskyrus pavienius entuziastus. Tad šiame krašte gimę kino mylėtojai, siekę savo gyvenimą susieti su modernia ir patrauklia kino kūrėjų profesija, žvalgėsi į Vokietiją, kitas Europos ir užjūrio šalis, kur ši „iliuzijų ir svajonių“ industrija jau klestėjo. Nenuostabu, kad iš Klaipėdos krašto kilę kūrėjai įrašė savo vardus ne tiek į Lietuvos, kiek į Europos ir pasaulio kino istoriją. Natūralu ir tai, kad šiame sąrašė daugiausia vokiškų pavardžių, nors už jų neretai slypi lietuviška kilmė, nemažai žydų tautybės asmenų, nes šie krašto gyventojai, turėdami stipresnį ekonominį pagrindą, galimybę sėkmingiau įsilieti į vokiečių kultūrą, turėjo ir didesnes perspektyvas siekti reikiamo išsilavinimo, daryti karjerą Vokietijos ir kitų kraštų kino industrijoje. Kita vertus, tiems keliems lietuviškų šaknų turintiems kino kūrėjams, įveikusiems daugybę

iššūkių kelyje į išsvajotą kino olimpą, irgi atsivėrė platesnės galimybės siekti pelnytų šlovės ne tik Europoje, bet ir už Atlanto, Holivude.

Laikantis istorinės chronologijos, šio krašto kino veikėjų sąrašą reikėtų pradėti nuo **Ernesto Gronau** (*Ernst Gronau*), teatro ir kino aktoriaus. Jis gimė 1887 m. rugpjūčio 21 d. Klaipėdoje (tuomet Memelyje). Čia baigęs mokyklą, išvyko studijuoti aktorystės į Paryžių. Būdamas 23 metų, gavo pirmą vaidmenį Miuncheno teatre. Po to dirbo įvairiuose Berlyno teatruose. Kine debiutavo 1919 m., iki 1937 m. suvaidino 23-ose nebyliose, keliose garsinėse kino juostose, daugiausia melodramose, romantiniuose filmuose, kur atlikdavo antraeilius vaidmenis. Kiek didesnio žinomumo sulaukė po filmų „Tikras“ (1920), „Vasarvidžio nakties sapnas“ (1925), „Aš tavęs nepažįstu ir tave myliu“ (1934). Šioje juostoje suvaidino vieną svarbiausių pagrindinio herojaus – jauno kompozitoriaus Roberto Otmaro draugą, tekstų autorių Erviną Rodenbergą. Gražuolė mergina, kurios meilės siekia kompozitorius, įkvepia ir jį, ir jo draugą sukurti operetę, o ši sulaukia didelio pasisekimo.

Aktoriaus karjera nutrūko anksti – Ernstas Gronau, būdamas 50 metų, mirė nuo infarkto 1938 m. rugpjūčio 11 d. Vokietijoje, Ziutės mieste.

Iš Klaipėdos krašto kilęs kino prodiuseris **Hermanas Milakovskis** (*Hermann Millakowsky*) buvo

žinomas ne tik Vokietijoje, bet ir Prancūzijoje, JAV. Gimęs Klaipėdoje 1892 m. liepos 27 d., Karaliaučiaus universitete įgijo meno istorijos ir filosofijos daktaro laipsnį. Berlyne dirbo laikraščio korespondentu, teatro kritiku. Po Pirmojo pasaulinio karo 1919 m. įsitaisė banke, o nuo 1924 m. – kino kompanijoje *Greenbaum-Film GmbH*. Po jos įkūrėjo ir savininko Juleso Greenbaumo mirties, Millakowsky's tapo direktoriumi. Didžiausio pasisekimo prodiuseris sulaukė po vieno iš pirmųjų garsinių studijos filmų – komedijos „Privatus sektorius“, sukurtos 1931 m. su populiaria aktores Renate Müller. Vėliau įkūrė savarankišką kino firmą *HM-Film*. Būdamas žydų tautybės, po 1933 m., kai Vokietijoje į valdžią atėjo naciai, persikėlė į Prancūziją, Paryžiuje įsteigė kino studiją *Milo-Films*. Čia sukūrė keletą pramoginių filmų, prodiusavo apie 40 kino juostų. Tačiau hitlerinei Vokietijai 1940 m. įžengus į Paryžių, Hermannas per Kasablanką pasitraukė į JAV, apsistojo Niujorke. Bandė kurti filmus Holivude, tačiau dėl savo kilmės šalies – Vokietijos (Rytų Prūsijos), su kuria kartu su sąjungininkėmis kovėsi ir Jungtinės Valstijos, galėjo dirbti tik nedidelėse kino bendrovėse, kurti mažo biudžeto, tik B kategorijos filmus. Po Antrojo pasaulinio karo, 1954 m. trumpam grįžo į Europą, prodiusavo vokiečių ir italų dramą „Baimė“, kurią režisavo vienas iškiliausių kino kūrėjų Robertas Rossellini's. Pagrindinį vaidmenį atliko jo žmona, ne mažiau garsi aktorė Ingrida Bergman. Režisierių sudomino filmo tematika – kalbama apie Vokietiją po karo, kaip ji, patyrusi skaudžią kapituliaciją, atsigauna tiek ekonominiu, tiek moraliu požiūriu. Rossellini's grįžo prie šios temos po dešimties metų, kai 1948 m. sukūrė filmą „Vokietija, nuliniai metai“. „Baimės“ stilistika vietomis primena tiek siaubo filmų meistrą Hitchcocką, tiek vokiečių ekspresionizmą. Filmą – laisva Stefano Zweigo apsakymo „Baimė“ interpretacija. Vėliau Millakowsky's grįžo į JAV, į Kaliforniją. Mirė Beverly Hillse 1987 m. vasario 12 d.

Pėdsaką tiek Vokietijos, tiek pasauliniame kine paliko kita išeivė iš Klaipėdos krašto **Charlota Susa**

(*Charlotte Wegmüller*), kino aktorė ir dainininkė. Ji gimė 1889 m. kovo 1 d. netoli Kretingalės, Gausių dvare, buvo pieno inspektoriaus Fritzo Wegmüllerio, kilusio iš Šveicarijos, ir jo žmonos Olgos Susos dukra. Charlota lankė privačią mokyklą Tilžėje, dainavimo mokėsi Manheimo licėjuje. Debiutavo Tilžės teatre, Mozarto operoje „Užburtoji fleita“. Vokalo studijas tęsė Karaliaučiuje. Pradėjusi sėkmingą dainininkės ir aktorės karjerą, sceniniu vardu pasirinko mergautinę savo motinos, kilusios iš Italijos, pavardę ir tapo Charlotte Susa. Dainavo ir vaidino Brandenburgo, Eseno, Diuseldorfo, Hamburgo, Kelno teatruose, garsiaame Berlyno *Admiralspalast*, kur ją pastebėjo kino režisierius Richardas Eichbergas. Susa 1926 m. debiutavo begarsiaame jo filme „Princas ir šokėja“, po to vaidino melodramose. Nebylus erotinis čekų režisieriaus Gustavo Machatý filmas „Erotikonas“, kuriame Susai teko vienas iš pagrindinių vaidmenų, buvo giriamas dėl vizualinio sprendimo, bet kritikuotas dėl silpno siužeto.

Turėdama išlavintą balsą, Susa ir garsiniame kine sėkmingai vaidino fatališkas arba *vamp* tipo moteris. Filme „Tigras“ (1930) atlikusi pagrindinį plėšikės ir žudikės vaidmenį, sulaukė nemažos sėkmės. Nusisekė ir vaidmenys filmuose „Du žmonės“, „Greiferis“ (abu 1930), „Prankė“ (1931), „Klaidinga vėliava“ (1932). Sutartį su ja 1932 m. sudarė Holivudo kino studija MGM. Spauda su dideliu susidomėjimu sutiko šią žinią, vertindama Susą kaip galimą Holivudo žvaigždės Gretos Garbo įpėdinę: „*Lilian Harvey, Henry Garat, Anna Sten ir dabar Charlotte Susa sudaro svarbių užsienio talentų kvartetą, kurį netrukus išvysime Holivudo nuotraukose. [...] Panelė Susa, gimusi Lietuvoje, vokiečių šeimoje, pelnė didelę šlovę Vokietijoje. Iš pradžių lipo į sceną kaip dainininkė, vėliau kaip dramos aktorė, o prieš trejus metus ėmėsi darbo kine. Kas žino, gal ji bus ta aktorė, kuri užims Garbo vietą, jei Garbo nebegrįš.*“

Tačiau Holivude gauti vaidmenų jai nepavyko, 1934 m. grįžo į Vokietiją. Vaidino filmuose „Budeliai, moterys ir kariai“ (1935), „Vanduo Kanitogai“

(1939) su vokiečių kino „žvaigžde“ Hansu Alber-su ir būsimu savo vyru Andrew Engelmannu. Tai buvo bene brangiausias nacistinės Vokietijos nuotykių filmas, rodytas beveik visose okupuotose šalyse. Šiame filme Alberso atliekama daina *Goodbye Johnny* tapo hitu, o 6-ajame dešimtmetyje išplieskė skandalas, kad Vokietijos Demokratinės Respublikos himnas labai panašus į tos dainos melodiją. Paskutinis filmas, kuriame vaidino Charlotte Susa, buvo komedija „Gasmanas“ (1941). Tai režisieriaus Carlo Froelicho propagandinė kino juosta, Susa atliko epizodinį vaidmenį. Po to filmo ji paliko kiną, grįžo į teatro sceną, dažnai vaidino su savo vyru Engelmannu. Beje, tai jos trečia santuoka, pirmoji su intendantu Paulu

Kornelija BRUCH

Cablinu, antroji su aktoriumi Arthuru Malkowsky'u nutrūko. Nuo 1946 m. Charlotte Susa gyveno prie Paryžiaus, Viroflay mieste, o 1953 m. įsikūrė Šveicarijoje, Bazelyje, kur mirė 1976 m. liepos 28 d.

Klaipėdos krašto aktorių, pasiekusių Holivudą, sąrašas ir šilutiškė **Kornelija Bruch**, daugiau žinoma kaip *Cornell Borchers*. Ji gimė Šilutėje 1925 m., kai kurie šaltiniai nurodo lietuvišką jos kilmę, bet abu tėvai greičiausiai vokiečiai. Iškart po karo studijavo mediciną Getingeno (Vokietija) universitete, vėliau dramos mokykloje ėmėsi vaidybos. Režisierius Arthuras Maria Rabenaltas pakvietė filmuotis dramoje „Martina“ (1949), kur ji vaidino vieną iš seserų, susitikiusių po karo. Kitoje to paties režisieriaus dramoje „Anoniminiai laišakai“ (1949) jos vaidmuo epizodinis. Dar kartą seserį suvaidino Gustavo Fröhlichio filme „Melas“ (1950) pagal Martos Marios Gehrke's ir Hanso Schweikarto romaną „Žudikas be žmogžudystės“. Tai sudėtinga meilės istorija, kur Cornell Borchers turėjo pademonstruoti savo seksualumą, nors pati apgailestavo: „*Aš tiesiog nesu erotiška aktorė.*“ 1950 m. ji pakviesta vaidinti vokiečių–amerikiečių filme „Didysis keltuvas“, scenarijaus autorius ir režisierius George'as Seatonas. Veiksmas vyksta per istorinę sovietų surengtą Vakarų Berlyno blokadą 1948–1949 m., kai sąjungininkai buvo priversti vykdyti operaciją *Vittels* – miestą aprūpinti maistu, kitais resursais teko oro tiltu. Politinis filmo siužetas čia persipina su meilės istorija – Cornell Borchers vaidina vieną iš pagrindinių vaidmenų – vokiетę, našlę Frederiką Burkhardt, kurią įsimyli amerikiečių lakūnas (akt. Montgomery's Cliftas). Tačiau Frederikos, apsimesusios našle, tikrasis tikslas – suvilioti lakūną, už jo ištekėti, kad galėtų susitikti su JAV gyvenančiu savo meilužiu. Šiam vaidmeniui ji pasirinkta dėl vokiško akcento ir išorinio frigidškumo, už kurio slėpėsi gundantis patrauklumas. Filmą patraukė žiūrovų dėmesį ir dėl sėkmingo Cornell Borchers vaidmens, ir dėl gausiai naudotos tų istorinių įvykių kino kronikos.

Lygindama skirtingą darbo stilių, aktorė rašė: „*Čia, Rabenalto studijoje, visada šilta ir asmeniškai*“

ka atmosfera. Amerikiečiams individas yra visiškai nesvarbus. Vienintelis svarbus dalykas yra filmas. Ir tai paverčia aktorių bedvase mašina.“ Tačiau gavusi pasiūlymą išvykti už Atlanto, Cornell Borchers neatsispyrė pagundai – pasirašė 5 metų sutartį su *20th Century Fox*. Bet pirmas blynas – filmas „Mabel ir aš“ taip ir nepasirodė, nors buvo atlikti filmavimo bandymai. Įtakingas Vokietijos dienraštis *Der Spiegel* 1951 m. rašė: „Ji, tiesą sakant, turi visas priežastis džiaugtis dėl to, kaip baigėsi 99 dienų kelionė į Holivudą.“ Pati aktorė prisimena: „Nuo pat pradžių visi buvo man labai dėmesingi.“ Vis dėlto filmavimas sustabdytas. „Ten turėjau vaidinti rusų karininkę“, – rašė prisiminimuose Borchers. „Bet aš visai nepanašė į rusę“, – išsisukinėjo ji. *Fox* atstovas pareiškė, kad Greta Garbo, viename iš filmų vaidinusi Ninočką, irgi nepanašė į rusę. Cornell kelias dienas filmavosi „Mabel ir aš“ bandymuose, kurių kiekviena diena kainavo nuo 2000 iki 4000 dolerių, to meto kursu tai dideli pinigai. Nežinia, kodėl filmas buvo atšauktas. Aktorė gavo ir daugiau pasiūlymų filmuotis, tačiau pamačiusi scenarijų, kur ji, būdama 26 metų, turėjo vaidinti senyvą moterį, prisimenančią meilės nuotykius, kategoriškai atsisakė.

Sugrįžusi į Vokietiją sėkmingai vaidino įvairaus žanro filmuose. Didžiausio pasisėkimo sulaukė pagrindinis vaidmuo anglų režisieriaus Charleso Crichtono filme „Suskaldyta širdis“ (1954). Tai nespaltvota kino juosta, paremta tikra istorija apie vienos Balkanų šalies vaiką, kurio tėvas buvo anti-fašistas, o motina uždaryta Aušvico koncentracijos stovykloje. Tokių „nusikaltėlių“ mažamečiai vaikai, net kūdikiai buvo siunčiami į Vokietiją pagal nacių programą *Lebensborn*, kurios tikslas – padidinti „arijų“ skaičių. Filmas sprendžia klasikinę dilemą, kurią ne kartą svarstė menininkai, psichologai, filosofai: ar vaikas turėtų likti su tėvais, suteikusiajam laimingus namus, ar būti grąžintas biologinei motinai, per karą praradusiai viską. Ir kiek atsižvelgti į paties vaiko norus. Kaip ir tikroje istorijoje, pagal kurią sukurtas filmas, vaiką grąžina biologinei motinai. Cornell Borchers vaidino įmotę Ingą,

auginančią našlaitį. „Suskaldyta širdis“ 1955 m. pelnė šešias Britų akademijos kino apdovanojimų BAFTA nominacijas, iš kurių laimėjo tris – Yvonne Mitchell, suvaidinusi vaiko motiną, pripažinta geriausia britų aktore, o Borchers gavo geriausios užsienio aktorės apdovanojimą. Ši sėkmė sugrąžino viltį užkariauti Holivudą, kai studija *Universal-International* 1955 m. su Borchers pasirašė sutartį per metus nufilmuoti dvi kino juostas. Melodramose „Niekada nesakyk sudie“ (1956) ir „Stambulas“ (1957) ji vaidino su Holivudo „žvaigždėmis“ Rocku Hudsonu, Errolu Flynnu. Holivude su ja sukurtas film noir stiliaus „Potvynis“ (1958) neatnešė sėkmės: „Šiuolaikinė publika liko abejinga, šis filmas padėjo tašką miss Borchers kino karjerai...“ – rašė vietinė spauda. Sugrįžusi į Vokietiją, nusifilmavo režisieriaus Falko Harnacko siaubo filme „Gydytojas be sąžinės“ (1959). Širdies liga sergančiai operos dainininkei buvęs nacių gydytojas bando nusikalstamu būdu transplantuoti kitos pacientės širdį. Filmas sukritikuotas, Vokietijos kino instituto apžvalgininkas Falkas Schwarzas rašė: „Širdies transplantacijos tema išliko, tačiau filmą geriau pamiršti.“ Po šios nesėkmės aktorė, kuriai Holivudas pranašavo naujos „žvaigždės“ statusą, lygino su Ingridos Bergman, trijų *Oskarų* laureatės, talentu, pasitraukė iš filmavimo aikštelių. Cornell Borchers mirė 2014 m. Pietų Vokietijoje, Bavarijoje, šalia Štarnbergo.

Iš moterų-aktorių, gimusių Vakarų Lietuvoje, bene didžiausios šlovės sulaukė tauragiškė, lietuvaite Aldona Pauliūtė, pasivadinus **Mari Aldon**. Šeštojo dešimtmečio pradžioje ji buvo viena iš pagrindinių Holivudo „žvaigždžių“.

Pasak jos pusbrolio Aloyzo Šlepevičiaus, Aldona gimė 1925 m. lapkričio 17 d. policijos pareigūno Antano Pauliaus ir medicinos sesers Antosės Šlepavičiūtės-Paulienės šeimoje, kuri iš pradžių gyveno Skaudvilėje, vėliau persikėlė į Tauragę. Vos trejų metų Aldutė su tėvais atsidūrė Kanadoje. Čia baigė gimnaziją, ėmė lankyti Meno mokyklą, kur mokėsi baleto, dramos, fortepijono ir dainavimo. Šoko Kanados balete, kalbėdavo radijo laidose.

Mari ALDON

Amerikoje, Los Andžele, kur persikėlė Paulių šeima, Aldoną pastebėjo Holivudo prodiuseris – 1946 m. ji debiutavo filme „Medalionas“, gavusi epizodinį vaidmenį. Tai psichologinis trileris, kurį režisavo Johnas Brahmas, o pagrindinį vaidmenį atliko Lorraine Day, studijos *Metro-Goldwyn-Mayer* pirmo ryškumo „žvaigždė“. Režisierius Raoulas Walshas 1951 m. pakvietė Aldoną vienam iš pagrindinių vaidmenų filme „Tolimi būgnai“. Vesterne, pasakojančiame apie XIX a. kovas su Amerikos indėnais, vaidino ir Holivudo „žvaigždė“ Gary's Cooperis.

1952 m. Pauliūtė ištekojo už Holivudo režisieriaus Tay'aus Garnetto, 1955 m. susilaukė dukters Tielos, kuri parašė keletą knygų, tarp jų „Iš kino istorijos“

ir atsiminimus apie tėvą. Kitas kiek reikšmingesnis Mari Aldon vaidmuo buvo režisieriaus Lewo Landerso nuotykių filme „Tanžero incidentas“ (1953). Slaptasis agentas, apsimetęs juodosios rinkos karaliumi, bando išardyti nusikaltėlių tinklą, prekiaujantį atominių bombų gamybos paslaptimis. Mari Aldon vaidino to agento merginą Milisentą. Filmuose „Ši moteris pavojinga“ (1952), „Basa Contessa“ (1954) ji vaidino kartu su Humphrey'u Bogartu, Ava Gardner. Dramoje apie autolenktynes „Dulkių kaukė“ (1954, vėliau pavadintame „Lenktynės už gyvenimą“) Mari Aldon atliko vieną iš pagrindinių vaidmenų. Davido Leano juostoje „Vasaros metas“ (1955) filmavosi su Holivudo „žvaigžde“ Katharine Hepburn. Tolesnė Mari Aldon karjera susijusi su televizija, daugiausia vaidino serialuose. Paskutinis jos vaidmuo 1966 m. buvo TV seriale „Bonanza“, per NBC 14 sezonų nuo 1959 m. iki 1973 m. rodytoje kino sagoje apie XIX a. fermerių šeimą. Kartu su serialu „Dalasas“ tai vienas ilgiausių ir sėkmingiausių draminių serialų.

Tolesnis Mari Aldon gyvenimas klostėsi ne itin sėkmingai. Su Garnetu, kuriam ši santuoka buvo trečia, ji išsiskyrė 1970 m. Dar vienas likimo smūgis ištiko, kai sudegė Mari Aldon namas-ranča netoli Los Andželo. Laimei, jos sesuo Žaneta Pauliūtė-Kozłowski, ištekojusi už naftos magnato, priglaudė savo namuose Las Vegase. Aktorė mirė 2004 m. spalio 31 d.

Dar vienas lietuvis, palikęs ryškų pėdsaką pasaulio kine, – aktorius **George'as Mikellis**, tikroji pavardė Jurgis Mikelaitis. Jauniausias iš keturių pasiturinčios šeimos sūnų gimė 1929 m. balandžio 4 d. Bildenių vienkiemyje, Baltakių valsčiuje, Tauragės apskrityje. Kai Lietuvą 1940 m. užgrobė sovietai, Mikelaičiams grėsė tremtis į Sibirą. Išgelbėjo motinos prūsiška kilmė, leidusi šeimai 1941 m. išvykti į Vokietiją. Čia vyresni broliai pateko į fašistinę kariuomenę, o Jurgis atsidūrė Hitlerio jaunųjų nacių stovykloje. Šeimai sunkiai sekėsi įsitvirtinti naujam krašte, todėl su jaunėliu ryžosi grįžti į Lietuvą. Bet, artėjant sovietų armijai, vėl buvo priversti trauktis

į Vokietiją. Dėl nuolatinės sumaišties Jurgis negavo normalaus vidurinio išsilavinimo. „*Karui pasibaigus, buvau paaugęs vaikėzas be jokių ateities perspektyvų*“, – sakė Jurgis Mikelaitis viename iš interviu. Tad jam teko dirbti įvairiausius darbus – nuo medkirčio iki komivojažieriaus, tačiau traukė vaidyba, scena. Pirmoji pažintis su teatru įvyko, dar gyvenant karo pabėgėlių stovykloje Oldenburge (Vokietija), turinčiame senas teatro ir muzikos tradicijas, kai atvyko prancūzų teatro trupė su spektakliu „Karalius Edipas“. „*Nežinojau, kas tas Edipas, prancūzų kalbos nesupratau, bet išleidau visas savo santaupas, kad nusipirkčiau bilietą. Tai, ką pamaciau, mane taip sužavėjo, kad pasakiau sau – čia mano ateitis*“, – viename pokalbyje prisiminė Mikelaitis. Oldenburgo teatre įsidarbines statistu, lankė aktorinio meistriškumo pamokas. Bet gyvenimo sunkumai privertė leisti kelionėn į Australiją. Ten veikė daug mėgėjiškų trupių, prie vienos prisijungė ir jis, pasivadinęs *George Mikell*. Scenoje buvo pastebėtas teatro kritikų, sulaukė pasiūlymų iš modelių agentūrų, filmavosi reklaminiuose klipuose, jo portretai šmėžavo fotoreklamose, o dėl savo anglų kalbos akcento dalyvavo net radijo programoje „Anglų kalba naujiesiems australams“.

Lemtingas aktorinės jo karjeros posūkis įvyko 1955 m. per Londono teatro *Old Vic* gastroles. Pasaulinė kino „žvaigždė“ Katharine Hepburn, pastebėjusi jaunąjį aktorį viename iš mėgėjų spektaklių, George'ą Mikellį iš kelių šimtų pretendentų pakvietė į savo trupę. 1958 m. jis apsigyveno Londone, kur vaidino įvairiuose teatruose, filmavosi. Kine debiutavo 1957 m. režisieriaus Roy'aus Wardo Bakerio filme „Tas, kuris pabėgo“ suvaidinęs vokiečių kalinį. Po to vaidino filmuose „Nužudyk ją švelniai“ (1957), „Didysis pabėgimas“, (1963), „Operacija Arbaletas“ (1965) „Antrininkas“ (1967), „Tamarin do sėkla“ (1974) ir kt. George'ui Mikelliui išskirtiniu tapo vaidmuo kultiniame režisieriaus J. Lee Thompsono filme „Navaronės ginklai“ (1961) pagal Alistairo MacLeano romaną. Vaidino pasaulinio kino „žvaigždės“ – Gregory's Peckas, Anthony's

Jurgis Mikelaitis – Sesleris. J. Lee Thompsono filme „Navaronės ginklai“

Quinnas, Jamesas Darrenas. Juostoje pasakojama, kaip Antrojo pasaulinio karo metais žvalgybos grupė vienoje Graikijos saloje bandė sunaikinti vokiečių karinius sandėlius, amuniciją. George'as Mikellis vaidino karininką Seslerį, žavų, bet šaltakraujį, žiaurų fašistą. Kritika atkreipė dėmesį į aktorį, suvaidinusį „*tobulą nacį*“. „*Visa tai, kas buvo vėliau, atsirado dėl vaidmens „Navaronės ginkluose*“, – prisimena Mikellis, – *Net pirmąjį vaidmenį Holivude gavau tik dėl to.*“ Po to pasipylė daugybė panašių pasiūlymų, aktorius juokauja, kad suvaidino „*ištisą nacių armiją*“.

Mikelaitis filmavosi maždaug 30-yje kino juostų bei serialų, ne vieną pagrindinį vaidmenį atliko teatro scenoje. Tarp jo partnerių buvo tokios žvaigždės kaip Richardas Attenborough, Alainas Delonas, Sylvesteris Stallone, Richardas Burtonas,

Burtas Lancasteris ir kiti. Sukūrė nemažai apsakymų, keletą kino scenarijų, buvo Didžiosios Britanijos rašytojų gildijos narys, paskutiniais gyvenimo metais rašė prisiminimų knygą. Ne kartą lankėsi Lietuvoje, niekada neišsižadėjo savo šaknų, 2018 m. įsteigė stipendiją Lietuvos muzikos ir teatro akademijos studentams, už tai apdovanotas Akademijos medaliu. Aktorius mirė 2020 m. gegužės 12 d. Londone, palaikai liepos 16 d. pargabenti į Lietuvą ir atgulė Vilniaus Antakalnio kapinėse, Menininkų kalnelyje.

Vokiečių kilmės **Gerhardas Gregoras** gimė 1906 m. rugsėjo 17 d. Rusnėje, tuomet priklausiusioje Vokietijos imperijai, pastoriaus šeimoje, kuri prieš Pirmąjį pasaulinį karą persikėlė į Klaipėdą. Gerhardas pramoko groti bažnyčios vargonais. Muziką studijuodamas Berlyne, grojo anuomet didžiausio kino teatro *UFA-Palast* vargonais, per seansus improvizuodamas po kelias valandas. Veiklą tęsė Hanoverio Kino teatre, ten rodokus filmus palydėdamas vargonų muzika. Vėliau Gregoras dirbo radijuje, vedė muzikines laidas, aranžavo muziką radijo spektakliams. Hamburgo televizija jam pasiūlė kurti muziką nebyliems klasikiniais filmams. Beveik per 20 metų Gregoras įgarsino 15 juostų. Kritikai gyrė įvairiapusį jo talentą, profesionalumą, atsidavimą muzikai ir kinui.

Giunteris Graewertas (*Günter Gräwert*), režisierius, aktorius, scenaristas, gimė 1930 m. rugpjūčio 22 d. Klaipėdoje. Vidurinę mokyklą baigė Švabingo miestelyje šalia Miuncheno, 1950 m. įstojo į Miuncheno dailės akademiją, vėliau studijavo aktorystę Štutgarte. Dirbo įvairiuose sostinės (*Berliner Ensemble Bert Brechts*), Miuncheno (*Kammerspiele*) ir kituose teatruose. Ėmėsi prodiusavimo, filmavimo, montavimo, kol pasirinko režisūrą. Pirmą filmą, kuriam pats parašė scenarijų, režisavo 1961 m. Tai istorija apie atitrūkusį nuo visuomenės žmogų, kuris pažindamas save ir gyvenimą iš naujo užmezga socialinius ryšius. Filmo „Ateitis atėjo“ forma eksperimentinė su ryškiu filosofiniu atspalviu. Po to režisavo dar keletą kino juostų, iš kurių pažy-

mėtinas filmas „Du viskio ir sofa“ (1963) su pirmo ryškumo kino „žvaigžde“ Maria Schell. Paskutinis Graewerto kino filmas – nespaltota kriminalinė komedija „Atsargiai, ponas Dodas“ (1964). Po to jis kūrė TV serialus ir filmus, parašė keletą televizijos pjesių, pasinėrė į dokumentiką. 1969 m. ekranizavo rašytojo Hermannio Sudermanno apysaką „Kelionė į Tilžę“ – televizijos filmo siužetas sunkus, dramatiškas, tačiau gausu Rytų Prūsijos gamtos ir miestelių vaizdų, praskaidrinančių pesimistinę nuotaiką.

Günteris Gräwertas sukūrė 35 filmus, tarp jų 11 serialų, ne tik rašė scenarijus, režisavo, bet kai kuriuose ir vaidino. Mirtis jį užklupo kelyje iš Husumo į Hamburgą – 1996 m. balandžio 29 d. patyrė širdies smūgį. Palaidotas Miunchene.

Aktorius, radijo skaitovas **Thomas Kylau** gimė Klaipėdoje 1932 m. rugsėjo 10 d. Netrukus tėvai persikėlė į Šilutę, ten gyveno iki karo pabaigos, tada pasitraukė į Vokietijos gilumą. Thomas jau mokykloje susidomėjo vaidyba – organizavo Kiemo teatrą, lankė muzikos būrelį. Vokietijoje Kylau šeima apsistojo iš pradžių Drezdene, vėliau persikėlė į Miuncheną. Vaidybą Thomas studijavo Liubeke, lankė privačius teatro kursus, studijas tęsė Hamburgo muzikos ir teatro akademijoje, *Hamburger Kammerspiele* seminaruose. Buvo neabejingas ir muzikai. Įkūrė kabaretą, kuris apkeliavo visą šalį, atlikdamas vokiečių šlagerius, prancūzų šansonus – dalį jo dainų iki šiol transliuoja Vokietijos radijas, yra išleista keletas plokštelių. Thomas Kylau buvo puikus radijo skaitovas, įgarsinęs daugybę knygų. Kine debiutavo 1973 m. vokiečių rašytojo Hanso Fallados romano „Valstiečiai, didvyriai ir bombos“ ekranizacijoje. Po to vaidino kito klaipėdiečio – režisieriaus Günterio Gräwerto filmuose ir serialuose „Senis“, „Derikas“, serijos „Nusikaltimo vieta“ trijuose epizoduose, populiariame seriale „Vera Wesskamp“. Pažymėtinas Zielkės vaidmuo režisieriaus Reitzo Heimato trilogijoje „Heimatas“. Kylau neužmiršo ir gimtinės – Klaipėdos krašto, lankėsi Lietuvoje ne kartą. Kai 2015 m. Dahau paveikslų galerijoje vyko paroda, skirta Kuršių Nerijos gam-

tai, Thomas Kylau pakvietė lankytojus pasiklaudyti „Kelionės į Tilžę“ autentiška Rytprūsių tarme. Beje, su apysakos autorium Sudermannu jis lankė tą pačią mokyklą Šilutėje. Thomas Kylau mirė 2020 m. balandžio 13 d. Miunchene.

Tarp klaipėdiečių, palikusių pėdsaką pokario Vokietijos kine, reikia paminėti **Giunterį Vilumaitį**, nors didžiausią populiarumą jis pelnė kaip humoro meistras.

Güntheris Willumeitis gimė 1941 m. gruodžio 10 dieną Klaipėdoje. Kartu su tėvais ir seserimi Erika, karo pabėgėliai iš Rytų Prūsijos, atvyko į Holšteiną prie Baltijos jūros, apsigyveno Biunsdorfe, vėliau Bad Segeberge. Čia Güntheris 1962 m. baigė vidurinę mokyklą. Jau tada atsiskleidė jaunuolio talentas parodyti mokytojus. Tačiau pasirinko odontologijos studijas Kylyje. 1970 m. atidarė privačią kliniką Bad Segeberge, 25 metus gydė miestiečius. Laisvalaikio vietinių barų lankytojus vakarais linksmindavo parodijomis ir pokštais. Išgarsėjo anekdotais, sąmojingais pasakojimais apie Šiaurės Vokietijos kaimiečius. Jo personažas – įžūlus traktorininkas, ūkininkas Piepenbrinkas sudomino televizijos prodiuserius ir tapo nuolatinio humoristinių radijo ir TV laidų dalyviu. Tai užėmė vis daugiau laiko, 1994 m. Güntheris metė odontologo praktiką ir pasinėrė į aktorystę. Reikšmingą pėdsaką Willumeitis paliko ir kine, suvaidinęs filmuose „Sostinės zona“ (1986), „Superhumoro paradas“ (1988) ir „Syltės istorijos“ (1993). Laimingą gyvenimo tėkmę sudrumstė sunki liga – eidamas 72-uosius susirgo stemplės vėžiu ir mirė, pelenai išbarstyti Baltijos jūroje.

Klaipėdoje 1943 m. kovo 12 d. gimęs **Joachimas Bublavas** irgi įrašė savo vardą į kino bei šiuolaikinių medijų istoriją. Nors kai kurie šaltiniai Joachimo Bublatho gimimo vieta nurodo Karaliaučių, jis pats viename interviu tvirtino, kad gimė Memelyje, Rytų Prūsijoje. Jo tėvai jautė glaudų ryšį su šiuo kraštu, bet Joachimas iš tų laikų sakė prisimenantis tik „*motinos krūtį*“, nors vėliau keletą kartų apsilankė gimtinėje. 1944 m. artėjant karo frontui ir sovietų armijai, šeima pasitraukė į Vokietiją. Miun-

cheno technikos universitete Bublathas 1971 m. baigė fizikos studijas, vėliau apgynė daktaro disertaciją iš kvantinės ir branduolinės fizikos, gilino žinias matematikos ir chemijos srityse. Po studijų meilė kinui jį atvedė į Hesseno žemės radijo ir televizijos korporaciją, kur ėmėsi rengti mokslines laidas. Mėgo keliauti, lankėsi Sirijoje, Irake, Indijoje, Singapūre, Afrikos džiunglėse ir t. t., kūrė dokumentinius filmus. Augant susidomėjimui mokslinė žurnalistika, 1981 m. persikėlė į Mainą, kur vadovavo ZDF Mokslo ir technologijų departamentui. Čia sugalvojo mokslinio pažinimo laidos formatą *Die Knoff-Hoff-Show*, be pokalbių apie gamtos reiškinius, mokslą ir technologijas atlikdavo praktinius eksperimentus. Sukūrė daug inovatyvių mokslinių laidų. Laikotarpiu nuo 1986 m. iki 1999 m. parengė 79 tokias laidas, sukūrė nemažai TV filmų. Dubliuoti į įvairias kalbas, jie platinami visame pasaulyje. Bublathas puikiai pritaikė ne tik savo mokslines žinias, bet ir meilę muzikai. Pasitelkęs šūkį „Mokslas susitinka su džiazu“, padedamas sūnaus, džiazų muzikanto Mathiaso, gyvenančio Niujorke, 2009 m. sukūrė projektą *The Universe in Concert*, su kuriuo apkeliaavo daug Europos ir JAV miestų. Apibūdindamas savo gyvenimo kelią, viename interviu Joachimas sakė: „*Galiausiai norėjau sužinoti, kaip veikia pasaulis ir ką mes, žmonės, apie jį žinome.*“ Vadinamas Vokietijos TV mokslo veidu, gavo daugybę apdovanojimų už mokslo ir žurnalistikos ryšių stiprinimą. 2007 m. buvo išrinktas Metų mokslo žurnalistu.

***

Klaipėdos kraštas, nepaisant kuklios populiacijos, nedidelės geografinės apimties, prieštaringos istorijos, geopolitinių ir kultūrinių sankirtų, praturtino kino raidą reikšmingais kūriniais, į pasaulinio kino „žvaigždyno“ CV įrašė ir Klaipėdą. Lietuvos kino tyrėjams derėtų nepamiršti jų vardų ir pasiekimų, nes tai svarbi šalies kultūros dalis. ■

APULIJOS AKMENYS

Esė apie paveldą ir estetiką

Kadaise, praėjusio amžiaus 7-ajame dešimtmetyje ne tik eilinius lankytojus, bet ir subtilius architektūros žinovus gerokai nustebino Niujorke, Moderniojo meno muziejuje, surengta to meto kontekste itin neįprasto pobūdžio paroda. Iš Austrijos kilęs amerikiečių architektas Bernardas Rudofsky's pristatė didžiulę ekspoziciją, intriguojančiai pavadintą „Architektūra be architektų“. Vėliau toks pavadinimas akademinėje literatūroje buvo kritikuojamas dėl adekvatumo stokos – nors ankstyvuosius įvairaus pobūdžio prieglobsčius žmonėms statę asmenys senosiose kultūrose ir nesivadino architektais, jie turėjo nemenkų šios, vėliau amatu ir atskira profesija tapusios veiklos įgūdžių. Tačiau parodos organizatoriui anuomet nerūpėjo semantinės sąvokų subtilybės. Jis labiausiai siekė parodyti, kad Vakarų architektūros istorija XX a. antrojoje pusėje gebėjo aprėpti tik labai nedidelę pasaulio architektūros nepaprastai turtingo paveldo dalį. Dėl tokio žinių fragmentiškumo ir selektyvumo visa tai, kas neįtraukta į oficialų architektūros istorikų naratyvą, buvo laikoma tolimos praeities atgyvenomis, neturinčiomis nė menkiausios vertės. Iš dalies tai prisidėjo prie ankstyvojo architektūros paveldo nuvertinimo, nemaža namudinės architektūros, išlikusios per daugelį amžių, dalis moderniaisiais laikais buvo be gailės nušluota nuo žemės paviršiaus, išvalant erdves naujosioms statyboms, įvai-

riems žmonių aprūpinimo būstais (*housing*) projektams.

Parodos kataloge Rudofsky's įtaigiai rašė: „Iš architektūros, dar netapusios ekspertų menu, galima daug ko pasimokyti. Savamoksliai statybininkai erdvėje ir laike [...] demonstruoja nuostabų talentą pritaikyti pastatus prie natūralios aplinkos. Užuoat bandę „užkariauti“ gamtą, kaip darome mes, jie džiaugėsi klimato keistenybėmis ir topografijos iššūkiais. Mums labiausiai patinka plokščias, be jokių savitumų kraštovaizdis (bet kokie reljefo nelygumai lengvai pašalinami buldozeriais). Tačiau gamtai jautresnius žmones vilioja atšiaurus kraštovaizdis. Tiesą sakant, turėtume nedvejodami ieškoti sudėtingiausių kraštovaizdžio konfigūracijų. Patys didžiausi optimistai buvo tie, kurie statybvietėms, kaip žinoma, rinkosi tikrus erelio lizdus – Maču Pikču, Monte Albaną, uolėtą vienuolių šalies respubliką, įsikūrusią ant Atono kalno, jei paminėsime tik kai kuriuos labiausiai žinomus objektus.“¹

Namudinė architektūra (angl. *vernacular architecture*), t. y. statiniai, kuriuos surentė patys vienos ar kitos vietovės gyventojai, dažniausiai talkinami savo kaimynų, būdinga visoms senosioms kultūroms. Beje, ši sąvoka lietuviškai iki šiol dažniausiai verčiama siaurai, net klaidinančiai, pavyzdžiui, tradicinė ar etninė architektūra, iškraipant sąvokos esmę.² Namudinė statyba klestėjo visose mums ži-

nomose priešistorinėse ir istorinėse kultūrose nuo tų laikų, kai nomadai virto sėsliais žmonėmis ir įgijo tokios gyvenmenos įgūdžių. Istorikas, filosofas Ivanas Illichas aiškino, kad ši su lotynų kalba susijusi sąvoka yra indų-germanų kilmės žodis, nusakantis „išsisknijimą“ ir „buveinę“. Pasak tyrinėtojo, lotynų kalba *vernaculum* įvardijama visa tai, kas užauginta, išausta, pagaminta namuose, priešingai tam, kas įgyjama, plėtojant formalius mainus.³

Alberobelo miestovaizdis ankstyvą rudens rytą

Namudine architektūra domėjosi daugiausia kultūros antropologai, tačiau jų išvalgos dėl skirtingų metodologinių principų ir tyrimo būdų darė menką įtaką istorijos, architektūros ir meno reiškinių tyrinėtojams. Antra vertus, antropologus būstai domino šalia kitų, jų tyrimams svarbesnių gyvenmenos ir veiklos aspektų: papročių, tradicijų, ritualų, socialinės struktūros ir pan. Namudinė architektūra specialių tyrimų objektu tapo vėlokai – tik paskutiniaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais, kai pasirodė Amoso Rappoporto, Josepha Rykwerto, Paulio Oliverio, kitų autorių veikalai, šiandien jau laikomi chrestomatiniais.⁴ Ilgainiui namudinė architektūra tapo tarpdisciplininio pobūdžio mokslo tyrimų sritimi. 1988 m. buvo įsteigta tradicinės aplinkos tyrimų asociacija (*IASTE*), į savo metines konferencijas kasmet sukviečianti šimtus namudinės architektūros tyrėjų iš viso pasaulio. Kalifornijos universiteto Berklyje profesorius Nezaras Al Sayyadas šiose tarptautinėse konferencijose skaitytų pranešimų pagrindu parengė keletą reikšmingų

knygų, padidinsius susidomėjimą namudine bei tradicine architektūra.

Pastaruoju metu namudinės architektūros tyrimai įgavo naują pagreitį ir dėl kitų priežasčių. Plečiantis tvarumo problematikos spektrui, akivaizdu, kad senoji, ypač namudinė architektūra neretai itin gerai pritaikyta prie klimato ir vietos diktuojamų sąlygų. Tad pastaruoju metu neprofesionalios architektūros paveldu domimasi ir dėl jo galimybių pasiūlyti tvarius sprendimus šiuolaikiniams būstams, ypač tose vietovėse, kur klimato kaitos poveikis itin drastiškas, sunaudojami didžiuliai elektros energijos kiekiai. Tokio pobūdžio statiniai įvairiuose kraštuose stebina ir žavi tuo, kad jų energetinės sąnaudos ir eksploatavimo kaštai daugeliu atvejų buvo, neretai ir yra minimalūs, priešingai negu modernių būstų.

Apulijos regionas Pietų Italijoje garsėja ne tik senomis vyndarystės tradicijomis, bet ir savitu, unikaliu namudinės architektūros paveldu. Albe-

Keli trulli pastatai Alberobelo gatvėje

robėlas, Lokorondonas, Fasanas, Ostinis bei kiti miestai, miesteliai, kaimai plačiai žinomi dėl senų kupolo formos pastatų, kurių čia apstu. Statomi iš akmens plokščių, jie įgaudavo kūgio pavidalą. Manoma, kad pats žodis *trullo* yra graikų kilmės, reiškia būstą, kurio vidaus erdvę dengia skliautas iš akmens plokščių. Yra įvairių hipotezių, susijusių su šių statinių kilme. Pasak vienos iš jų, tokį modelį regione pirmieji pritaikė graikai, kolonizavę Pietų Italiją tarp aštunto ir penkto amžiaus prieš Kristų. Graikiškų *tholos* struktūra panaši – apskritimo formos, kūgio pavidalo statiniai iš akmens plokščių. *Trullo* senovės graikų kalba reiškia kupolą (*tholos*), tad analogija nekelia abejonių.⁵ Skirtumas tarp jų tas, kad graikiškas prototipas buvo susijęs su palaidojimais, o itališki *trulli* skirti būstui, žemės ūkio produkcijos ir padargų ar gyvulių bandos laikymui. Tiesa, manoma, kad pavadinimas gali būti kilęs iš lotynų kalbos.

Iš pradžių šie namudiniai pastatai būdavo statomi kaimuose išimtinai žemės ūkio reikmėms.

Vėliau jų atsirado ir miesteliuose. Dabar jie laikomi itin charakteringa Apulijos regiono kraštovaizdžio dalimi, kurios išskirtinę vertę patvirtino tai, kad Alberobelo *trulli* 1996 m. įrašyti į UNESCO globojamo pasaulio paveldo sąrašą.

Šio tipo statiniai, Apulijos regione paplitę nuo XIV a., laikomi jo pasididžiavimu. Tikslus *trulli* skaičius nėra žinomas, tačiau manoma, kad jų yra mažų mažiausiai keletas tūkstančių. Iš pradžių buvo statomi laukuose, skirti trumpalaikiam naudojimui, čia žemdirbiai apsistodavo nuimdami derlių. Be to, juose laikinai arba pastoviai laikydavo

gyvulių bandą, saugodavo žemės ūkio produkciją.

Gera žinoma, kad senovėje statyta iš vietinių medžiagų. Apulijos regione buvo gausu kalkakmenio, todėl *trulli* statyboms naudotas jis. Pastatai daugiausia apskritimo, rečiau kvadrato formos. Jų sienos ir lubos iš stambių kalkakmenio blokų, į tarpus pripilta smulkių akmenukų ar žvyro, tad nereikėjo jokių rišamųjų medžiagų (skiedinio ar cemento). Prireikus šiuos pastatus paprasta išardyti ir perkelti į kitą vietą.⁶ Alberobelą XVI a. valdžiusi Acquavivų šeima skatino statyti tokio tipo būstus, nes juos galima gana greit išmontuoti, tad atvykus mokesčių rinkėjams, tekdavo mokėti mažesnę sumą į valdovo išdą.

Kadangi daugelyje apylinkių stokota gėlo vandens, *trulli* statytojai pirmiausia iškasdavo duobę vandens cisternai po statiniu įtaisyti. Cisternos viršus tapdavo šių būstų grindimis, o iškastas uolų atplaišas ir akmenis naudodavo sienoms rėsti.

Trulli vidines sienas ir lubas padengdavo kalkių tinku ir nubalindavo. Tad interjerai tapdavo švie-

sesni, be to, atbaidydavo vabzdžius. Dėl storų sienų ir akmens fizinių savybių viduje maloniai vėsu net karščiausią vasarą. Kadangi Apulijos regione jos itin karštos, mažai lietaus, namudinės konstrukcijos privalumai geriausiai atsiskleidžia šilčiausiu metų laiku. Tiesa, žiemą kiek mažiau komforto, nes tokių statinių vidų per trumpą laiką nelengva apšildyti, kurstant ugniakurus ar židinius.

Šie pastatai, viduje siekiantys dažniausiai nuo 1,6 iki 2 ar 2,6 metro aukščio, kupolo viršuje turi nedidelę angą, skirtą ventiliacijai ir židinio dūmams išleisti. Paprastai būdavo įrengiamos vienos, kartais dvejios durys pietinėje arba rytinėje pusėje. Nedidelės langų angos (nuo pusmetro iki metro) vidų pakenčiamai apšviesdavo. Lietaus vanduo stogo čerpėmis nubėgdavo žemyn ir patekdavo į vandens cisterną, įtaisyta po statiniu, buvo naudojamas buitiniams reikmėms.

Beje, iš akmens statinių, priskiriamų *trulli* rūšiai, šiuo metu beveik 40 proc. nenaudojama, 30 proc. yra gyvenamosios, kiti 30 proc. – komercinės paskirties. Vis dėlto tenka pripažinti, kad tokių statinių eksploatavimas susijęs su tam tikrais sunkumais. Pastoviam gyvenimui jie ne itin pritaikyti, neturi vandens tiekimo sistemos ir kanalizacijos, nesuplanuotas dujų vamzdynas apšildymui, o nedideli langeliai nepajėgia užtikrinti geros ventiliacijos.⁷ Tačiau tai nesukliudė šiems pastatams paplisti regione, nors pastaraisiais dešimtmečiais jie pritaikomi kitai paskirčiai. Pastebima ir nauja tendencija – šiais tradicinės namudinės architektūros šedevrais ėmė domėtis užsieniečiai, vis dažniau nekilnojamojo turto objektus įsigyjantys šiame Italijos regione. Reaguodami į tokią tendenciją, vietos gyven-

tojai ėmė *trulli* naudoti svečių namams. Turistai noriai apsistoja akmens pastatuose, kurie garsina Apulijos regioną ne kiek nemažiau negu čia spaudžiamas *Primitivo* rūšies vinas.

Kaimo vietovėse viena šeima neretai pastatydavo ištisą *trulli* kompleksą, kurį sudarydavo keturipenki kūgio formos pastatai, įgaudavę stačiakampio konfigūraciją. Vienas iš jų būdavo miegamasis, kitas – virtuvė, trečias – svetainė, ketvirtas – tvartas naminiams gyvuliams laikyti. Namo stogas būdavo iš dviejų sluoksnių: vieną sudarė pleišto formos kalkakmenio plytos, o jas dengdavo *chiancole*, kitaip tariant, kalkakmenio čerpės. Viršum kupolo – grakšti rankų darbo viršūnėlė, kurios formą parinkdavo konkretų *trulli* statęs meistras. Tai būdavo savotiška jo signatūra.

Labiau pasiturinčios šeimos turėdavo net iki keliolikos statinių. Išrikiuoti šalia vienas kito su kupolais, kuriuos neretai dekoruodavo geometriniais simboliais, šie įstabūs pastatai kuria išskirtinį, su niekuo nesupainiojamą, tradicinės architektūros mėgėjui kvapą gniaužiantį nedidelių Apulijos

Išlikę ir naudojami namudiniai pastatai Alberobelo kvartaluose

Trulli šeimininkė rodo savo būstą

regiono miestelių kraštovaizdį. Atlikus tyrimus Murgijoje, nustatyta, kad 50 proc. *trulli* pastatyta teritorijose, kur buvo auginami alyvmedžiai, o 14 proc. – ariamos žemės plotuose. Statiniai labai tiko alyvmedžių prižiūrėtojams, nes nereikėjo čia pastoviai gyventi, daugiausia buvo laikomi įrankiais, o laikinai apsistojama ir nakvojama tik per derliaus nuėmimą.⁸ Tiek akmens luitai, naudoti *trulli* statyboms, tiek jų konstrukcijos ypatumai, kaip liudija naujesni tyrimai, lėmė šių statinių patvarumą, ilgalaikiškumą. Nustatyta, kad jie puikiai išlaiko apkrovas, todėl daugelis šio tipo statinių pasiekė mūsų dienas.⁹ Kiti tyrinėtojai teigia, kad struktūrinis šių akmens „kupolų“ tvirtumas ir patvarumas glaudžiai susijęs su geometrinėmis jų savybėmis.¹⁰ Ištyrus nemažai *trulli* Alberobelo mieste, turinčiame apie dešimt tūkstančių gyventojų, nustatyta, kad šių namudinių statinių aukštis dažniausiai svyruoja tarp 2–4 metrų, vidaus erdvės plotis yra nuo 2 iki 5 metrų. Kai lankiausi Alberobele, pavyko keletą šių objektų pamatyti iš vidaus, išpūdį padarė jų erdvumas. Mane ir grupelę kitų lankytojų pasitikiusi *trulli* šeimininkė, šalia kitų dalykų paaiškino, kad vasarą, nepaisant kaitros išorėje, viduje tempe-

ratūra mažiausiai 10 laipsnių žemesnė, o žiemą – atvirkščiai.

Namudinė architektūra beveik visur išstumta į urbanistikos užribį, išskyrus kai kurias šalis, pavyzdžiui, Turkiją, kur dar nuo Romos imperijos laikų galioja įstatymas, leidžiantis žmonėms patiems savarankiškai pasistatyti ir įteisinti būstą (jei spėjama tą padaryti nuo aušros iki sutemų). Todėl, pavyzdžiui, Ankaros apylinkėse esama puikių namudinės statybos būstų, kurie žavi ir paprastumu, ir gyvenimui tinkama aplinka, ir kuklia, tačiau skoninga apdaila. Moderniojoje eroje teisę projektuoti ir statyti bet kokio pobūdžio statinius perėmė architektūros profesionalai, be kurių dalyvavimo dažniausiai neįmanoma susiprojektuoti, juo

labiau pasistatyti net elementaraus būsto savo šeimos reikmėms ar kitos paskirties statinio. Ivanas Illichas garsioje esė „Gyvenimas būstuose“ išvalgiai apibūdino šios sociokultūrinės transformacijos, neretai siejamos su esmine pažanga, kainą, teigdamas, kad moderniųjų laikų „žmonės gyvena sukurtame pasaulyje. Jie negali kirsti greitkelio, negali išmušti skylės sienoje. Jie keliauja per gyvenimą, nepalikdami jokių pėdsakų. [...] Tai, ką jie po savęs paliks, bus išvežta kaip šiukšlės. Aplinka, anksčiau laikyta bendra gyvenimo erdve, buvo iš naujo apibrėžta kaip išteklius, skirtas garažams, prekėms ir automobiliams. Būstas dabar yra tik kubiniai metrai. Tokie būstai gyventojams suplanuoti iš anksto, pastatyti ir įrengti. Leidimas minimaliai tvarkytis savo nuosavame name yra ypatinga privilegija – tik turtingieji gali perkelti duris ar įkalti vinį į sieną. Taigi namų erdvę pakeičia vienaplanė garažo erdvė. Gyvenvietės atrodo vienodai nuo Taivano iki Ohajo, nuo Limos iki Pekino. Visur rasite tą patį garažą žmonėms – lentynas, kur nakčiai sukišama darbo jėga, kad ryte ją būtų galima patogiai transportuoti.“¹¹

Nepaisant modernybės įsišaknijusio siekio valdyti ir kontroliuoti visas be išimties gyvenimo sri-

tis, įskaitant privačią gyvenamąją aplinką, įvairios kultūros yra išsaugejusios liudijimus apie išskirtinį, neretai stulbinantį žmonių kūrybingumą, gebėjimą patiems savarankiškai susikurti savo būstus ir aplinką. Paprasta, tačiau beveik tobula, žvilgsnį glostanti *trulli* geometrija ir morfologija iki šiol primena žmonių prigimtinės galias, gebėjimą kurti būstus ir aplinką namudiniu būdu. Nenuostabu, kad šie ir kiti neprofesionalios architektūros paveldo objektai pastaruoju metu taip masina tyrinėtojus, ieškančius paprastų, iš pažiūros elementarių, tačiau tobulų atsakymų, kaip kurti tvarią, vietos dvasią tausojančią aplinką.

Tai, ko šiandien taip dažnai neįstengia užtikrinti aukštųjų specializuotų profesinių studijų diplomus ir sertifikatus turintys architektai, kadaise, disponuodami paprastomis, artimiausioje aplinkoje randamomis medžiagomis ir per šimtmečius įgyta statybos patirtimi, gebėjo sukurti eiliniai žmonės, be jokios profesionalų pagalbos. Kasdieninės veiklos įgūdžiai, kolektyvinė patirtis ir ja pagrįsta išmintis leido statyti paprastus, tačiau tvirtus ir ilgaamžius namudinius būstus. Kad ir kaip modernioji sąmonė, užvaldyta technologijų ir naujovių žavesio, kratytųsi sąsajų su kultūros ir ją kuriančių bendruomenių praeitimi ir tradicijomis, jos gali būti ir pamokančios, ir labai naudingos, įveikiant šiuolaikinius gyvenamosios aplinkos kūrimo ir esmingo pertvarkymo slenksčius. ■

Išlikę ir naudojami namudiniai pastatai Alberobelo kvartaluose Autoriaus nuotraukos

¹ Bernard Rudofsky. *Architecture Without Architects: A Short Introduction into Non-Pedigree Architecture*. New York: The Museum of Modern Art, 1964.

² Cyril M. Harris. *Iliustruotas architektūros istorijos žodynas*. Mokslinė redaktorė Algė Jankevičienė. Vertė Zina Mažeikaitė ir Jūratė Jurevičienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

³ Ivan Illich. *Beyond Economics and Ecology* "The Radical Thought of Ivan

Illich. Edited by Sajay Samuel. London: Maryon Boyars, 2013.

⁴ Žr. Amos Rappoport. *House Form and Culture*. Pearson, 1969, Joseph Rykwert. *Adam's House in Paradise: The Idea of Primitive Hut in Architectural History*, The MIT Press, 1972, Paul Oliver. *Shelter and Society*. London: Barrie & Jenkins. 1969; Paul Oliver. *Dwelling: The Vernacular House Worldwide*. University of Texas Press, 1987 ir kt.

⁵ Giuseppe Ruggiero, Stefano Dal Sasso, Rosa Viviana Loisi, Giuseppe Verdiani, „Characteristics and Distribution of trulli Construction Area in the Site of Community Importance Murgia of Trulli“, *Journal of Agricultural Engineering*, 2013, Vol XLIV: 13, p. 88.

⁶ Pietro Stefanizzi, Ida Fato and Silvia di Turi, „Energy and Environment Performance of Trullo Stone Building. An Experimental and Numerical Survey“, *International Journal of Heat and Technology*, Vol 34, No 2, p. 397.

⁷ Ten pat, p. 89.

⁸ Ten pat, p. 91.

⁹ M. Venerito, D. Foti, M. Vitti, „On the Static and Dynamic Behavior of a Prehistoric Structure typical of Apulia in Italy“, *Procedia Engineering*, No 180, 2017, p. 489.

¹⁰ Leonardo Todisco, Giuseppe Sanitate, Giuseppe Lacorte, „Geometry and Proportion of the Traditional Trulli of Alberobello“, *Nexus Network Journal*, No 19, 2017, p. 703.

¹¹ Ivan Illich. *In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses 1978–1990*, London: Maryon Boyars, 1991.

STALINIZMO BALINIMAS

Berlyne, *Karlshorst* muziejuje, šiemet rugpjūčio 22 d. atidaryta paroda „Europos suskaldymas. Hitlerio ir Stalino pakto pasekmės“. Toks pavadinimas nėra visiškai objektyvus ir subalansuotas. Fiureris čia minimas pirmoje vietoje, nors iniciatyva dėl šio sandorio priklausė Kremliaus „kalniečiui“, tą liudija sovietų prekybos atstovo Davido Kandelakio misija Reicho sostinėje 1935–1936 m. ir daugybė kitų Maskvos surengtų zondavimo akcijų. Be to, šis susitarimas suskaldė ne tik Europos, bet ir pasaulio tvarką, nustatytą Versalyje, nes į konfliktą įtraukė Didžiąją Britaniją ir Prancūziją, kurios turėjo didžiules kolonijas ar dominijas Azijoje, Afrikoje, Amerikoje. Taigi dviejų grobuonių paktas destabilizavo visą planetą.

Paroda yra bendras muziejaus ir Diuseldorfo universiteto Rytų Europos istorijos katedros projektas, rengtas dvejus metus, gavęs valstybės finansavimą. Deja, kaip dažnai nutinka Vokietijos akademinėje aplinkoje, paroda pateko į rankas menkiems profesionalams. Tą liudija, pavyzdžiui, šios ekspozicijos aprašymas Diuseldorfo universiteto svetainėje: iš anotacijos galima suprasti, kad 1939–1940 m. Žiemos karas truko penkis mėnesius. Autoriai tikriausiai vadovavosi tuo, kad žiema Suomijoje yra ilga. Muziejaus svetainėje paskelbtame pranešime spaudai yra dar vienas nutylėjimas, irgi susijęs su Suomija: „*Pagal slaptąjį papildomą pakto protokolą Vidurio ir Rytų Europa tarp Baltijos ir Juodosios jūrų buvo padalyta į Vokietijos ir Sovietų Sąjungos interesų sferas.*“ Tačiau iš tikrųjų Molotovo-Ribbentropo

po nubrėžta linija driekėsi daug toliau į šiaurę – palei Suomijos ir Švedijos sieną iki Barenco jūros.

Nė vienas parodos autorius – nei Christophas Meisneris, nei muziejaus direktorius Jörgas Morre, nei Diuseldorfo universiteto profesorė Anke Hillbrenner – neturi jokių mokslinių publikacijų pakto ir jo pasekmių temomis. Pavyzdžiui, Hillbrenner yra XIX a. žydų istorijos ir XX a. pradžios Rusijos terorizmo specialistė. Apžiūrėjęs šimtą kvadratinių metrų užimančią parodą, nustebau, kad ji buvo rengiama dvejus metus. Jokių ryškių archyvinų naujienų nėra. Dauguma rodomų nuotraukų ir žemėlapių viešumoje egzistuoja ištisus dešimtmečius, o parodoje anotuojami pagal *Vikipedijos* tendencingai redaguojamų straipsnių lygi. Trisdešimtyje stendų yra 79 grafiniai objektai, bendra jų anotacijų apimtis – vos 93 tūkst. spausdintų ženklų (ne daugiau kaip 50 puslapių). Tokį informacijos kiekį vienas vidutinis istorikas gali neskubėdamas surinkti ir susisteminti per du–tris mėnesius.

Svarbus parodos rengėjų darbo trūkumas – istorinių žinių reliatyvizavimas, šiuo atveju jos konceptualiai painiojamos su tuo, kas Vokietijoje vadinama „atminties kultūra“. Kitaip tariant, faktai apie tam tikrus istorinius įvykius pateikiami pramaišui su pavienių asmenų nuomonėmis, įskaitant iškreiptas, net melagingas. Taigi vietoj aiškaus tiesos sakymo, atmetant klaidinimus, tiek parodoje, tiek ją lydinčiame straipsnių rinkinyje, kuris pasirodė šiemet rugsėjį, sąmoningai pateikiami subjektyvūs vertinimai iš įvairių perspektyvų – marga „požiūrių“, nacionalinių „rakursų“

įvairovė. Šiuo atžvilgiu paroda galėtų būti populiarių mitų ir jų paneigimo apžvalga, tačiau ir tokiu atveju tikrovės vaizdą drumsčia prieštarų svarstymų gausa.

Pagrindinis parodos ir ją lydinčio straipsnių rinkinio trūkumas tas, kad nešališki Rusijos mokslininkai išvis ignoruojami. Nutylėti net ir tie, kurie pastaruosius tris su puse dešimtmečio kruopščiai dirbo archyvuose, o jų pateikta sovietmečių paskleistos mitologijos apie Stalino ir Hitlerio paktą analizė ryški, bet subalansuota. Vertėjo paminėti bent jau maskviečio Vladimiro (Džahangiro) Nadžafovo neseniai pasirodžiusią knygą „Paktas, pasikeitęs istorijos eigą“.

Paroda ir tekstų rinkinys atrodo kaip stropus Kremliaus užsakymo vykdymas – kolektyvinėje monografijoje visų rusų tyrinėtojų vardu pasisako „politrukas“ Olegas Budnickis, kurio 20 puslapių straipsnis „Kam buvo naudingas Hitlerio ir Stalino paktas?“ turi paantraštę „Rusijos perspektyva“. Tokiu būdu visiškai susitapatina su įžūlia Putino propaganda, bet sudarytojams toks požiūris tinka. Svarbu ir tai, kad autorių iš Moldovos, Suomijos, Lenkijos ir kt. straipsniai tokių arogantiškų paantraščių kaip „Moldovos perspektyva“ ar „Lenkiškas požiūris“ neturi, t. y. vienas žmogus nesisavina teisės kalbėti už visą tautą. Asmens požiūris negali būti nacionalinis, jis arba objektyvus, arba šališkas.

Kompiliacinis Budnickio straipsnis šiame rinkinyje yra išplėstinė jo paties agitacinio neosovietinės propagandos opuso, 2019 m. rugpjūčio 23 d. paskelbto Kremliaus rupore *Vedomosti*, versija. Tačiau parodos kūrėjų vokiečių negalima vadinti aklaishiais naivuoliais – muziejaus pranešime spaudai rašoma, kad paktas „yra instrumentalizuojamas istoriniams ir politiniams šiandieninės Rusijos tikslams“.

Pasak pagrindinio parodos kuratoriaus Christopho Meissnerio, ją sudarydamas konsultavosi su daugelio šalių istorikais, bet Rusijoje kažkodėl susisiekė tik su Budnickiu, kuris nėra net formalus čia aptariamo pakto ir 1939–1941 m. problematikos ekspertas. Kaip ir jau minėta Hillbrener, jis tyrinėja žydų istoriją ir politinį radikalizmą Rusijos imperijoje ano amžiaus pradžioje.

Įtarimus, kad paroda sudaryta, prikišus nagus Kremliui, sustiprina tai, kad pakto aukos – Rumunija, Lenki-

Muziejaus direktorius Jörgas Morre prie stendo „Vokietijos ir Sovietų Sąjungos bendradarbiavimas“. „Vokietija gavo skubiai reikalingų žaliavų karinei pramonei, Sovietų Sąjunga – karinių prekių šalies gynybai.“

ja, Baltijos šalys – apipilamos purvais, šmeižiamos, tendencingai parenkant istorines „nuorodas“ apie jas. Taigi paroda nėra net ir tokia, kokia ją vadina autoriai – tariai mai nacionalinių požiūrių į epochinį sandėrį rinkinys. Juk jeigu kalbėtų oficialūs šių šalių atstovai, vargu ar savo valstybes jie pristatytų kaip šovinininių diktatūrų šutvę. Apskritai parodoje pernelyg daug vietos skiriama šių valstybių tarpukario istorijai, nes pakto iniciatoriams jos buvo agresijos objektai, o ne įvykių subjektai. Čia galima apsiriboti vienu sakiniu: iki 1939 metų šiose valstybėse vyravo rinkos ekonomika, kuri leido piliečiams egzistuoti arba pakenčiamai, arba pasiturinčiai, vėliau, kai ją pakeitė sovietų primestas planinis liaudies ūkis, prasidėjo masinis skurdas, visuotinė stoka, vargas gyvenimas, nepaisant alinančio darbo.

Beje, parodos kūrėjai sumenkina stalinizmo agresyvumą, provincializuodami šį kruviną režimą. Muziejaus tinklalapio anotacijoje rašoma, kad Rusijos karas prieš Ukrainą sukelia prisiminimus apie „Rusijos imperijos ir sovietų didvalstybės galios politiką...“ Ta pati mintis nuskamba rengėjų pratarmėje – neva SSRS „susitelkė į buvusias Rusijos imperijos sienas... Stalinas norėjo susigrąžinti „teritorinius praradimus“, įtvirtintus 1920 / 1921 m. Tartu (Dorpt) ir Rygos taikos sutartyse.“

Tačiau net pats *Karlshorst* po Antrojo pasaulinio karo atsidūrė Rytų Berlyne, tapusiam VDR sostine, kurią

Ukrainoje 2022 m. prasidėjo trečioji desovietizacijos banga – totalitarizmo epochos karinių paminklų demontavimas, o Karlshorst muziejus toliau šlovina stalinizmą

vokiečiai vadino tiesiog „zona“. Tai rodo, kad komunistų pretenzijos neapsiribojo revanšizmu. Tiesiogiai tą patvirtina net 1940 m. įvykiai, apie kuriuos parodos standas, pavadintas „Sovietų Sąjunga“, praneša su charakteringa klaida arba gudravimu: užėmęs Rytų Lenkiją, „Stalinas susigrąžino [!] papildomas teritorijas, kurios po Rusijos imperijos žlugimo 1917 m. nepateko į sovietų valdžios įtaką. [...] 1940 m. vasarą Stalinas aneksavo dalį Rumunijos žemių.“ Tačiau SSRS atėmė iš Rumunijos ir Šiaurės Bukoviną, kuri niekada nebuvo Rusijos imperijos dalis, net 1939 m. slaptajame papildomame protokole ji neįtraukta į Maskvos interesų sritį.

Iš tikrųjų SSRS politika apskritai, o ypač Stalino paktas demonstravo ne vien imperialistinių didvalstybės apetitą, žvelgta globaliai – ketinta užvaldyti visą planetą. Štai kodėl „tautų vadas“ Trečiąją Reichą supriešino su Vakarų demokratijomis. Stalinas labai retai šypsodavosi nuo ausies iki ausies, bet nuotraukose po to, kai buvo sudarytas šis epochinis sandėris, Kremliaus „kalnietį“ matome plačiai besišypsantį. Pasak Chruščiovo, sudarydamas paktą su Hitleriu Stalinas buvo labai geros nuotaikos, juokavo ir džiaugėsi, kad pergudravo fiurerį: „Jis tikėjosi, kad prasidės karas tarp Vokietijos iš vienos pusės, Prancūzijos ir Anglijos – iš kitos. Galbūt Amerika irgi bus įtraukta į karą. Tad mes turėsime galimybę išlaikyti neutralumą ir išsaugosime savo pajėgas. O vėliau bus matyti. Turiu galvoje, kad sakydamas „bus matyti“, Stalinas

visai nemanė, jog mes liksimė neutralūs iki pat karo pabaigos – kažkuriuo etapu vis tiek į jį įsitrauksime.“

Remiantis Kominterno vadovo Georgijaus Dimitrovo dienoraščiu, Stalinas artimiausiems savo pavaldiniams 1939 m. rugsėjo 7 d. atvirai pareiškė: „Karas vyksta tarp dviejų kapitalistinių šalių grupių (vargingų ir turtingų kolonijomis, žaliavomis

ir pan.) dėl pasaulio perskirstymo, dėl viešpatavimo pasaulyje! Mes ne prieš, kad jos gerokai apsitalžytų ir susilpnintų viena kitą. Būtų neblogai, jei turtingiausių kapitalistinių šalių (ypač Anglijos) pozicijas sudrebinėtų Vokietija. Hitleris, pats to nesuprasdamas, net nenorėdamas, drebina ir griauina kapitalistinę sistemą.

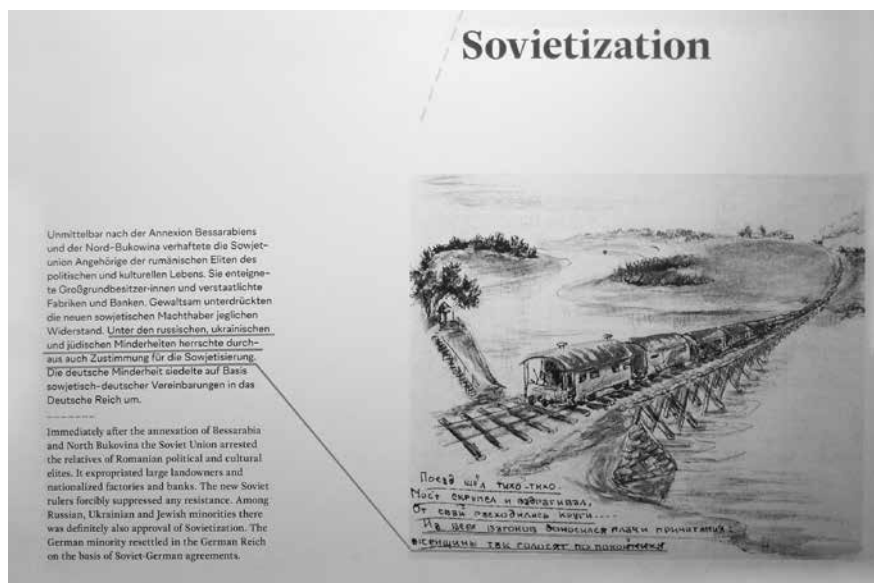
Mes galime manevruoti, nuteikdami vieną pusę prieš kitą, kad arčiau pliektųsi tarpusavyje. Nepuolimo paktas tam tikru mastu padeda Vokietijai. Kitame etape reikės pastūmėti kitą pusę.“

Taigi Stalinas vienintelis norėjo pasaulinio susirėmimo, kuriuo pasinaudodamas planavo pavergti visą žmoniją. O fiureris priešingai – buvo šokiruotas ir įniršo, sužinojęs, kad Didžioji Britanija ir Prancūzija 1939 m. rugsėį vis dėlto paskelbė karą nacistinei Vokietijai, nors Hitleris užkariauti planavo tik vakarinę Lenkijos dalį.

Daugelis frazių iš parodą lydinčių tekstų, fotografijų ir žemėlapių aprašymų kopijuoja Stalino ir šiuolaikinės Rusijos diktatoriaus Putino propagandines klišes apie 1939–1941 metų įvykius. Pradėkime nuo aliuzijos, neva Sovietų Sąjungą, „kuri buvo izoliuota tarptautiniu mastu ir nedalyvavo Miuncheno susitarime“, sudaryti paktą pastūmėjo Vakarų demokratijos. Vadinamasis epochinis sandėris toliau netiesiogiai teisinamas tuo, kad nacių grėsmės akivaizdoje sovietams reikėjo laimėti laiko: „Nepuolimo sutartis suteikė Sovietų Sąjungai [...] laiko ir priemonių savo kariuomenės stiprinimui. Nepaisant pakto, Stalinas neabe-

jojo, kad Vokietija puls Sovietų Sąjungą...” Vakarų demokratijos, kurios įnirtingai kovėsi jūroje ir ore, atsainiai kaltinamos keistu elgesiu, kad nebandė prasiveržti per sluoksniuotą Vokietijos gynybos sistemą – Siegfriedo liniją, kurios plotis buvo nuo 30 iki 100 kilometrų. Atseit Prancūzija ir Didžioji Britanija, nors paskelbė Reichui karą, „tačiau aktyviai į jį nesikišo“. Suomijos valdžia neva pademonstravo pernelyg didelį užsispyrimą, nes nepaliko savo šalies be gynybos, nenuginklavo Mannerheimo linijos, nenorėjo strategiškai svarbių žemių Karelijos sąsmaukoje ir Suomijos įlankoje iškeisti į dykynę Karelijoje: „1939 m. spalį Sovietų Sąjunga darė spaudimą Suomijai, keldama teritorinius reikalavimus. Suomijos vyriausybė, nepaisydama karinės vadovybės patarimo, atmetė šį pasiūlymą.“ Besarabijoje ir Bukovinoje broliškos tautos atseit džiaugėsi išvadavimu iš Rumunijos bajorų priespaudos: „Sovietizaciją taip pat palaikė rusų, ukrainiečių ir žydų mažumos.“ Reikia manyti, kad kaip šio „džiaugsmo“ iliustracija tame pačiame stende įdėtas piešinys iš Efrosinijos Kersnovskajos atsiminimų, kaip ji, Rusijai „išvadavus“ Besarabiją, buvo ištremta kartu su tūkstančiais kitų tautybių atstovų: „Iš visų vagonų sklido verksmas ir dejonės, paprastai moterys šitaip aprauda velionį.“

Parodos pranešime spaudai tiesiog pakartojama Kremliaus mantra, įsigalėjusi per pastarąjį ketvirtį amžiaus, – „neprilyginkite Stalino Hitleriui“: „Siekiant išvengti nusikaltimų tapatinimo, reikėtų pabrėžti nacionalsocialistų ir stalinistų nusikaltimų tikslų ir metodų skirtumus.“ Ne, paroda neužsimena, kad Hitlerio teritorinis apetitas buvo daug kuklesnis negu Stalino. Priešingai – ji sumenkina „tautų vado“ nusikaltimus. Kitaip tariant, paroda apie nusikalstamą sovietų ir nacių paktą toliau tęsia *Karlshorst* mu-

Ekspozicijos fragmentas

Aleksanderio Goguno nuotraukos

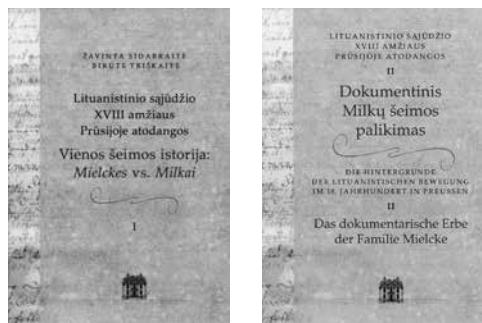
ziejaus nuolatinės ekspozicijos, „atnaujintos“ 2013 m. (2009 m. direktoriumi tapus Jörgui Morre’i), liniją, laikytiną gryniausia neosovietine propaganda – stalinizmo balinimu.

Jei parodos ir straipsnių rinkinio sudarytojai būtų objektyvūs, jie Molotovo-Ribbentropo pakto neskirstytų pagal regionus, sumažindami jo reikšmę, priešingai – parodytų globalinę jo reikšmę. Tai paprasta – tiesiog reikėtų įtraukti į panašių Stalino žingsnių kontekstą. Molotovo-Matsuokos paktas atvėrė Japonijos chuntai duris į Perl Harborą, 1950 m. Vyšinskio-Džou Enlajaus sutartis lėmė Korėjos karo pradžią su perspektyva tapti Trečiuoju pasauliniu karu. Deja, šie sąmokslai dėl Azijos ir visos planetos likimo apskritai neminimi nei straipsnių rinkinyje, nei parodoje.

Jau pustrečių metų vykstantis neosovietinės diktatūros karas prieš didžiausią Europos demokratiją, atrodytų, turėjo paskatinti visapusišką Vokietijos, konkrečiai *Karlshorst* muziejaus, istorinės erdvės desovietizaciją. Tačiau tai ir toliau lieka ateities klausimas. ■

gogun.org/lt

MILKAI XVIII AMŽIUJE

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido dvi XVIII a. lietuvių kultūrai Rytų Prūsijoje svarbias Žavintos Sidabraitės ir Birutės Triškaitės knygas (tomus): monografiją apie Milkų šeimą ir naujų dokumentų publikaciją: *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos I. Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai* (2022, 571 p.) ir *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos II. Dokumentinis Milkų šeimos palikimas* (2019, 283 p.). Antrasis tomas buvo išleistas anksčiau su preciziškai parengtais šaltiniais – vaizdais, perrašais ir vertimais, po to išleista ir jais grįsta monografija. Pastarajai čia ir skiriamas dėmesys. Abi autorės yra žinomos filologės – lingvistė Triškaitė ir literatūrologė Sidabraitė ne vieną dešimtmetį tyrinėja lietuviškai rašiusius Rytų Prūsijos autorius ir jų kultūrinį palikimą.

Šios dvi knygos ypatingos tuo, kad pagrįstos gausiais dokumentais, surastais įvairiuose, ypač užsienio (Vokietijos, Lenkijos) archyvuose, bibliotekose. Toks kaip ir atviros Nepriklausomos Lietuvos naujos epochos rezultatas: susiformavusios dvi įžvalgios mokslininkės ir atsivėrusi galimybė dirbti įvairiausiuose archyvuose. Stebina atradimų gausa, keičianti, gilinanti XVIII a. lituanistikos istorijos

vaizdą Rytų Prūsijoje. Tiesiog nauja tyrimų era su naujais tyrėjais, naujais požiūriais, na, ir nauja dokumentų radimo sėkme.

Nors abi autorės filologės, šį kartą jas pirmiausia jungia istorinė prieiga – monografija visų pirma yra Milkų biografija, pagrįsta naujais genealogijos dokumentais, šeimyninių ir kultūrinių ryšių rekonstravimu, kūrybos temomis, leidinių atsiradimo ir leidybos analize, polemikomis. Kūrybiniai aspektai dažnai atskleidžiami per vietas, datas, ryšius, bendradarbiavimą, o jų lietuviškų tekstų analizei dėmesio skiriama ne tiek daug. Apskritai Triškaitės ir Sidabraitės tyrimas yra pagilinta, patikslinta Rytų Prūsijos lituanistikos istorija plačiąja prasme.

Išpūdingai pristatomi du lituanistikos organizatoriai, rėmėjai, skatintojai, įkvėpėjai, lobistai ir draugai – Jonas Jokūbas Kvantas (1686–1772) ir Christopas Friedrichas Heilsbergas (1725–1807). Kvantas iš esmės lituanistu padarė Petrą Gotlybą Milkų (1695–1753), Kristijono Gotlybo Milkiaus (1733–1807) tėvą, o Heilsbergas rėmė, skatino jo sūnaus Kristijono kūrybinę veiklą. Labai apytiksliai Triškaitės monografijos pirmoji pusė (p. 33–265) yra būtent apie Petrą Milkų ir jo globėją Kvantą (bei daugelį kitų), o Sidabraitės antroji (p. 266–

487) – apie sūnų Kristijoną Milkų ir jo palaikytoją Heilsbergą (su gausybe kitų asmenų). Ar be Kvanto į mūsų akiratį iš viso būtų patekęs Petras, o be Heilsbergo – sūnus Kristijonas?

Petras Milkus nebuvo lietuvis. Jo tėvai „*save neabejotinai laikė vokiečiais*“ (p. 35), „*socialinė šeimos aplinka taip pat buvo vokiška*“ (p. 36). Petro tėvas „*į Tilžę atsikėlė iš Vakarų Pomeranijos, Kolbergo [...] Tik Petro motinos Marijos Kros protėviai buvo vietiniai, Tilžėje gyvenę bent nuo XVI amžiaus pabaigos*“ (p. 36). Ryšys su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste labai tolimas – iš Kauno buvo kilęs tik Petro senelis Petras Krosas, atsikėlęs į Tilžę.

Iš karto kyla klausimas, kaipgi Petras Milkus galėjo išmokti lietuviškai? Visų pirma, Tilžės provincijos mokykloje, kur jis mokėsi, „*lietuvių kalbos vis dėlto turėjo būti mokyta [...], tik fragmentiškai*“ (p. 116). Bet „*Tilžėje išmokyti lietuvių kalbą [...] Petras Gotlybas Milkus vėliau vadino Dievo duotu lietuvių kalbos talentu*“ (p. 116). Kažkaip išmoko, kažkiek mokykloje, kažkiek už mokyklos ribų?

Autorės įvade smulkiai aiškina, kaip šeimos vartota vokiška pavardė *Mielcke* Lietuvoje perdaryta į *Milkų*. XIX a. lietuvių autoriai dar nerašė *Milkus*, tik *Milkė*, *Mielkė* ir pan. Pirmąkart formą su galūne *-us* pavartojo Ansas Bruožis 1913 m. (p. 26), greičiausiai pasirėmęs dabar nežinomu spaudiniu, kuriame Adomas Frydrichas Šimelpenigis lietuviškai naudininko linksniu kreipėsi į savo sūnėną, Petro Milkaus sūnų: „*Teodorui Gabrieliui Mielkui*“ (p. 24). Jei tai tikrai autentiškas įrašas, ar būtinai jis liudija buvusią formą su *-us* galūne? Gal ji tiesiog priderinta prie kitų dviejų galūnių varduose *Teodorui Gabrieliui*? Kitaip sakant, galbūt tik ta proga viena lietuviška galūnė okaziškai pritaikyta visiems trims nelietuviškiems asmenvardžiams? Prieš Antrąjį pasaulinį karą ir ilgiau nei dešimtmetį po to Lietuvoje teberašyta artima autentiškai pavardei forma *Milkė* (*Mielckė*), kol vieno posėdžio metu prof. Jurgis Lebedys persigalvojo ir remdamasis Bruožiū nurodė rašyti *Milkus* su galūne *-us* (p. 28–29). Jis tikriausiai manė, kad taip fiksuotas (autentiškas) lietuviš-

kas variantas. Lebedys buvo didelis autoritetas, juo pasekė Kostas Korsakas, ir maždaug nuo 1950-tinių metų įsigalėjo sulietuvinata forma su *-us*. Knygos autorės, nenorėdamos griauti tos naujos lebediškos tradicijos, taip pat pasirinko formą *Milkus*, nors pats knygos viršelis išduoda jų toleranciją, jei ne preferenciją autentiškajai *Mielckes* formai: pirmesnę pateikė autentišką ir tik kaip alternatyvą – savo pasirinktą sulietuvinatą formą: „*Mielckes vs Milkai*“.

Esu ir pats susidūręs su problema rinktis mūsų kultūros veikėjų vardų variantus. Štai dabar įprasta XIX a. žemaitiškos gramatikos autoriaus pavardė Čiulda (Juozapas Čiulda, 1796–1861). Bet lietuviškai jis nėra pasirašęs, o pavardė atstatyta iš lenkiškos formos *Czułdo*. *Lietuvių pavardžių žodyne* užfiksuota tik pavardė Čiuldė ir tik iš keturių vietų. Viena iš jų – Plungė, o Juozapas Čiulda kaip tik gimęs Plungės parapijoje (Jóvaišiškės kaime). Neabejotina, kad autentiška jo pavardės forma turėtų būti Čiuldė, ne Čiulda, tačiau laikomasi tradicijos. Lebedys gal būtų pakeitęs į Čiuldę? Kitos (neišlikusios) gramatikos autorius vadinamas *Dominiku Mogėnu*, forma irgi atstatyta iš lenkiškos *Mogien* ar *Mogień*. O *Lietuvių pavardžių žodyne* fiksuojama tik *Mogėnio* pavardė (*Mogėno* nėra), ir tokią autentišką lietuvišką formą buvau pasirinkęs svarstydamas, kad apie autorių retai tekalbama, tradicija nenusistojusi ir verta ją keisti. Analogiška istorinių pavardžių įvairovė, neretai priklausanti nuo pasirinkimo preferencijų, yra normali mūsų kasdienybės dalis.

Petras Milkus praktiškai dirbo lituanistu tik kurį laiką, tapęs vienu iš Kvanto bendradarbių. Triškaitė aprašo lituanistinę Petro veiklą. „*1723 metų rudenį pradėjo mokyti tįmet atkurtame bei Kvanto vadovaujamame Lietuvių kalbos seminare*“ (p. 132) Karaliaučiaus universitete; „*[t]ikėtina, kad Petras Gotlybas Milkus lietuvių kalbos mokė ar bent konsultavo ir seminaro vadovą Kvantą*“ (p. 181). Dėl puikaus lietuvių ortografijos išmanymo (kad ir ką tai būtų reiškę) „*Kvantas jam pavedęs taisyti Naujojo Testamento (1727) korektūrą*“ (p. 134), Petras sakėsi tą testamentą ir perrašęs pats (p. 211). Jis pildė didžiulį

žodyno *Clacvis Germanico–Lithvana* (XVII–XVIII a. sąvarta) rankraštį, „*buvo pagrindinis vėlesnis pildytojas: jo rankai priklauso pati gausiausia žodyno priedų grupė*“ (p. 189), taip pat turbūt pildė ar taisė kažkurią ankstesnę gramatiką (p. 193), tačiau „*Kvanto ir Milkaus siekis išleisti dvikalbį žodyną bei lietuvių kalbos gramatiką liko nerealizuotas*“ (p. 199). Į Kvanto projektą įėjo ir giesmynas, pavestas redaguoti Jonui Berentui (1735 m. ir vėlesni leidimai), jame paskelbta Petro verstų giesmių (p. 228); giesmyną jis irgi sakėsi perrašęs (į švarraštį?) (p. 230). Petras buvo „*vienas iš dešimties Senojo Testamento vertėjų*“ (p. 245) – tai pirmasis lietuviškos Biblijos leidimas (vadinamoji *Kvanto Biblija*, 1735 m.). Petras išvertė ir penkis Prūsijos karaliaus įsakus.

Triškaitė apibūdino Petro Milkaus charakterį, esą „*dalykiniai laišakai atskleidžia jį buvus iš tiesų saviimi pasitikintį, energingą, atkaklų ir turintį lyderio gabumų*“ (p. 169). Antra vertus, Friedrichas Pastenaci's minėjo, kad jo būdas buvęs labai ūmus (p. 169). Tas ūmumas, regis, labai prisidėjo, kad Petras prarado vietą Jurbarko parapijoje, kur gyvendamas daugiausia nuveikė lituanistikai: „*[d]ėl įsiplieskusių konfliktų su tenykščiu vyriausiuoju amtmonu Friedrichu Mühlpfordu vyresnybė priėmė sprendimą perkelti Milkų į kitą parapiją*“ (p. 150). Naujoje provinciškoje Mielkiemio parapijoje (nuo 1736 m.) Petro lituanistinė veikla nutrūko. Akivaizdus pavyzdys, kaip gyvenamoji vieta gali būti tiesiogiai susijusi su intelektinės veiklos vektoriumi. Likusiais 18 metų iki mirties Petras lituanistine veikla nebepasižymėjo. Žinoma, kūrybos atoslūgis įvyko ne vien dėl vietos pakeitimo, bet ir dėl Kvanto lituanistinio projekto pabaigos, 1735 m. išleidus Bibliją. Triškaitės žodžiais, „*persikėlimas į Mielkiemį tarsi riboženklis žymėjo tašką aktyvioje lituanistinėje literatūrinėje Petro Gotlybo Milkaus veikloje: sparčiai įsibėgėjusi Karaliaučiuje, Jurbarko pasiekusi kulminaciją, Mielkiemyje ji, atrodo, visiškai nutrūko*“ (p. 155).

Iš trijų Petro Milkaus sūnų ryškiausias Kristijonas, kuris tęsė lituanistinę veiklą, darbų gausa, apimtimi, įvairove aplenkęs tėvą.

Kristijonas labai gerai išmoko lietuviškai. Keletas įdomių citatų leidžia geriau suprasti jo lietuvių kalbos mokėjimo lygį ir su tuo susijusį identitetą. Kristijonas rašė: „*[p]onas kunigas Meisneris ir aš lietuvių kalbą išmokome iš jaunystės kaip savo gimtąją kalbą [wie unfere Mutter=Sprache gelernet]*“ (p. 296); „*[k]ad suprastų vokiečių skaitytojas, vis dėlto išversiu į mūsų vokiečių kalbą*“ (p. 298). Kristijono oponentas diskusijose apie giesmyną Gotfrydas Ostermejeris pavadino jį „*ein Deutsch=Littauer*“ (p. 295) t. y. „*vokiečių lietuviu*“ ar „*vokiečiu-lietuviu*“.

Sidabraitė padarė išvadą, kad lietuvių kalba „*gimtąja [...] nelaikyta*“. Kitaip sakant, „*[n]ors lietuvių kalbą Milkų šeimoje gerai mokėjo ir tėvai, ir vaikai*“ (p. 295), namuose turbūt kalbėjo vokiškai, o ne lietuviškai. Tačiau pats Kristijonas sakėsi mokąs lietuvių kalbą kaip gimtąją. Tad nors „*mūsiške*“ vadino vokiečių kalbą, bet ne mažiau pasitikėjo savo lietuvių kalba. Sidabraitė irgi mano jį išmokus lietuviškai vaikystėje: „*Tilžės miesto aplinka skatino toliau puoselėti nuo vaikystės išmoktos kalbos įgūdžius*“ (p. 300). Dvejopa Kristijono tapatybė (jei tikėsime Ostermejeriu) ir ypač puikus dviejų kalbų mokėjimas iš mažens šiandieniais terminais leistų vadinti Kristijoną *bilingvu* (dvikalbiu). Naujausi bilingvizmo tyrimai atskleidžia, kad „*individo lingvistinė kompetencija yra vientisas kognityvinis sugebėjimas ir bilingvo protas neturėtų būti laikomas fundamentaliai skirtingu nuo monolingvo*“. Taip tikriausiai funkcionavo ir Kristijono galva – vokiečių ir lietuvių kalbos, abi gimtosios, veikė kaip viena (ištisa) kognityvinė sistema.

Sunku įsivaizduoti, kad Kristijonas Milkus būtų taip puikiai išmokęs lietuvių kalbą, jei kieme, su kaimynais, jų vaikais, su auklėmis ir kitais asmenimis nebūtų dažnai bendravęs lietuviškai. Kritikuo-damas Ostermejerio lietuvių kalbos žinias, jis teigė, kad reikia „*mokėti rašyti taip aiškiai, kad suprastų ir paprasčiausias lietuvis*“ (p. 319). Kristijonas jautė, kad jo paties kalboje tokio paprasto aiškumo pakanka. Turbūt iš tokių paprasčiausių lietuvių Kristijonas ir išmoko lietuviškai. Vis dėlto praskleisti

užuolaidos, su kuo konkrečiai bendraudamas vaikystėje Kristijonas taip gerai išmoko lietuvių kalbą, iki galo nėra kaip.

Išspūdinga Kristijono Milkaus lituanistinių darbų gausa: katekizmas, pamokslų rinkinys *Mišknygos*, knyga *Kūdikių prietelius*, du žodynai (vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų), lietuvių kalbos gramatika, istorinė poema *Pilkainis*, religinės giesmės, diskusiniai raštai dėl lietuviškų giesmynų kalbos, valdžios įsakymų, giesmių, pasakėčių vertimai. Monografijoje apie Kristijono kūrybą atskleista įvairiausių naujų detalių, pateikta įžvalgų. Norint išskirti ryškiausias jo lituanistinės kūrybos sritis, galima būtų pasirinkti bent tris: 1) žodynus ir gramatiką, 2) diskusiją apie giesmes, 3) poemą *Pilkainis*.

Sidabraitė atkūrė apytikslę chronologiją, kada atsirado Kristijono žodynai, jų pratarmė ir gramatika: „*Milkaus žodynas buvo parengtas 1797 metais*“ (p. 380), „*tuo metu [...] garsenybių prakalbų dar nebūta*“ (p. 385), jos atsirado 1799 metais (p. 385). O „*sumanymas žodyną išspausdinti kartu su gramatika kilo šiek tiek vėliau, nei buvo užsakytos ir parašytos pratarmės*“ (p. 387).

Kristijonas Milkus kilo į žodžių mūšį prieš Ostermejerį, naujoviško giesmyno rengėją. Sidabraitė komentuoja: „*Ostermejeris jautėsi esąs Danieliaus Kleino, didžiojo XVII amžiaus giesmyno reformatoriaus, įpėdinis*“ (p. 329), bet „*Milkus didžiausiu Kleino giesmių priešu traktate paskelbė patį Ostermejerį*“ (p. 330). „*Milkaus, jo šalininkų ir krašto lietuvių interesai sutapo: ir vieni, ir kiti sakė, kad lietuvių raštija turi būti kuriama šnekamąja lietuvių kalba*“ (p. 319). „*Milkaus įsitikinimu, lietuviui giedotojui kur kas mažiau žalos galėjo padaryti saviškių dar pirmojoje amžiaus pusėje parengtas giesmynas nei svetimmo Ostermejerio naujasis*“ (p. 327). Kristijoną Milką galima laikyti tos diskusijos – ginčo su Ostermejeriu – nugalėtoju. Prūsijos valdžia leido patiems parapijiečiams pasirinkti, iš kokie giesmyno giedoti, dauguma rinkosi ne naująjį Ostermejerio, o senąjį, prie kurio rengimo buvo raiškiai prisidėjęs Petras Milkus ir dėl kurio kovėsi jo sūnus Kristijonas. Neidentifikuotas

bažnyčių vizituotojas matė, „*į kokią keblią padėtį, turint galvoje giesmyną, yra patekusios lietuvių parapijos: daugelis brovėsi prie vieno giesmyno, kai kurie beturėjo tik išplėstus lapus, o kai kas visai negalėjo giedoti kartu su visais*“ (p. 332). Karaliaučiaus lietuvių bažnyčios precentorius Kristupas Liudvikas Sakerdorfas konstatavo: „*didžioji dalis lietuvių gyventojų buvo sugluminti, nes senųjų giesmynų nebegalima gauti, o naujieji nepriimti*“ (p. 334).

Kristijono Milkaus poemą *Pilkainis* Sidabraitė vadina pirmąja istorine poema lietuvių kalba. „*Ryžtą kurti lietuvių kalba palyginti didelės apimties kūrinį – poemą – sutvirtino didžiojo pirmtako Kristijono Donelaičio pavyzdys*“ (p. 484). Aptariama tematika, Pilkainio istorija nuo kaimo iki bažnytkaimio ir iki miestelio. Taip pat „*[k]andžia ironija poemoje demaskuojamas christianizacijos skraiste pridengtas tikrasis kryžiuočių siekis – naujų žemių grobimas ir jų turtų savinimasis: pilių riteriai pasistatė vienuolika, o bažnyčių – tikrai šešias*“ (p. 444). „*Pilkainyje senieji krašto gyventojai lietuviai, išmintingo valdovo nurodymu, imasi statyti miestą, t. y. kurti visavertę civilizaciją*“ (p. 458). „*Milkaus poemoje lietuvis valstietis mieste ir miestui yra reikalingas*“ (p. 459).

Iš *Pilkainio* poemos rankraščio, saugomo Lietuvos Vrublevskių mokslo akademijos bibliotekoje, buvęs išleistas ir vienintelis žinomas spausdintas egzempliorius, esantis Adomo Mickevičiaus universiteto bibliotekoje Poznanėje. Rankraščio kilmei nustatyti Sidabraitė užsakė net dvi rašysenos ekspertizes. Ankstesniojoje 2000 m. mokslų daktarė kriminalistė, raštotyrininkė buvo nustačiusi, kad visas tekstas, redagavimai ir priedašai daryti Kristijono Milkaus (autoriaus) ranka. Tačiau vėlesniojoje, atliktoje 2019 m., Lietuvos teismo ekspertizės centro ekspertės Daiva Strakšytė ir Rasa Tamošiūnaitė, pasitelkusios daugiau surastos rankraštinės Kristijono Milkaus medžiagos, konstatavo, kad tekstus rašė ir taisymus darė „*ne kūrinio autorius Kristijonas Gotlybas Milkus*“ (p. 482). Sidabraitė, aišku, laikosi antrosios ekspertizės išvadų – turimas tik *Pilkainio* nuorašas, o ne autografas.

Įvardijamas ir Kristijono Milkaus augimas: „*pradėjęs savo lituanistinę veiklą kaip utilitarinės Apšvietos programos vykdytojas, Kristijonas Gotlybas Milkus išgyveno palaipsnį virsmą – tapo lietuvių kultūros patriotu, ne tik rašiusiu lietuvių kalba, bet ir kūriniu rašytinę lietuvių kalbą savo darbais ir poezija*“ (p. 487). Visgi, kaip minėta, monografija nėra skirta lietuvių kalbos tekstų kalbai analizuoti, konkreti kalbinė medžiaga dažniausiai lieka už šio tyrimo ribų.

Ypač nuostabios tos monografijos vietos, kur elegantiškai parodomi ryšiai tarp įvairių kultūros darbuotojų, kruopščiai atkuriamas kultūros audinys. Pavyzdžiui, Petro Milkaus „[s]enelių, regis, gyventa lietuvių kunigo Danieliaus Kleino [...] kaimynystėje – kitoje Auksakalių gatvės pusėje [Tilžėje]“ (p. 109). Arba štai: Petras gyveno Mielkiemyje, o „Mielkiemį nuo Tolminkiemio skyrė 9 kilometrai“ (p. 157) – autorių manymu, Petras Milkus draugavo su Kristijonu Donelaičiu: „[k]ol kas archyvai atskleidžia tik neginčijamą Milkaus ir Donelaičio asmeninės pažinties faktą, vis dėlto tikėtina, kad abu kaimynus siejo artimesnė bičiulystė“ (p. 158); „[t]ikėtina, kad inteligentiškus, filologinius polinkius garsėjusius, lietuviškai gerai mokėjusius Milkų šeimos narius ir Kristijoną Donelaitį siejo ne tik dalykiniai buitiniai kaimyninių klebonijų ryšiai, bet ir artimų kūrybingų sielų bičiulystė“ (p. 415). O Kristijono Milkaus laišakai Heilsbergui, „rodą aktyvų pastarojo dalyvavimą rengiant žodyno ir gramatikos publikavimą, ir asmeninę bičiulystę su pratarmių autoriais leidžia manyti, kad Jenischo pratarme ir Kanto „Draugo prieraišų“ Milkaus žodynui rūpinosi taip pat Heilsbergas“ (p. 388). Mat „[s]tudentų trijulė – Kantas, Heilsbergas ir Johannas Heinrichas Wlōmeris [...] – universitete buvo žinomi kaip aistringi biliardo žaidėjai“ (p. 388).

Tai išplėstinė Milkų šeimos biografija: genealoginė, kūrybinė, poleminė, sudominsianti labai platų (kultūros) istorijos specialistų ir mėgėjų sluoksnį. Galima neabejoti, kad atskleistos naujos biografinės, kūrybinės Petro ir Kristijono Milkų ir jų aplinkos žmonių gyvenimo detalės paskatins naujus tyrimus. ■

Šiais metais minimas didžiojo Immanuelio Kanto (1724–1804) didysis jubiliejus. Karaliaučius ir jo universitetas, filosofo veikimo laukas, subrandino ne vieną mūsų raštijai, istorijai (o ir tautinei savimonei) nusipelnusį veikėją. Tad natūralu, kad Kantas mums primena ir bendražygius, sekėjus, tarkim, Martyną Liudviką Rėzą (Martin Ludwig Rhesa), gimusį 1776 m. Karvaičiuose, mirusį 1840 m. Karaliaučiuje.

2023-iaisiais pasirodė vokiškai kurtos jo poezijos vertimų knyga „Prutena“, seniai rengta, laukta, padūsaujant, kad *fondams* ji neatrodo verta finansinės paramos... Bet pagaliau turime reikšmingą lietuvių kultūrai leidinį – jis dvikalbis, galima skaityti ir originalą, ir poeto Antano A. Jonyno vertimą.

Gal „plačiau visuomenei“ susidarys įspūdis, kad Rėzos poezija tarsi nepritampa prie jo, liaudies dainų rinkėjo, „įvaizdžio“ (toks jis mums labiausiai žinomas nuo sovietmečio), gal prisiminta atsitiktinai, gal progaiškai (taigi Kantas!), tačiau be „liaudiškumo“, dar Donelaičio pagarsinimo Rėza mums niekuo daugiau nėra nusipelnęs... Taip manyti būtų didžiai klaidinga. LLTI per dešimtmetį išleido bene šešis solidžios apimties Rėzos *Raštų* tomus, kuriuose pristatoma jo filosofijos disertacija lotynų kalba „Apie Kanto pasiūlytą moralinį Šventojo Rašto aiškinimą“ (tad Rėzos sąsaja su Kantu ne iš piršto laužta), veikalai „Lietuviškos Biblijos istorija“ (vokiečių k.), „Apie poetinio paralelizmo vartojimą aiškinant Naujojo Testamento knygas“ (lotynų k., dvi dalys), daug kitų, žinoma, ir tomai, skirti Donelaičio „Metams“, lietuvių liaudies dainoms. Rėzos *Raštus* parengė dr. Liucija Citavičiūtė – jos kruopštų darbą sunku pervertinti.

Šiam eilėraščių rinkiniui mokslininkė parengė gausius komentarus išnašose, parašė įvadinį straipsnį „Eilės, paženklintos baltiška dvasia“. Nevienareikšmę „Prutenos“ autoriaus situaciją – ne vien probaltišką jo poziciją – sudarytoja reziumuoja jau pirmuoju sakiniu: „*Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius ir ilgametis Lietuvių kalbos seminaro vadovas Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) buvo dviejų kultūrų at-*

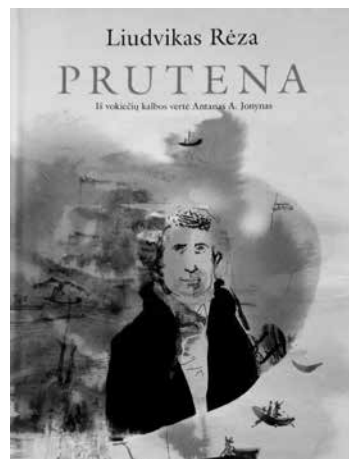
VOKIŠKOJI RĖZOS POEZIJA, PRABILUSI LIETUVIŠKAI

Liudvikas Rėza. Prutena. Sudarė Liucija Citavičiūtė.

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas.

Iliustravo Eglė Gelažiūtė-Petrauskienė. V.:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 2023

stovas daugiatautėje Prūsijoje“ (p. 15). Dangiatautėje, bet vis dėlto su oficialiai dominuojančia vokiečių kalba – juk neatsitiktinai ir „Prutenos“ du toms Rėza išleido vokiškai (lietuviškąjį leidimą praturtina ne tik originalios iliustracijos, bet ir antraštiniai šių tomų puslapiai).

Martyno Liudviko tėvai, mirę jo vaikystėje, vargu bau kalbėjo lietuviškai – tėvas, manoma, buvo suvokietėjęs kuršis, o mama, turėjusi ir vokieškų, ir švedišκών šaknų, atitekėjo iš Šilutės, t. y. iš *Heydekrug*. Našlaitį globojo giminaitis, Kaukėnų kunigas Dovydas Vitičas.* Penkiolikmetis Martynas išvyko mokytis į Karaliaučių, matyt, iš pradžių į gimnaziją, po to įstojo į universitetą. Sakoma, „*tėviškėje retai besilankė*“ (p. 16).

* Sudarytojos apsispręsta pavardžių (vokiškus) originalus nurodyti skliausteliuose, kaip pagrindinę formą teikiant lietuvišką transkripciją, tad orientuojusi į ją.

Pagal kilmę Rėza siejo save ne tik su prūsų (Kursių nerijos) lietuviais, bet ir su bendresne istori-ne „*lietuvių gimine*“, tas reikšmingai paliudijama: „*Apie 1811 m. Rėza pasikeitė krikšto vardą Martynas į lietuvių kunigaikščio Gedimino (Jedimin) vardą ir taip pasirašydavo knygas*“ (p. 15). Bet lojalumą savai valstybei, jos valdovams rodo „Prutenos“ dvitomio dedikacijos. Pirmasis tomas „Prutena, arba Prūsikos liaudies dainos“, išleistas Karaliaučiuje 1809 m., pašvęstas karalienei Luizei, kuri buvo populiari, garbinta net po ankstyvos mirties. Sudarytoja atskleidžia aplinkybes: Rėza tuomet tarnavo pamokslininku Frydrichsburgo įgulos bažnyčioje, o Prūsiją buvo ištikusi smarki neganda – didelę jos dalį su sostine Berlynu užėmė Napoleono Bonaparto armija (okupacija tęsėsi nuo 1806 m. rudens iki 1813 m. pavasario), karališkajai šeimai (ir karalienei Luizei) teko pasitraukti į Prūsijos pakraštį, įsikūrė Klaipė-

doje. Beje, Rėza, nors savo gyvenimą siejo su Karaliaučiumi kaip ir Kantas, vis dėlto patyrė nemažai nuotykingų, gal net pavojingų epizodų: „*būdamas karo kapelionu, lydėjo Prūsijos nacionalinį kavalerijos pulką nuo Karaliaučiaus iki Paryžiaus*“ (p. 18), tą patirtį aprašė dienoraščiuose.

Antrą „Prutenos“ tomą su paantrašte „*Tėvynės dainos ir eilės*“ autorius, jau užsitarnavęs poeto vardą, dedikavo Prūsijos kronprincui Frydrichui Vilhelmui. Šiam tomui pasirodžius 1825 m., Rėza buvo Karaliaučiaus universiteto profesorius, vadovavo Lietuvių kalbos seminarui. Suprantama, mus intriguoja leidinių pavadinimas. Pasak sudarytojos, „*Prutena, Prutenia yra neoficiali Prūsijos vardo forma, siejanti šią žemę su legendiniu Pruteniu*“ (p. 24). Gal nebūtina ieškoti šio veikėjo paminėjimo senosiose vokiečių kronikose, svarbiau tai, kad Prūsija, 1701 m. susijungusi su Brandenburgo kunigaikštyste, naujai karalystei ne tik davė savo vardą, bet ir išlaikė gyventojų mentaliteto savitumą bei pan. „*Baltiškąją Prūsiją vietiniai poetai vadino gimtine, o Prūsijos karalystę – tėvyne*“ (p. 24). Sudarytojos teigimu, Rėzos „*poezijoje menine forma reiškiamos tuo metu sklandžiosios idėjos suburti apie Prūsiją galingą Vokietiją ir siekti krikščionių Bažnyčios ekuumeniškumo*“ (p. 20).

Rėza palaidotas Knypavos kapinėse, kurios su naikintos, kraštą užėmus Raudonajai armijai. Bet yra žinoma, kad ant neišlikusio Rėzos antkapio buvo iškalti svarbiausių jo (parašytų ar parengtų) leidinių pavadinimai: „*atversta Biblija ir užrašas gotišku šriftu lietuvių kalba: TAI ESTI VISAS ŠVENTAS RAŠTAS*“ (p. 18), taip pat „*DAINOS, DONALEITIS JAHRESZEITEN, PRUTENA*“. Iš eilėraščių komentaro sužinome, kad antkapyje iškalta ir Kanto mokymų šerdis: *Wirke durch Tugend zum hochstens Gute!* (vertimas skamba ne taip pakiliai: „Dirbk dėl gėrio aukščiausio“ (p. 185).

Praėjusių metų pabaigoje „Pruteną“ – vokiškasis dvitomis, suglaustas į vieną solidų leidinį, išverstas į lietuvių kalbą, – leidėjai pristatė Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Vertėjas Antanas

A. Jonynas pažymėjo: gal vokiečių literatūros kontekste Rėzos kūryba ir nėra viršukalnė, juk tuomet ir Johannas Wolfgangas Goethe kūrė, bet jeigu imsime tuometę lietuvių literatūrą... Taigi galima numanyti – buvome paraginti ne tik savo mastelių taikyti, bet ir išplėsti regos lauką, kad nepaliknėme Rėzos anapus mūsų (dvasinės, ne politinės) teritorijos ribų...

Beje, LLTI leidyklos vadovas Gytis Vaškelis sakė įtariantis, kad vertimas skamba gražiau nei originalas... Iš tikrųjų – paraleliai skaitant vokišką ir lietuvišką variantus, vertimas plaukia lengviau, sklandžiau. Gal tą lemia tiesiog dviejų kalbų fonetinė specifika, o gal poetinė vertėjo prigimtis kai kada prislopina „*vokišką girgždesį*“... Jonyno leksikos arsenalas gausus, aptikus kokį vaizdingą, netgi retą apibūdinimą nelabai rūpi tikslintis, kaip originale skamba, pavyzdžiui, „*skurdžių kerų dulksva*“ (p. 155) ar „*Žvaigždėlės liūdnai susigūžę*“ (p. 167)... Bet originalai irgi neretai dainingi (dėl posmuose pasikartojančių eilučių kai kurie eilėraščiai skamba lyg vien iš priedainių sudaryti, pavyzdžiui, *Hoffnung* / „Viltis“ vis pradedama *Mit der Zeit, mit der Zeit* / „Laikiniai, laikiniai“).

Nevertinsime Rėzos poezijos nei pasaulinės, nei lietuvių literatūros kontekste. Priėmę jos reikšmingumo faktą, pagvildenkime autoriui rūpimas temas. Beje, kartu su eilėraščiais išnašose pateikiami gana gausūs komentarai, kurie praplečia akiratį (paaiškinami net iš „bendrojo išsilavinimo“ žinotini terminai, pavyzdžiui, *Edeno sodai*), o svarbiausia – apibūdina laikmetį ir vietą. Antai eilėrašty „Užpustytas kaimas“ papildoma informacija: „*Kaimo pavadinimas eilėraštyje neminimas, tačiau akivaizdu, kad jis skirtas Rėzos gimtinei Kuršių nerijoje – Karvaičiams, buvusiems tarp Pervalkos ir Preilos, palaidotiems po slenkančiu smėliu. Ten liko Rėzos tėvų kapai. Dabar kaimo vietoje stūkso Karvaičių kopa*“ (p. 97).

Rėzos eilėraščių pagrindiniai teminiai blokai puikiai perteikia „dvilypę“ jo asmenybę – tas dvilypumas čia turbūt liudija ne prieštarą, o harmoningą skirtybių derinį. Jaučiama jautri sąsaja su lietuviškąja gimtine (neišeina kalbėti apie *lietuviškas šaknis*), an-

tra vertus, rodomas pagarbus lojalumas vokiškajai Tėvynei.

Lietuviškoji tematika. Ne vienas Rėzos eilėraštis turi paantraštę: *Eine litauische Daina*. Arba rašoma: *Ach horcht, die Daina vom Wald' erklingt!* (p. 80) / „Ak, girdit, nuo miško ataidi *Daina!*“ (p. 81).

Rėzos „*lietuviškos dainos*“ nėra tiesiog lietuvių liaudies dainų išguldymas, bet kūrinys lietuviškais motyvais – tarkim, apraudamas nuteriotas rūtų darželis, tarp veikėjų minima Laima ir pan. Štai *lietuviškos dainos* „Milė“ herojė neabejinga žvejui: „*Selmis žuvelis, bernelis meilus, / Boja rūstybės padangių, / Laima parūpins jam pilnus tinklus, / Sergės nuo vėtrų žabangų*“ (p. 49).

Net ir senųjų prūsų veikėjai iškyla: „*Daugelis čia greitą mirtį rado, / Sukapoti Divano kardu*“. Išnašoje paaiškinama, kad tai „prūsų bartų genties vadas, vienas iš XIII a. Didžiojo prūsų sukilimo vadų“ (p. 85).

Sudarytoja pažymi: „*Gilios nostalgijos kupini gimtinei skirti eilėraščiai „Karvaičių kapinės“, „Sugrįžimas į tėviškę“, „Tėvynės giesmė“* (p. 17). Tiesa, pastarajame, Tėvynei skirtame eilėraštyje autoriaus žvilgsnis nesustoja ties vaikystės kraštu... Mums turbūt atsisauks Rėzos skausmas, išreikštas eilėraštyje „Užpus-tytas kaimas“, juk ir į mus kreipiamasi: „*Stabtelk, keleivi, čionai ir pažvelk į nuniokotą kraštą*“ (p. 97).

Rėza paliudija, kad ir *didžiosios* Lietuvos istoriją priėmė kaip savą. Rinkinyje randame ilgoką pasakojimą, galima sakyti, poemą *Anna und Vitold* / „Ona ir Vytautas“ – tai suherojintas kunigaikščio įkalinimo Krėvos pilyje epizodas. Pagal poeto versiją Vytautas išsigelbsti, persirengęs ne tarnaitės, bet savo pasišventusios sutuoktinės rūbais, žinoma, jai rengiama mirties bausmė: „*Tačiau raiteliai jau skrieja / Link rūsčios bausmių aikštės, / Žvanga ginklai, blyksi ietys, / Prieky Vytautas narsus, / Ir Jogailos pralaimėtas / Rimsta mūsų atgrasus*“ (p. 123).

Eilėraščiuose randame vardus ir vietovardžius, punktyriškai apibrėžiančius Prūsiją (senąją ar ant jos „užsiklojusią“ vokiečių valstybę), Mažąją / Prūsų Lietuvą – Kionigsbergas / Karaliaučius ar tiesiog Priegliaus miestas, Piliava, Ylava, Gumbinė, Rasytė,

Nida... Gimtajame krašte „*Rominta / Čiurlena tarp ūkų*“ (p. 253). Greta lietuviškos Prūsijos primenama ir mozūriška / lenkiška, štai Balgos pilis, Zėburgas (dabar Lenkijos teritorija)... Nors „*Varmiškoje dainoje*“ randame baltiškus motyvus: *Ligo / Lyguo, Sema / Žemyna*).

Ištikimybė *Prūsijai kaip vokiečių valstybei*. Abiejų „*Prutenos*“ tomų dedikacijomis paliudytas valstybinis lojalumas suskamba ne viename (ypač antrojo tomo) eilėraštyje. Bet *lietuviškų dainų* ir jame esama, įdėta net žemaitiška *sakmė* „Keistodas ir Mylinė“, kurioje „*Rėza visai laisvai interpretavo siužetą apie Kęstutį ir Birutę*“ (p. 369). Šis tomas pradedamas ode „Tėvynei“ su 1812 m. data.

Pasitelkdamas ir Antikos mitinius vardus, Rėza šlovina Prūsijos valstybę kūrusius bei įtvirtinusius valdovus – nuo Alberto Brandenburgiečio, apeliuoja į išminties galią: „*Išnirkit iš Letės tamsos, vardai taurios amžinybės: / Herderi, Hipeli, Kantai, Hamanai, irgi visi jūs / Kilnūs, didingi šešėliai / Mano Tėvynės padangę nušvietę!*“ (p. 275).

Iš citatos matyti dvasinis Rėzos ryšys su Kantu. Komentuodama poemą „*Elegija Immanueliui Kantui*“, sudarytoja primena: „*Rėza klausė jo paskaitų, vėliau parašė disertaciją, kurioje polemizavo su Kantu dėl šventųjų knygų aiškinimo*“ (p. 181). Nors kai kurioms idėjoms nepritarė, bet pripažino jam aukščiausią filosofą, galima sakyti, išminčiaus titulą.

Poetas nekart pamini šalies patirtas negandas per karą su Napoleonu, pabrėžia pasipriešinimo didvyriškumą. Eilėraštyje „*Vidurnakčio žvaigždė*“ apraudojamas 1807 m. birželio 15 d., kai prie Frydlando, netoli Karaliaučiaus, Napoleonas Bonapartas sumušė jungtinę Rusijos ir Prūsijos armiją, Rėza siekia įžiebt viltį ir herojišką dvasią: „*Kai sūnūs vokiečių pakils / Su narsumu krūtinėj, / Kada nesantaika nutilis / Čia, Hermano tėvynėj, [...] Antrasis Frydrichas tada / Iš Hermano kils kapo, / Ir stosis pergalei tauta, / Kuri atgimti geba*“ (p. 279).

Prūsija (valstybė) neatsiejama nuo liuteronybės. O ji „*jaugusi į kraują*“ Rėzai, teologui, pamokslininkui! Reformacijos 300 metų sukakčiai skirtoje *sekuliarioje*

giesmėje „Liuterio dvasia vokiečiams evangelikams“ poetas pasidžiaugia: „širdis iš palaimos užkaito / Kad ir aš džiaugsmingam pulke esu vertas laimingas stovėti / Ir šviesioj Reformacijos šventėj su visais Aleliuja giedoti“ (p. 463).

Dvasiniame Rėzos lauke sutaria skirtingi *pasauliai*: senieji prūsų dievai su Prūsijos (liuteroniškos valstybės) herojais, o pastarieji – net su antikinėmis dievybėmis. Štai 1810 m. jis parašė odę Prūsijos karalienės Luizės atminimui, perteikdamas tais metais mirusios valdovės dialogą su Dzeuso ir Demetros dukra („Luizė ir Prozerpina Eliziejuje“).

Leidėjams reikia padėkoti už lietuvių kultūrai, istorinei atminčiai reikšmingą leidinį – Rėzos poeziją. Nėra ko raukytis dėl vieno kito pražioplinto umliauto – *Diese Fluren schon* [schön] *und grün*, p. 376, *Und hüthen sorgsam früh und spat* [spät], p. 380. Arba dėl tokio juokingo liapsuso, kai tarp išnašoje išvardytų pergalės prie Leipcigo – tai lemiamas 1813 m. Tautų mūšis su Napoleono armija – karžygių yra nurodytos tokios generalfeldmaršalo Liudviko Adolfo Vitgenšteino gimimo ir mirties datos: 1768–1769 m.

Per leidinio pristatymą leidyklos vadovas daug gražių žodžių skyrė (negalėjusiai dalyvauti) sudarytojai Liucijai Citavičiūtei. Komplimentų negailėjo ir nuotoliu prisijungusiai knygos dailininkei Eglei Gelažiūtei-Petrauskienei. Man, Rėzą reginčiai daugiausia iš Citavičiūtės parengtų *Raštų* kaip liuteronų kunigą, kuris buvo ne tik pamokslininkas, bet ir mokslininkas, leidinio iliustracijos atrodo pernelyg romantiškos, nors greta gelsvos tonacijos piešinių, perteikiančių Kuršių nerijos vaizdinius, esama ir tamsesnių, dramatizmo prisodrintų spalvų.

Šiaip ar taip, šis leidinys puikiai papildys turimą (vis dar su nemenkomis baltomis dėmėmis) Rėzos portretą, pakirbins bent nuojautą, kokia sudėtinga ši asmenybė, koncentruojanti savyje toli gražu ne vienspalvę istorinę geografiją – Kuršių nerija, Karaliaučius, jo universitetas... ■

Visada įdomu sužinoti, kaip save apibūdina patys menininkai. Net vienas kitas sakinyss dažnai nurodo esminius dalykus. O kai skaitome paties kūrėjo apie savo veiklą parašytą knygą, leidžiamės į pažintinę kelionę, paženklintą autentiškumu.

Kompozitoriai nelabai linkę atsidėti dokumentavimui, nebent juos paskatina Muzikos informacijos centras, kuriantis duomenų bazę, bet ji apsiriboja sausais faktais. Česlovo Sasnausko, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Miko Petrausko, Stasio Šimkaus, Vlodo Jakubėno tekstai XX a. pradžioje atsirado daugiau iš poreikio suteikti naujų idėjų jaunai, profesionalumo siekiančiai lietuvių kultūrai. Šiandien muzikos būklę dažniau aprašo muzikologai. Tad iš tikrųjų nustebino Ginto Kraptavičiaus knyga „Žaidimai, arba Lietuvos eksperimentinės muzikos fragmentai“. Dar labiau nustebau, pradėjusi ją skaityti. Tokio atviro, nuoširdaus, o kartu autoironiško stiliaus iš šio tylaus, kompozitorių bendruomenėje beveik nepastebimo autoriaus nesitikėjau.

Negudraujant, lyg per išpažintį pasakojama apie vaikystės išdaigas ir jausenas, plačiu, panoraminio žvilgsniu perteikiama sovietmečiu tvyrojusi atmosfera, santykių modeliai. Ryškios detalės tarsi filmo kadrai primena nugyventą laiką. Pirmoji knygos dalis „Vaikystė“ tokia nuoširdi, pagavi, kad ją su malonumu galėtum skaityti kiekvienas. Pirmieji įspūdžiai, laiptinė, kiemas, mokykla, nedrąsūs žingsniai muzikavimo link

NETIKĖTI IR ĮTRAUKIANTYS „ŽAIDIMAI“

su išlikusiais atmintyje kontroversiškais niuansais nuginkluoja absoliučiu pozos vengimu. Skaitant knygą atrodė, lyg kažkas pasakotų mano pačios istoriją, nè kiek jos nepagražindamas: „*pasisotinę gyvenimo liūdname pasaulyje džiaugsmiais, grįžome namo*“ (p. 14). „*Pradėjęs lankyti mokyklą jaučiausi kaip indėnas, išplėštas iš prerijų ir patalpintas į rezervatą*“ (p. 14). Visi šalia buvusieji, kurie padėjo ar trukdė, piešiami tautais, bet charakteringais štrichais. Kai kurie gal ir nenorėtų būti taip taikliai apibūdinami, bet išsiginti, matyt, irgi negalėtų. Juo labiau kad autorius negailėstingas ir pats sau, tad kodėl turėtų pagražinti kitus? Net susimąsciau, kaip atsakingai ir atsargiai turėtume prisiliesti prie sutikto žmogaus, ypač vaiko, kad netyčia nenukreiptume jo netinkama linkme, nesukeltume gilaus nepasitikėjimo traumų.

Skaitydama kompozitoriaus knygą supratau, kaip svarbu viską dokumentuoti, nes vėliau prisiminti, kas ir kaip kurta, kada, kur ir su kuo grota, bus ganėtinai sunku. Puiku, kad Gintas pateikia daug tikslios informacijos ne tik apie save, bet ir apie tai, kas vyko šalia. Pagal ją bus galima rekonstruoti didelę Lietuvos elektroninės muzikos istorijos dalį.

Tekstų apie elektroninę muziką nėra daug, nenu-sistovėję vertinimo kriterijai, neturime profesionalių muzikologų, besispecializuojančių ją tyrinėti. Tad išsamiai atskleista kompozitoriaus patirtis tarsi formuoja ir šio žanro kanoną.

Kad turėtum drąsos šitaip atsiverti, pirmiausia reikia būti sąžiningam savo paties atžvilgiu. Labai praverčia padidinta savistaba, įžvalgumas, emocionalumas... Niekas nenutylima, bet ir neperdedama, nekuriamos jokios mistifikacijos. Sakyčiau, labai sveikas požiūris į save ir į savo profesiją.

Po intensyvaus gyvo grojimo, reikalaujančio daug energijos, Gintas 2012 m. nusprendė metus pailsėti. Autorius svarsto: „*Po ilgų grojimų užsidaręs kambaryje, dažnai permirkęs prakaitu tiesiogine prasme, jaus-*

davausi visiškai išsekęs. Malonumas taip pat būdavo nemenkas. Bet galų gale tapo neaišku, ar tai kūryba, ar malonus, tačiau sunkus darbas, ar tiesiog kažkokios formos narkotikai“ (p. 188).

Jeigu Kraptavičius būtų rašęs knygą, užsidėjęs didybės kaukę, kad štai jis, koncertuojantis Niujorke, Londone, turintis svarių apdovanojimų, išleidęs įrašų, patekęs į tarptautines antologijas ir panašiai, teikėsi nusileisti iki neišmanėlių ir praskleisti šitos paslaptingos profesijos uždagą, skaityti nebūtų taip smagu ir įdomu. Knygos pavadinimas „Žaidimai“ liudija, kad kompozitorius be jokio aplombo vertina savo veiklą ir ta patirtimi dalijasi su skaitytojais.

Žinoma, tarp kūrėjų esama nemažai susitelkusių vien į save, tai natūralu, vis dėlto džiugu, kad yra sugėbančių išvengti perdėto susireikšminimo, tokiu pačiu dėmesiu apdovanojančių ir šalia esančius.

Tie iš muzikų, kurie dirba šioje srityje, ras vertingų patarimų apie naudojamas programas (*Audiomulch*, *Reason*, *Bidule Ploque*, *MaxMSP*), bet ir persergėjimą, kad „ne visuomet muzikinių ar net dirbtinio intelekto muzikos programų, informacinių technologijų, progra-

mavimo kalbų ir pan. puikus išmanymas koreliuoja su įdomia kūryba“ (p. 165). Nemažai dėmesio knygoje skiriama roko klubui „Parnasas“, pristatoma Kraptavičiaus įkurta pirmoji Lietuvoje industrinės muzikos grupė *Modus* (tai visai nesusiję su garsia Mindaugo Urbaičio ir Šarūno Nako vedama to paties pavadinimo radijo laida).

Gintas įvardija ir opias šios srities problemas – tai terminijos, garsistų mokymo, muzikologų, besigilinančių į tokio pobūdžio muziką, stoka. Polemizuoja su įsigalėjusia mada stereokompozicijas koncertuose suskaidyti į daugiakanales garsines sistemas. „*Daugiakanalės klausymo sistemos sukuria garso elementų aureolę ir garsiniai piruetai, besisukantys ore, keičia tam tikrus muzikos elementus. Skamba gražiai. Tačiau šie elementai gali klausomą muziką ne tik atskleisti visiškai kitomis spalvomis, bet ir ją keisti, nes nuslopina tuos dalykus, kurie yra esminiai, tarsi kūrinio stuburas*“ (p. 169). Pasigėrėtina, kaip ramiai autorius pasakoja apie kitų netesėtus leidybės pažadus arba apie svarų apdovanojimą, pelnytą už garso meną.

Knygos viršelyje Kraptavičius nurodo, kad pagrindinė jos dalis „*skirta Lietuvos elektroninės eksperimentinės muzikos aukso amžiui, autoriui dalyvaujant veiksmo kūryboje. Tuomet scenoje tvyrojo įelektrintas laikas, tikėjimas nežabotomis naujų technologijų galimybėmis ir begalinis entuziazmas. [...] Knyga parašyta plėtimosi principu – kambarys, laiptinė, kiemas, miestas, respublika, pasaulis. Knygą galima skaityti ir kaip romaną, atskleidžiantį sovietizmo, laukinių 90-ųjų ir dabartinių laikų realijas, ir kaip dokumentinę medžiagą su muzikos scenos dalyvių vardais*“. Šiandien, kai didelė kompozicijų studijuojančių jaunuolių dalis domisi ir elektronine muzika, „Žaidimai“ suteiks jiems autentiškos profesinės patirties.

Neprimygtinai Gintas formuluoja savo estetiškes pažiūras: „iš *Erico Cordier* išgirdau posakį, kad new age – tai antimuzika, tam aš visiškai prištariu – dažnai new age arba vadinamoji dvasinga muzika yra tiesiog primityvi, nereikalaujanti nė

mažiausio smegenų krustelėjimo, tokią vadinti antimuzika nėra nusikaltimas“ (p. 155).

Pateikiama įžvalgų, susijusių ne tik su jo kuriamu žanru: „Konceptijos, mano manymu, yra dirbtinis dalykas muzikoje. Muzika savaime yra tiek stipri, paveiki, be to, abstrakti medija, kad konceptijos ar paaiškinimai, kaip ją suprasti, nereikalingi“ (p. 140).

Kompozitorius neapsiriboja Lietuvos horizontu („savo veikla orientavau si ne į Lietuvos, o į tarptautinę auditoriją“), tai leidžia lengviau susivokti, kur link krypta elektronikų galvos.

Jeigu kam nors reikia patvirtinimo, kad Kraptavičiaus muzika gerai vertinama svetur, galima pasiremti žurnale *Realtime* paskelbta Keitho Gallascho recenzija: „Lietuvio Ginto Kraptavičiaus „titled*9dub“ atrodo kaip vienas iš tų grynų sinusinės bangos patirčių, kurios, nepaisant visų akivaizdžių abstrakcijų, kerta kaip 100 proc. alkoholio vodka. Tiesą sakant, ji nėra visiškai distiliuota: muzika vystosi, išaugdama, ryškiems garsams stipriai blykstelint ir veržiantis aukštyn“ (p. 147).

Knyga moderni ne tik todėl, kad joje aprašomi naujausi dalykai, bet ir dėl techninio realizavimo – čia pateikta daugybė garso ir vaizdo pavyzdžių, net 289 iš jų QR kodo formatu, tad akys ir ausys gauna antra tiek, negu atspausa įprastu būdu.

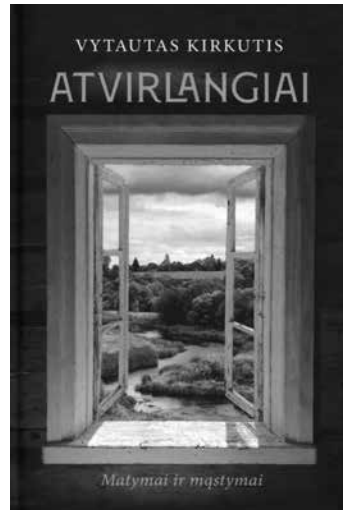
Kraptavičiui būdingas pastabumas viskam, kas vyksta aplinkui, savotiška laikmečio diagnostika: „Lietuvos muzikantai į japonų žiūrėjo tarsi į aukso grynuolį“ (p. 130).

Gyvenimo srautas sukelia ir atminties kontroversijas. Tame prisiminimų chore kažkas iškyla ryškiau, kažkas pradingsta amžiams, kažką sugrąžina kitų asmenų prisiminimų nuotrupos. Autentiški liudijimai labai svarbūs kolektyvinei atminčiai. Istorijos sudartinimas tarsi nutiesia tiltą tarp skirtingų kartų.

„Ambicijos blogąja prasme, „garbė“, tas tragikomiškas farsas, pagal Schopenhauerį, kurį tuo metu skaičiau, manęs nė kiek nedomino. [...] Aš turėjau vienintelę ambiciją – groti, realizuoti savo mintis, kurti bet kokia kaina. Nusileisti, nunarinus galvą, nutylėti, sutikti su akivaizdžiai neteisinga nuomone, suvaidinti neišmanėlį nesunku, jei tik tas padeda esminei ambicijai kurti. Ir tada, ir dabar“ (p. 85). ■

Rasa PRANINSKIENĖ

VYTAUTO KIRKUČIO FENOMENAS – ATRASTI ŽODŽIŲ TYLA

Tikriausiai niekas niekada neatsakys į klausimą, kaip ir kodėl knygyne ar bibliotekoje renkamos knygos. Kodėl įsigyjame vieną, o ne kitą leidinį? Kas nulemia pasirinkimą? Viršelis? Konkreti rekomendacija? Puslapių skaičius? Knygyno ar bibliotekos populiariausių knygų dešimtukas? Tema? Madingas rašytojas? Manau, vadovaujantis bet kuriuo kriterijumi pasitaiko nusivylimų (nekalbu apie atvejus, kai ieškoma konkretaus kūrinio), ir atvirkščiai – patiriamas pasitenkinimas, kai „panirus į puslapius“ paaiškėja, kad pasirinkimas vykęs ir teisingas.

Galima gauti knygą dovanų – iš draugės, kolegos, autoriaus, giminaičio ir pan. Tada atsiranda vėl kitoks santykis su knyga.

Pasirinkimą gali nulemti ir sunkiai paaiškinamas spontaniškumas. Na, argi nebūna taip, kad vos užėini į knygyną, čiumpi pirmą pasitaikiusią knygą ir eini prie kasos?

Kartais suveikia „reklama“ – perskaitai kokią nors recenziją ar nugirsti dalijantis įspūdžiais ir susigundai. Biečia godžiai tekstą praryti (jeigu knyga atitinka tavo apėmusią nuotaiką) arba atsainiai (jeigu idėjos ar mintys jau girdėtos) skaitinėti.

Vytauto Kirkučio „Atvirlangiai“ (Žuvėdra. 2024 m., 271p.) jau seniai laukė mano dėmesio. Bet šią knygą vis „nukonkuruodavo“ tos, kurios lengviau ir greičiau perskaitomos. Tačiau, kai Audra Šavelienė, skaitanti itin daug, užsiminė perskaičiusi „Atvirlangius“ net du kartus, suklusau. Juk tą pačią knygą antrąkart paprastai skaitome nebent po kelerių metų. Paklausiau, kodėl skaitė antrąkart? Atsakė norėjusi labiau įsigilinti, suprasti. Vieno perskaitymo buvo negana. Bet juk čia esė rinkinys! – nuste-
bau.

Neseniai teiravausi vienos knygyno vedėjos, ar perkamos tokios knygos. Ji prasitarė, kad jos tikrai nėra perkamiausių viršūnėse. Esė pastaruoju metu tikriausiai nukonkuruoja socialiniai tinklai, tam tikros interneto svetainės ir pan.

Vytautas Kirkutis – produktyvus autorius, rašo eilėraščius, prozą, eskizus, esė, publicistiką, dokumentines knygas. Tad ir „Atvirlangių“ žanras jam nėra naujas.

Knygoje išryškėja net ilgametė darbinė veikla – buvo Šiaulių rajono savivaldybės Kultūros paveldo skyriaus specialistas. Jam rūpi ne tik žodžių likimai, bet ir žmonių atsiminimai, nebenaudojami ūkio padargai ir t. t.

Pradėdamas „Atvirlangius“ skyreliu „Koncertas pliauskai ir žarstekliui“, visą dėmesį skiria žodžiui. Juk ir Evangelija pagal Matą taip pradeda: „Pradžioje buvo Žodis. Tas Žodis buvo pas Dievą, ir Žodis buvo Dievas... Ne, nesistengiu komentuoti šventų

rašų, nesiekiu būti šventesnis negu esu. Tiesiog esu Žodžio tikintysis ir manau, kad gyvybė žodyje arba žodžio gyvybė ir yra žmonių šviesa. Aš taip jaučiu.“

O kokie tie žodžiai? Išplaukiantys iš atminties? Išgirsti ar perskaityti? Šilti ar juokingi? Rašytojas nuolat paberia užmirštų ar primirštų, net pirmąsyk girdimų žodžių. Ar jums žinomi tokie kaip *šnekenė*, *šunšunis*, *špyguoti*, *bliautuvė*? *Vasarvagus*, kurio nėra net Dabartinės lietuvių kalbos žodyne, pasirodo, reiškia gulsčiuką: „*Kaip iki tol nepastebėjau, kad į šį žodį du susilieję: vasara + vagis. Kodėl jis vagis? Vagia vasaras? Ar ne dailidės, statybininkai bus jį tuo apkaltinę? Juk didžiausi darbai jiems tenka vasarą...*“

Aiškindamas ir gaivindamas retus savo krašto žodžius, rašytojas saugo ir puoselėja kalbą, drąsina vartoti senus, užmirštus ar naujus, netyčia sukurtus žodžius. Pavyzdžiui, vienas iš tokių (net juokas ima) yra žodis *menligė*: „*Gal ten, gilioje bei glūdžioje provincijoje, ir atsirado žodis menligė. Iš didžiulio noro meną priskirti ligų kategorijai...*“

Keičiasi kalba, keičiasi jos žodžiai. „*Kalboje vyksta nuolatinė žodžių kaita: ateina nauji, pamirštami seni, įsibrauna svetimžodžiai, ieškom jiems atitikmenų, kartais siūlomi naujažodžiai neprigyja, kartais... Netgi turime žodį, kuris pavadina tik žodyne gyvuojantį žodį: žodynžodis. Kiek jų, jau užmirštų, nebežinomų, amžiams nurimusių ilsis žodynuose. Tik koks nors rašytojas trumpam pažadina, savo knygoje prakalbina, į veikėjų lūpas įspraudžia, senovinį rakandą pavadina...*“ O pats, tarsio odę žodžiams rašydamas, sako: „*Gal kas paskelbs ir mirusių žodžių Vėlines, per kurias prisiminsime juos, jau iškeliačiusius amžinybėn – į knygų ir žodynų puslapius?..*“

Skaitydama jaučiau, kad rašytoją erzina pernelyg greitai prigyjantys tarptautiniai žodžiai. Bet jautriai apie tai (o ir ne tik apie tai) rašydamas taip sudėlioja mintis, kad nuščiūva viskas aplinkui. Lieka tik skaudi tylą dėl užmarštin iškeliausių žodžių, žmonių, vertybių...

Kad ir kuo remtųsi Kirkutis, vyniodamas savo

svarstymus, – nespaltvotomis vaikystės nuotraukomis su žydinčiomis obelimis („Obuoliai iš rojaus sodo“), drugeliais („Drugelio sparnų dulkės“), amžinuoju gyvenimu („Mirusieji nebūna laimingi“), menininkais ar jau amžinybėn išėjusiais istorijos faktų rinkėjais („Pyragas iš vėjo išpustytų miltų“ ir kt.), išsako asmeninį požiūrį: „Taip, duobė neturi langų. Neturi ji ir durų. Ir išvis nieko neturi, kad galėtume ją vadinti namais. Nors ten, amžinybėje, visai nebesvarbūs pavadinimai, datos, žodžiai, spalvos, garsai...“ Ir tuoj pat paaiškina: „Kaip mes jau-tėmės paskutiniuosius šimtą metų iki gimimo? Taip jausimės ir pirmuosius šimtą metų po mirties. Visai nesijausime, tiesiog ištirpsime, išsisklaidysime. Amžinybę tūnojome nebūtyje, trumpam iš jos buvome (esame) pakviesti, o paskui ir vėl ten sugrįšime. Nes toji amžinybė – tikrieji mūsų namai...“

O štai klausimai, rūpintys daugeliui: „Ar tinka moterį, kuri rausiasi šiukšlių konteineryje, sveikinti su šventėmis...“ „Kūrėjas visada vienišas...“ „Visokių yra bedugnių. Vienos, kai žmogus pameta vil-tį. Kitas pasirenkame patys...“ „Žmonės nemiršta iš laimės, dažniausiai juos pražudo ligos, bėdos, ne-laimės, vargai...“ „Niekas taip greitai neišsisklaido kaip prisiminimai...“ „Kokia yra vienatvės spalva?..“ „Vienatvė, vienišumas dažnai atveria kitą didžiulę vertybę – tylą. Niekas taip tobulai negroja, kaip tyla...“ Gal todėl perskaičius šią knygą, norisi stabtelėti, suprasti, kodėl bijome tylos, vienatvės, streso („tarsi tas nabagas stresas pats savaime veistųsi ir daugintųsi“).

Vytautas Kirkutis paaiškina: „Kuo mažiau mieste šviečiančių asmenybių, vidinės šviesos žmonių, tuo daugiau reikia lempučių...“

Tarp apmastymų įsiterpia įdomios istorijos apie žmones, jau išėjusius nebūtin, įdomius jų pomėgius, nuveiktus darbus. Tai ir apie Leonardą Skėrį (rinkusį etnografinę medžiagą), Vytautą Vitkauską (kalbininką), Tomą Zauką (kuris rūpinosi Dariaus ir Girėno palaikais, lakūnų įamžinimo istorija). Daug negirdėtų, nežinomų faktų rašytojas meistriskai įpina į esė.

Kartais neslepia nusivylimo: „Lietuvoje pristeigta institucijų, kurių klerkai mano, kad raštais galima uždengti dvarų stogus, užlopyti sienas, užsandarinti langus, paramstyti daržines, pakeisti duris...“ „Vis galvoju: ar nereikėtų mūsų darbams, mintims, su-manymams, kūriniams taikyti šimtmečio perspektyvos matą. Gal šis matmuo mums suteiktų daugiau išminties?..“

Rami pasakojimo tėkmė, nors ir užsimenama apie įvairiausius visuomenės skaudulius, tarsi ragina pasirausti savo atmintyje – gal jos užkaboriuose, tarsi sandėliuose yra užsilikę istorijų iš vaikystės sodo, iš pokalbių su seneliais ir pan. Skaitant „Atvirlangius“, žodžių tyla bent trumpam nustelbia miesto gaudesį, nuslopina vidinį ir išorinį nerimą.

Svarstau, kam skirtos tokios knygos, – kad sieloje sukeltų sumaištį ar kad atsakytų į rūpimus klausimus? Bet Kirkutis to nedaro – nei primygtinai, nei švelniai, tarp eilučių nesiūlo jokių išeičių. Tiesiog skatina pasinerti į tylą. O tuomet žiūrėti, kas iš tos tylos išaugs – dar didesnis chaosas ar aiškiaregystė, apims dieviška palaima ar velniškas apsidėimas...

Kalbant apie maketą ir viršelį, norėtusi kažko šiuolaikiškesnio, tačiau modernūs sprendimai gal užgožtų autoriaus matymus ir mąstymus. Poetiški skyrelių pavadinimai yra tarsi nuoroda į eiles proza – „Medaus skonio geluonis“, „Trumparegis veidrodis“, „Debesų šermukšniai“, „Perkūnas į krūmus netrenkia“ ir kt. O gal tai kvietimas įsirašyti į Debesų mylėtojų draugiją? Ganyti debesis, pasak rašytojo, „gal ir kvailas užsiėmimas šiais materialiais, politizuotais laikais, bet, manau, nedidelė nuodėmė...“

Pasak Vytauto Kirkučio, „Atvirlangiai“ – „knyga apie ribas, kurios dalija mūsų gyvenimą ir jį jungia. Apie tas gyvenimo sritis, kurios labai aktualios, tačiau vienaip ar kitaip nustumtos į pašalį ar užribį.“

Žinoma, knygų gausoje tikrai sunku atkreipti dėmesį į kuklų, juo labiau esė rinkinį. Net nežinau, ar solidžių premijų laureatai dar pastebimi, gal ir jie jau sunkiai matomi. Tačiau tikiu, kad Vytauto Kirkučio knyga sudomins ne vieną skaitytoją. ■

GRYBŲ KARAS

Mano būrimo saloną *Dura necéssitas* gausiai užplūdę įvairaus plauko, politinių ir lytinių, net abrosksualinių pažiūrų su išankstiniais nusistatymais klientai šįsyk gana ilgai ir įtartinais tylėjo, kol išgirdo JAV Atstovų Rūmų pirmininko prakalbą, kad šv. Trumpą nuo pasikėsینimo jau antrąkart išgelbėjo Apvaizda, vadinasi, tai negali būti atsitiktinumas, todėl visa tuo tikinčioji Amerika turėtų karštai melstis už pretendento į prezidentus pergalę. Kai kurie iškart suskubo žegnotis, ypač ekranuose pasirodžius kandidatui į prezidentus Vance'ui. Tas iškart pradėjo girtis, kad būtent jis dar 2016 m. savo šefui įkvėpė pomėgį riesti šurpias pramanytas istorijas, kurios, jei būtų tiesa, taptų respublikonui labai naudingos, kaip antai feikas apie emigrantų gardžiavimąsi šunų ir kačių kepsniais Springfilde.

– Europoje yra Šnobelis, Amerikoje atsirado Švančas, – pratęsė aktualią temą paranojikas.

– Akivaizdu, kad mielas Donaldas nuo kalbų sklandžiai perėjo prie darbų, gana sumaniai inscenzavęs savo paties smurtinį užpuolimą, prisimindamas, kaip smarkiai jo reitingą pakėlė ne taip seniai peršauta ausis. Šįsyk, žinoma, buvo atsargesnis, nes šaulys, pasak saugumo tarnybų, nepaleido nė vieno šūvio, – naują / seną rinkiminę strategiją palankiai įvertino užkietėjęs MAGA šalininkas.

– Kodėl niekas nenušauna Bideno ir Harris? – retoriškai teiravosi Elonas M., bet šitą įrašą iškart ištrynė, matyt, bijodamas išduoti demokratams savo slapthus kėslus.

– Trumpo kampanija su visa švancų kompanija nuvažiavo nuo bėgių, – konstatavo Mykolas K. Ir pridūrė, kad respublikonas, dėl atakos prieš jo asmenį aptakiai apkaltinęs du aukščiausio rando demokratų – Joe ir Kamalą, ramiausiai ėmėsi savo kasdieninės veiklos –

paleido naują kriptovaliutų verslą su biču, kuris anksčiau skaitė paskaitas, kaip vyrams gundyti moteris.

– O kas čia blogo? Gundymo, ne vien lytinio, tema Donaldui vis dar labai patraukli, – atrėžė erotomanas.

Atmosferai vis labiau kaistant, naujienų portalai, bandydami išelektrinti situaciją, pranešinėjo kuo vėsesnes naujienas: „Iš viešumos dingusi Nicolas Sarkozy žmona pademonstravo figūrą, vilkėdama vien bikinį.“ Šią žinią iškart nustelbė kita, kad vienos „popdainininkės neįprasta liemenėlė sukėlė šurmulį internete“. O „akyliausi atkreipė dėmesį į Selenos Gomez mylimojo Blanco kojų nagus“. Kažkokia Fausta Marija gyrėsi: „Gyvenime mielai rinkausi specialistus vyrus, nes moteris moteriai yra didžiausias priešas.“ Influenceriai guodėsi, esą „nesiliauja atakos prieš Lietuvos įžymybes Paryžiuje, Londone, Barselonoje, Romoje...“ Kauniečiai džiaugėsi, kad „Laisvės alėjoje vis dar karaliauja nuogos kojos“. O visų galų specialistai paskelbė naują instrukciją jaunavedžiams „Kaip pasiruošti skyryboms“...

Šių ir kitų žinių sraute visiškai nuskendo Andriaus Tapkino svarstymai, kad artėjančių rinkimų leitmotyvas yra įprastas ir paprastas kaip mykimas: „Išskrušti konservatorius.“ Nesvarbu, kad jų pastangomis Lietuva vėl išsiveržė į augimo kelią. Nekeista, kad toks Žemaitaitis jau taikosi atsiriekti didžiausią pyrago gabalą, dainuodamas „Prie Nemuno kitas išaušo jau rytas.“

– Ir ko gi norėti iš politiniame miške klaidžiojančių grybautojų, neskiriančių baravyko nuo musmirės ar kokio kito šungrybio? – nesistebėjo daug matęs, daug patyręs vyras, apsikaišęs lauro lapais. ■

Tiesiai iš pamiškės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2024. 9 (687)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Virgilijus ČEPAITIS. *Baltic Road After Years*. Memoirs of one of the organizers of this action (page 2).

Levas KOVARSKIS. *Are You a Slave of Your Identity?* The insights presented in the article were not made by simply observing life, but by analyzing people's mindset and feelings in a psychoanalytic setting. Among my patients there are quite a few migrants, and now, with the war raging in Ukraine, I observe the mental reactions of my patients and myself related to it. If I had to formulate a short conclusion, I would say that unconscious dependence on a group that dictates one's identity is one of the most dangerous qualities of the psyche. However, it is necessary to emphasize that only when that dependence is unconscious, but we ourselves do not distinguish between what is conscious and what is unconscious. Therefore, a thinking person has to constantly doubt himself (page 4).

Karolis PAULAVIČIUS. *Green Politics: Love for nature or Just Hunting for Ratings?* Green politics: love for nature or just hunting for ratings? The greenback gained momentum. After decades, the voice of green activists has finally been heard by at least part of the public. Businessmen deceptively demonstrate a green attitude in their activities, and politicians feed voters with promises that only their green policies will save the world from an apocalyptic scenario. The worst thing is that everyone cares little or not at all about nature (page 13).

Robert POLCZ. *Taming the ship of fools*. Environmentalists seem locked in an interminable battle with fossil fuel lobbyists. But earlier apocalyptic narratives offer another reading of conflicts that demand a decisive shift of perspective (page 14)

Ian GILES. *Pirate AI*. Artificial intelligence developers, pillaging existing book translations to improve their products, are preying on both the past and future work of literary translators. But can the demand for subtlety and craft from enough readers and publishers save highly skilled individuals from becoming mere AI post-editors? Scandinavian-language translators at the coalface of innovation speak out (page 19).

Augis GUČAS. *Reading Andrius Užkalnis*. Why Georgia is renamed Sakartvel? Polemical notes (page 25).

Rugilė DANILEVIČIŪTĖ. *What Does the Eternally Living Natural World of Čiurlionis Say?* The author looks at the work of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis from an unexpected angle, discussing the relevance of his love for nature in the context of the current frighteningly rapid climate change (page 27).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Black and White Colors are Always Nearby*. Impressions, insights and associations. Artist's essay (page 34).

Rita REPŠIENĖ. *Remaining True to Oneself, or the worldview of Primordial Femininity*. Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė is an example of civic attitude, how in the darkest times Lithuania managed not to lose its dignity, to resist the system, to maintain a straight civic backbone. At the same time, it allows a better understanding of the artist's well-being, searching for his place in another culture and society. „We are interesting to the world because of what makes us different from others“, writes Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė in the foreword of the book Notes of An Exiled Woman. The

astonishing ability to remain oneself, to preserve identity, language, culture, even when placed between two worlds – an experience she shares (page 38).

Michał SZYMAŃSKI. *„Miłosz. Getting Back“*. Curator's reflections on the exhibition. The Polish Senate declared 2024 the year of Czesław Miłosz. The exhibition at the National Library is an attempt to give a synthetic overview of Czesław Miłosz's work and life from the perspective of the 30s of the 21st century (page 42).

Vidas POŠKUS. *Centaur, or Another attempt to explain*. Review of Antanas Gudaitis exhibition *“Compositions”* in Titanikas art gallery of the Vilnius Academy of Arts. Antanas Gudaitis (1904–1989), a famous painter who is one of the main figures in the history of Lithuanian art, one of the fathers of the Vilnius Academy of Arts, who trained many artists who left a bright mark in the history of Lithuanian art, was also a symbolic figure (both in his pedagogical activities, both creation), connecting different eras (page 46).

Viktorija SINICYNA. *Reflection of Social Issues in the Theater: Reflection of Tragedy*. When I started researching the manifestations of social discourse in the 21st century theater, I had to sift through piles of theoretical works in search of an ice-breaking tool. The door to a wider analysis was unexpectedly opened by... the genre of tragedy, its transformations and the all-encompassing taint of tragedy. An overview (page 52).

Ingrida RAGELSKIENĖ. *Three Absolute Happy Days in Valmiera*. This year, the theme of the summer theater festival in Valmiera (Latvia) is „Life“. Stage interpretations of „Life“ are the most diverse, united by the complexity and fragility of being, the emergence of new life. Impressions of the Lithuanian theater critic from the festival (page 57).

Kęstutis MEŠKYS. *Names, Facts, Fates*. CV of movie „stars“ from Klaipėda region. The controversial history of the Klaipėda region in the interwar period is also reflected in the development of cinema. Despite its modest population, small geographical size, controversial history, geopolitical and cultural intersections, Klaipėda region has enriched the development of cinema with significant works, including Klaipėda in the CV of the „constellation“ of world cinema. Lithuanian film researchers should not forget their names and achievements, because it is an important part of the country's culture (page 62).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Stones of Apulia*. An essay on heritage and aesthetics. Continuation of the cycle of essays on aesthetics and durability of vernacular dwellings and local building materials. The author reflects on the importance of materials in architecture by observing vernacular trullo structures in Apulia (Puglia) region in Italy's south (page 64).

Aleksander GOGUN. *Whitewashing Stalinism*. In Berlin, at the Karlshorst Museum, on August 22, 20024 an exhibition The Division of Europe. Consequences of the Hitler-Stalin Pact was opened. Polemical notes (page 76).

Giedrius SUBAČIUS. *Milkai in the 18th Century*. Review of two books on Lithuanian movement in Prussia in the eighteenth century by Žvinta Sidabraitė and Birutė Triškaitė: „Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos I. Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai“ ir „Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos II. Dokumentinis Milkų šeimos palikimas“ (*Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen 2. Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*)(page 80).

Astrida PETRAITYTĖ. *German Poetry of Rēza in Lithuanian*. About a poetry book by Liudvig Rēza Prutena Translated from German by Antanas A. Jonynas (page 84).

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. *Incredible and Immersive “Games”*. There are not many texts about electronic music as criteria of assessment are not established, thus we do not have professional musicologists specializing in its research. The experience of Gintas Kraptavičius, revealed in the book „Games, or fragments of Lithuanian experimental music“, seems to form the canon of this genre as well. (page 88).

Rasa PRANINSKIENĖ. *Phenomenon of Vytautas Kirkutis – To Find the Silence of Words*. Review of the essay collection by Vytautas Kirkutis Open Windows (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. *The war of mushrooms*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Bram I EVEN. **The post-liberal condition** (En) (Lt)

The perfect storm of viral politics and the challenge of Big Tech test the faith in the liberalism–fascism dichotomy. Fascism becomes endemic, playing on the premises of liberalism, pitting them against its democratic ideals.

Réka Kinga PAPP. **When justice takes too long** (En) (Lt)

Excruciating pain and paralytic numbness alternate in an inhuman rhythm. As Ukrainian artists struggle to overcome exhausted tropes of warfare and martyrdom, others consider what it will take to bring the perpetrators to justice. But moral reckoning is an even more complicated business.

Kateryna BOTANOVA. **Defined by silence** (En) (Lt)

The Ukrainian art that was destroyed – and the art that never happened. Ukrainian artists are struggling to invent a new language to express their experience of the war, one that goes beyond tropes and commonplaces. Some of them frantically document, others reflect in hurried sketches while on the run with their kids. Many artists don't create at all – they are on the frontlines.

Nicolas WERTH. **On the battlefield of history** (En) (Lt)

Memory, especially when traumatic, is often considered contentious rather than being recalled and honoured. Years of activism that went into uncovering the stories of victims of mass repression, memorialized and archived at Memorial, the NGO the Russian state recently forced into closure, now needs further rescuing.

Caroline MOLLOY. **A computer is all you need. How Big Tech – especially Digital Health – is eroding the social contract** (En) (Fr)

Big Tech and its applications are often hailed as a way of democratizing healthcare. But who is really benefitting from Big Tech's increasing involvement in public services such as health? And does a focus on the privacy implications of the Big Tech revolution cause us to overlook its social impacts?

Lydia Ayame HIRAIDE. **A double-edged eco sword** (En) (Lt)

Climate change affects us all yet not equally. The plight of those forced to migrate as a result – often called 'climate refugees', though not officially – has become contested ground between human rights/environmental activists and anti-asylum lobbyists. Could 'ecologically displaced', avoiding racialization, xenophobia and division, be a viable alternative?

Magdalena TAUBE, Krystian WOZNICKI. **Apocalypse in the rear-view mirror** (En) (Lt)

The planet, as authoritarian capitalism's plaything, is subject to real-world economic-ecological downward spirals. And yet exorbitant space exploration projects continue to build escapist dreams on extractivism. And the threat of nuclear war continues to push at the limits of tenuous environmental stability.

MRF 2024 m. „Kultūros barų“ dviejų dalių projektui
„Moralinė kultūros pareiga“ skyrė 173 000 eurų

MRF remia rubrikas: „Rūpesčiai ir lūkesčiai“, „Kūryba ir kūrėjai“
(iš dalies), „Praeities dabartis“, „Apie knygas“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

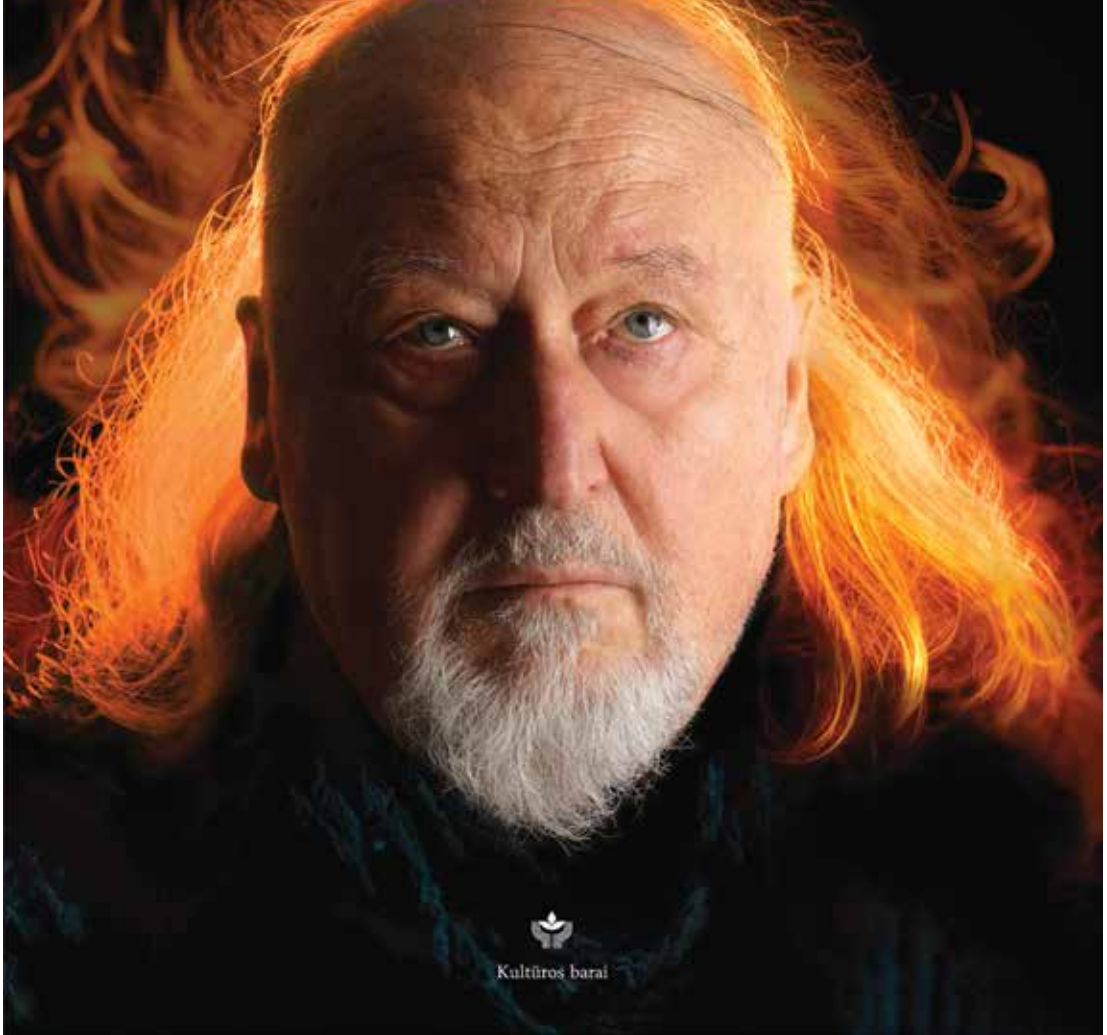
Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Įtariamasis PADEGIMAS

Knygoje pateikiama Gyčio Padegimo įvairakryptės veiklos mozaika, atskleidžiamas režisieriaus originalumas ir unikalumas bendrame teatro kontekste. Remiamasi kai kuriomis recenzijomis, aktorių įspūdžiais, prisiminimais, spektaklių, pastatytų užsienyje, vertinimais, paties kūrėjo įžvalgomis. Kompozitoriaus Giedriaus Kuprevičiaus žodžiais tariant, nepastebėti, koks išskirtinis Padegimo režisūros braižas, koks savitas mąstymo, matymo, girdėjimo būdas, kokia patraukli vertybinė pozicija, būtų labai nesąžininga visos kultūros atžvilgiu.

...Tikėkimės, kad šmaikščiai kalambūriškas šios kolektyvinės monografijos pavadinimas neprivers jos padėti į lentyną, skirtą ugniagesiams-gelbėtojams, kaip George'o Orwello „Gyvulių ūkis“ knygynuose iš pradžių buvo atsidūręs tarp lektūros fermeriams...

VšĮ „Kultūros barai“ leidykla ką tik išleido kolektyvinę monografiją (sudarytoja, dalies tekstų autorė Elvyra Markevičiūtė) „Įtariamasis PADEGIMAS“. Malonaus skaitymo

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2024. Nr. 9 (687), (96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009